

Ба 216483

VII

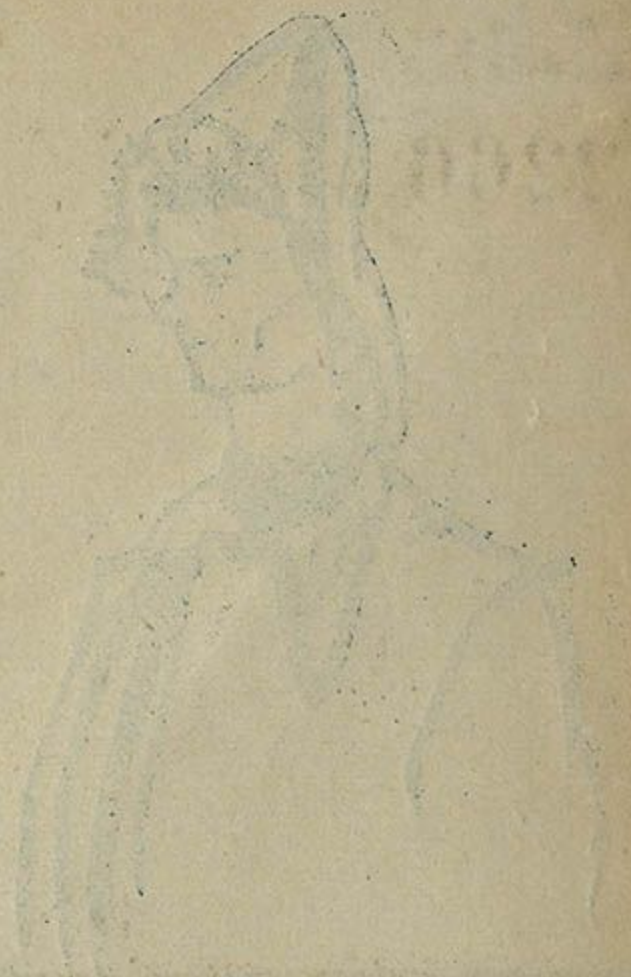
32266

ЗЬМІТРОК

БЯДУЛЯ

САЛАВЕЙ

1871
1872

1873

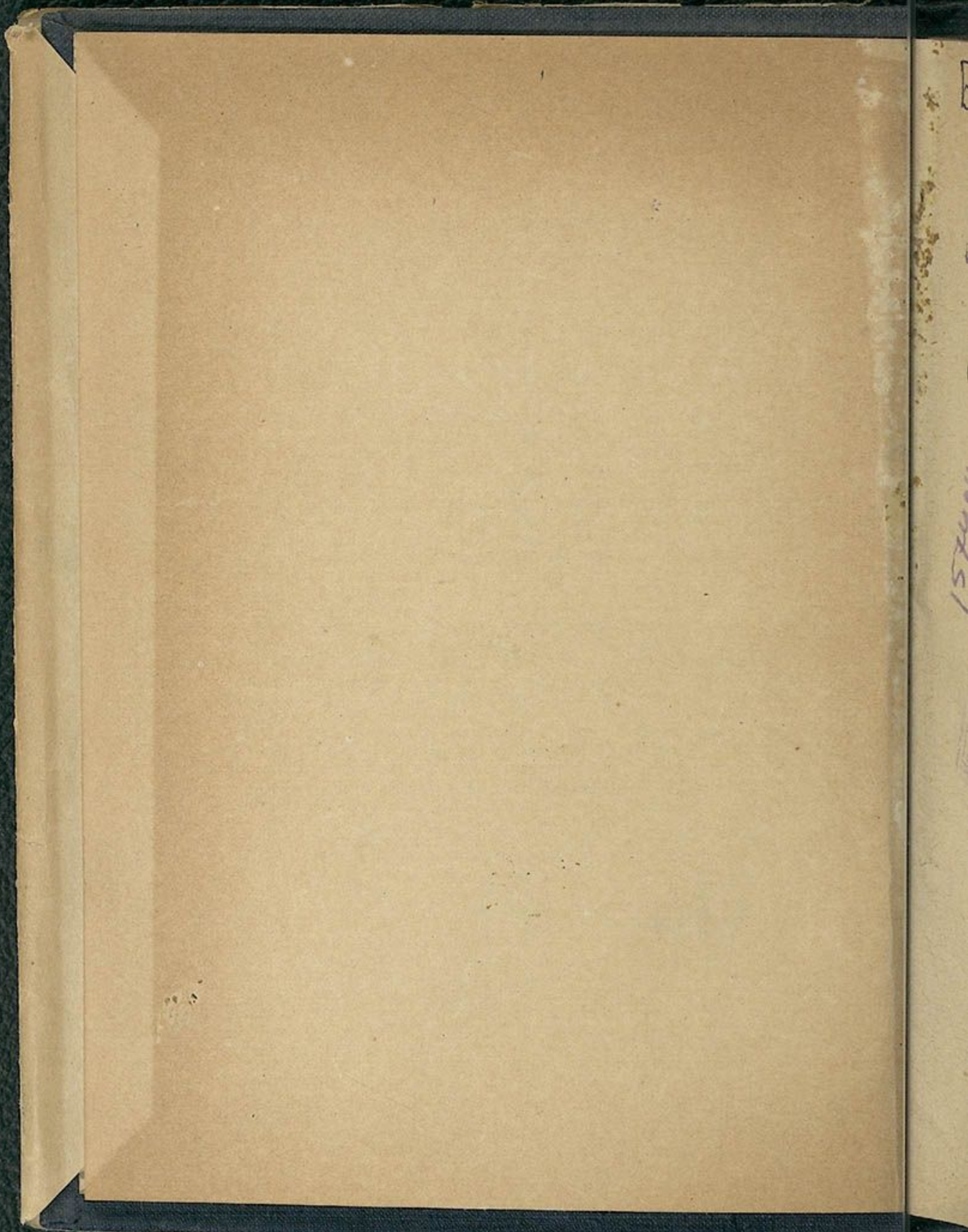
Отд. VII
32266

САЛАВЕЙ

Ба 216483

ЗЬМІТРОК БЯДУЛЯ

Вен. видз.

1934 г.

САЛАВЕЙ

аповесць
з часоў паншчыны

ВЫДАНАНЕ ТРЭЦЯЕ,
ПАПРАЎЛЕНАЕ
І ДАПОЎНЕНАЕ

VII

32266

В О К Л А Д К А
І М А Л Ю Н К І
М А С Т А К А
М. А К С Е Л Ь Р О Д А

ДЗЯРЖАЎНАЕ
ВЫДАВЕЦТВА
БЕЛАРУСІ
ЛІМ
М Е Н С К 1932

Дзяржаўнае
бібліятэка СССР
Імя У. І. Леніна

Рэдактар М. КАНАПЛІН
Тэхрэдактар К. ПУРОЎСКІ
Корэктар Н. ВІНАГРАДАВА

Здана ў друкарню 8-III—32 г.
Падпісана да друку 9/VII—32 г.

1949
ПРОВЕРЕНО

10. 2. 2010

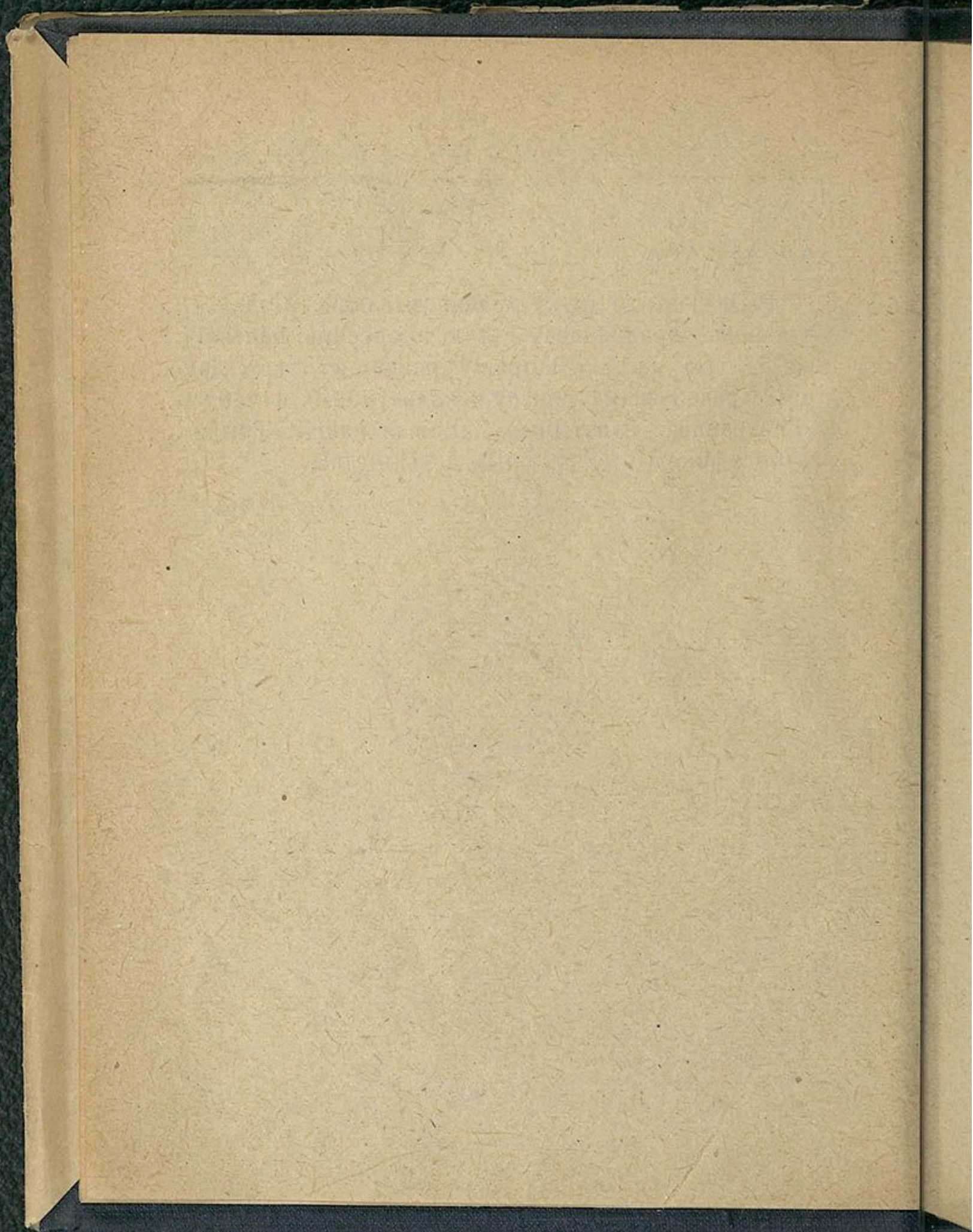
Уп. Галоўлітбелу №А2114
Зак. № 955—3000 экз.
«Палесдрук», Гомель

АД АЎТАРА

Рыхтуючы да друку трэцяе выданьне «Салаўя», я на нова перапрацаваў гэтую аповесьць: падзяліў яе на тры часткі, паправіў ранейшы тэкст, даў назвы разьдзелам і дапісаў некалькі новых, а іменна: «Генэральная рэпэтыцыя», «Божая маці», «Трывожыліся людзі», «У пушчы», і «Помста».

З. Бядуля.

Ч А С Т К А П Е Р Ш А Я

1

СЬПЕВЫ САЛАЎЯ

Вясна.

Дазваляецца чытачу маляваць вясну па свайму густу.

Салоўка сыпявае.

Ці варта чапаць гэту маленькую шэрую птушачку?

Яна сваімі сьпевамі давала натхненне (як даўней гаварылі) песьняром усіх краёў зямлі.

Пакаленьне за пакаленьнем ткала шматмільную плахту вякоў, а салоўка ўсё сыпяваў ды сыпяваў, дыктаваў вершы романтична настроеным юнаком. Істужкаю гэтых вершаў можна аплятаць талу зямлі, як гліняны гляк дротам. Калі ня верыце—папрабуйце!

Ці варта чапаць гэту маленькую шэрую птушачку?

Яна вясной атуляе музыкай наш бярэзьнік, брызгае ў месячную павуціну гучным вадаспадам рознастайных трэляў.

Тады здаецца, што зоркі падаюць у хмызьняк і зьвіняць срэбрам і шклом.

Тады здаецца, што салаўіная песня застывае на лузе кроплямі расы, дыямэнтамі радасных сьлёз.

Тады здаецца...

Кожнаму ўсё пасвойму здаецца.

А месяц—чырвоны, чырвоны. Вясновую ноч крывавіць. А часам ён сіні або іншага колеру.

Бывае месяц выглядае, як серп, як падкова, напамінае жывёліну, выстаўляе рукі, як чалавек, на хвойку ўзьлезе.

Гэта ўсё залежыць ад аўтара.

А вочы ў яе робяцца таемнымі, вабнымі, а твар— бледны.

Вечная яна марыць аб вечным ім.

А ўсяму гэтаму вінават салоўка.

Ці варта чапаць гэту маленькую птушачку?

Мы і ня думаем чапаць.

Наш сказ аб такім салоўцы, які сьпявае нават узімку.

2

НЯДЗЕЛЬНЫЯ ЗВАНЫ

Тры гады таму назад.

Летняя раніца. Сонца лезе гарэзьліва ў вакно. Не дае спаць. Тупат ног на тратуvaraх. Людзкі гоман. Нядзеля.

На вуліцы рух.

Па кроках, па гутарках, якія чуваць праз ценкія дрыўляныя сьцены маёй кватэры, пазнаю большасьць маіх суседзяў і суседак з прадмесьця.

Праходзяць каля майго вакна дзьве старыя дзевы: панна Вікторыя і панна Констанцыя. Яны гутараць аб «пончках з кавай», якімі даўней карміліся. У галасох шасьцідзесяцігадовых «панн» адчуваецца апэтытнасьць, імкненьне да асалоды. Мне здаецца, што бачу іхнія шамкаючыя, сьлінявыя, зморшчаныя губы і галодна-жаласныя падсьлепаватыя вочы.

Цяпер яны абедаюць у сталоўцы нейкай добрачыннасьці і патрохі жабруюць па суседзях.

Панна Вікторыя—пані, у якой панна Констанцыя служанкаю ўжо гадоў трыццаць.

Панна Вікторыя часам заходзіць да мяне па «бжонтак» (кіпяток). Лічыць мяне «пожондным» чалавекам і стараецца адшліфоўваць, каб я зрабіўся «гжэчным» (далікатным).

Першыя правілы «гжэчнасьці» ўжо ведаю: я павінен ёй казаць ня проста «дзень добры!», а «дзень добры, панна Вікторыя!» Тады яна робіць «кніксэн» і ўсьміхаецца, як пятнастоўка.

Пасьля такога «сьвецкага этыкэту» панна Вікторыя хоча мне пачытаць французскі роман— у знак пашаны да маёй асобы. Я рознымі хітрыкамі кожны раз выкручваюся ад такіх сэансаў.

Часта яна мне робіць заўвагі, што першы кланяюся паньне Констанцыі (а не панна Констанцыя мне) і служанцы таксама кажу: «дзень добры, панна Констанцыя!».

— Так не выпадае,—ірытуецца панна Вікторыя.—Першым чынам, нязручна пану (гэта значыць, мне) наймітцы (Констанцыі) кланяцца і называць яе паннай.

Падругое — я, мабыць, ня здолен успрымаць навукі добрага тону, бо не такога пахаджэньня, як панна Вікторыя.

На гэта яна мне робіць тонкія намяканьні, аднак, удастойвае мяне пашанай і кліча «до покою». Яна хоча паказаць свае дваранскія паперы з фамільным гербам.

Я кожны раз адмаўляюся, кажу, што веру ёй на слова. Яна гэтым вельмі незадаволена.

— Нех пан зобачэ,—не адстае яна.

Рознастайны стукат ног каля майго вакна.

Ціхае шарканьне яшчэ адной пары далікатных асоб—яшчэ дзьве старыя панны, дзьве сястры Браванжыцкія. Даюць прыватныя лекцыі французскае мовы.

Абедзьве—высокія, ценкія, у чорных доўгіх пальтах і чорных капялюшах. Яны падобны да старых ксяндзоў.

Абедзьве закаханы ў маладога прыгожага ксяндза і гавораць цяпер аб ім з няменшым апэтытам, чымся ранейшыя «панны» аб «пончках з кавай».

Такіх дэвотак праходзіць шмат каля маёй кватэры. З кантычкамі ў руках ідуць у касьцёл, які знаходзіцца недалёка ад маёй кватэры, за могілкамі.

Звоняць званы.

Мядзяныя гукі то жаласьліва-пакорліва, то пагрозна-прызыўна клічуць у «божы дом».

Я пачынаю падбіраць біблейныя тэксты пад сьпеў званоў, але нічога ня выходзіць. Доўгія радкі псалмаў ніяк не ўкладваюцца у адсечаныя рытмы «глін-глан, глін-глан», якія расплываюцца з-пад званіцы. Куды лягчэй падбіраць пад гэтыя гукі сьмешныя дрындушкі, тым лацьвей, калі званы хуткім тэмпам пачынаюць вырабляць:

«Глі-гла-глі-гла-глі-гла-глі-гла-глі-гла»...

Зноў прыслухоўваюся да тупату на тратувары. Стараюся па характару крокаў пазнаваць людзей.

Шмат незнаёмых.

Па кроках я, аднак, пазнаю—мужчына ці жанчына, стары ці малады.

Дзеля ўпэўненасьці падымаюся з ложка і гляджу ў вакно праз вышыўку фіранкі. У большасьці не памыляюся.

— Тук-тук-дук! Тук-тук-дук!—нібы ня дзьве, а тры нагі.

Што за стварэньне з трыма нагамі? Гэта-ж мая кватэрная гаспадыня, у якой я жыў у 1920 годзе.

Таксама набожная. Таксама маршыруе ў касьцёл пад музыку званоў, як ваяка пад стук барабана.

Ёй ужо больш за восемдзесят год, і яна набыла трэцюю нагу—моцны кій. Худы твар. Злыя, чырвоныя вочы. Нос да губ апусьціўся. Сківіцы завойстраныя, жоўтыя, як пэргамін. Яна вельмі баіцца сьмерці—і мае ад гэтага адзін паратунак: вечна есьць. Ад гэтага ў яе заўсёды надзьмуты жывот—тырчыць, як у цяжарнай. Заўсёды яе мучае нястраўнасьць. З жыватом у яе частыя непаразумыньні, і яна кволым басам скардзіцца:

— О, Езу... Езу...

— Тып-дрып! Тып-дрып!..

Пазнаю вас, старыя ногі пана Міханевіча!

Вострая бародка сівым трыкутнікам наперад, нібы працярэблівае сабе дарогу ў паветра. Сінія вочкі з-пад густых кустоў брывей пільна глядзяць удаль. Зірк-зірк жвава ва ўсе бакі, як дзьве мышкі.

Ды ён (пан Міханевіч) слаўны, стары паляўнічы.

Пан Міханевіч нешта апавядае незнаёмаму мне (незнаёмы тупат ног) аб сваім удачлівым паляваньні.

Пан Міханевіч мае прывычку, ці нейкі фэлер фізычны, паўтараць канцы слоў:

— Дык я пайшоў-шоў рана-на, яшчэ-чэ сам бог спаў-паў, з сваёй-ёй дубальтоўкай-кай, ажна-на ў лесе-се цецярукоў-коў! Я за імі-мі цікаваць-ваць, потым-тым калі трахнуў-нуў!

Далей ня чую.

Нехта пачаў стукацца ў дзьверы.

Мой сябар В., загадчык савецкай гаспадаркі за дзесяць вёрст ад Менску:

Моцна лае за такое познае спаньнё. Трэба зараз-жа ехаць з ім у саўгас. Фурманка туг-жа.

Прывесьці да парадку свой «туалет» — справа пяцёх хвілін.

— Сьнедаць будзем там. Яечня, малако, сыр і...

Мой сябар робіць «зладзейскія» вочы.

Я заўважыў, што адна кішэня у яго моцна адтапырана, а стуль тырчыць стачма нешта надобнае да галавы гусака, абверчанае газэтай.

— Спецыяльна дзеля тэтага газэту купіў! — апраўдваецца мой сябар, — а то ўбачаць. Не выпадае.

Каля вачэй у яго зайгралі таемна-вясёлыя змаршчынкі.

3

ІЛЬВІНЫЯ ЛАПЫ

Мы паехалі.

Каламажка грукатала і тарахтала па бруку, як вясковая сакатуха.

Горад быў абліты сонцам.

Конь бег шпарка. Будынкі мітусіліся ў вачох.

Выехалі за горад.

Новыя думкі, новыя настроі плылі-паўзьлі да мяне ад вакольных пэйзажаў, якія паволі чаргаваліся адзін за адным.

Кожны ўзгорак, кожная хвойка на мяне паглядала ветла і ўважліва. Над роўнымі шнурамі жытняга поля гойдаліся, віселі жаўранкі.

Дарога паволі соўвалася наперад. Сустракаліся конныя чырвонаармейцы. Бабы босыя, у сьвяточных хустках, ішлі ў горад. Дзе-ні-дзе на полі недалёка ад якогасьці хутара сядзелі хлопцы і дзяўчаты. Высіліся ўтару жураўлі студняў. Тылілікаў гармонік.

Ад моцнага паху лугу і поля ледзь кружылася галава. Пад сінім прасторам сонечна-жаўранкавага неба я адчуваў сябе новым, іншым, чым у горадзе.

Мне здавалася, што ўся ўвага ваколіц зьвернута на мяне. Адвык ад вясковых палёў. Чужы я тут— гарадзкі...

Праз усю дарогу мой сябар апавядаў аб жыцці рабочых у гаспадарцы, аб тым, як ён малочную справу добра нарыхтаваў і як наогул паставіў гаспадарку на ногі.

Я слухаў няўважліва. Толькі па інтонацыі яго голасу здагадваўся аб сэнсе слоў сябра і час-ад-часу мармытаў:

— Так, так, добра, добра. Не, не.

Мы былі ўжо недалёка ад саўгасу.

Ехалі між ліпавых прысад.

Дрэвы высокія і густыя. Зьверху, над дарогай, яны эрасьліся у адну лісьцяную павець. Пад імі цень. Толькі дзе-ні-дзе між кучаравых галін прабіваліся, як праз замочныя дзірачкі, сонечныя

круглячкі. Яны блішчэлі на жвіровым пяску новымі мядзянымі пятакамі.

Забялеўся былы палац. Як на цэрамоніял, выстраіўся вялізны сад. За ім—сталетні парк.

— Бровар і млын згарэлі,—тлумачыў мне загадчык гаспадаркі (ён паказаў на руіны муроў з чырвонае цэгля),—толькі вось засталіся абора, стайня, палац, гумно і будынкi для службы.

Пры гэтым мой сябар зрабіў гаспадарчы шырокі круг рукой.

Мы саскочылі з каламажкі.

На зялёным, вялізным, як поле, дзядзінцы мяне сустрэў каля заросшай травой сажалкі статак гусей. Гусак з ваяўнічым задорам кінуўся на мяне, выцягнуўшы, як дзіду, доўгую шыю з заостранай зьмяінай галавой.

— Ідзем сьнедаць!—сказаў мой сябар з заклапочаным відам.

Яго заклапочанасьць павялічылася з таго моманту, як толькі мы тут апынуліся.

Усё заўважвала яго гаспадарчае вока. То каровы пасуцца на ласеках, дзе ён думаў касіць. То скошаная трава ня вынесена на ўзгорак з мокрай лагчыны. На мяжы нехта сьсек елку.

Мы ўвайшлі ў палац. Пасьнедалі хутка. Пасьля гэтата ён пазнаёміў мяне са старэнькім дзедам, які ўзяўся паказваць мне стары палац. Сябар мой пайшоў брысьці па гаспадарцы з рабочымі, каб разьмеркаваць працу на заўтрашні дзень.

Дзеду было гадоў шэсьцьдзесят пяць: сівенькі, худы, з ружовай лысінай, з белым пухам вакол і з белымі вусамі. Відаць, фізычнай працай мала займаўся. Ня глядзячы на свае гады, ён быў стройны і рухавы. Рукі гладкія з ценкімі пальцамі. На ім старая вайсковая вопратка колеру хакі. На нагах—«хадакі» з старых ботаў.

Дзед служыў у гаспадарцы вартаўніком. Да рэвалюцыі быў лэкаем у пана Вашамірскага—ранейшага ўладара гэтага маёнтку. Дзед ведаў усе закуткі строгага белага муру. Ведаў усю сямейную хроніку пана Вашамірскага і шмат цікавых гісторый пра бацьку і дзеда пана яшчэ з часоў паншчыны.

З абурэньнем дзед гаварыў, як увосені 1917 году руйнавалі панскі маёнтак, як вакольныя сяляне разьбівалі шыбы ў вокнах, хто нагамі бразгаў па фортэп'яно, хто абрываў плюш з пакояў Кацярыны II (яна калісьці спынілася ў гэтым маёнтку), хто аблупліваў скуру фотэляў, і як падпальвалі будынкі на дварэ.

Я тлумачыў дзеду, што, бязумоўна, сяляне ўчынілі гэта непрактычна, бо дабро засталася-б тут для іх-жа. Але пачуцьцё помсты і нянавісьці да паноў за векавечныя зьдзекі над імі, сялянамі, узяло верх, і яны хацелі знішчыць дашчэнтку ўсе панскія сьляды.

Ад усяго палацу, хоць ён быў заселены рабочымі, веяла нейкай жудою. Не гармонавалі сасновыя сталы, доўгія лавы і простыя ложка з вяліз-

нымі высокімі пакоямі. Палац больш падыходзіў для школы, чымся для жылля. Тут улетку, нават у гарачыя дні, было холадна.

Дзед апавядаў мне аб кожным пакоі. Маляваў ранейшую абстаноўку, паказваў, дзе быў панскі габінэт, спальня, салён, дзе жыла дачка пана Вацлаўскага, маладая панна Ядвіга.

Я заўважыў на сьцяне апошняга пакою прыбітыя мэталёвыя планкі. На кожнай з іх быў выгравіраваны год па парадку ад 1898 да 1917 зьнізу ўверх.

Дзед вытлумачыў, што гэта кожны год на імяніны панна Ядвігі мералі яе рост. На памятку прыбівалі мядзяныя дошчачкі.

Нарэшце, дзед мяне завёў у флігель, які ўпіраецца сваім акруглым фасадам у бок вялізнага парку.

Гэты пакой—пусты, овальнай формы, вышынёю ахоплівае два паверхі. Праз каляровыя шыбы, аплеценыя густой павуцінай, прабіваецца сьвет сонца, раскідвае фантастычныя вясёлкавыя плямы на сьцены. Па сьценах звышку тырчаць вялізныя галовы сатыраў у старагрэцкім стылю. На фізыяноміях застыблі гульлівыя ўсьмешкі. Вакол сатыраў—барэльефы з шматгаловымі змеямі. Купал-скляпеньне аздоблены трохкутнікавымі арабэскамі, а ў самым цэнтры—стылізаваны аднагаловы польскі арол.

Па сьценах, спаміж замыславатых пэрсідзкіх орнамэнтаў, мітусяцца рознастайныя старасьвецкія

княжацкія гербы. Супроць высачэзных напоўкруг-
лых дэвярэй, таксама з каляровым шклом, высту-
пае невялічкая галёрка.

Ранейшага прызначэння гэтага пакою дзед ня
мог мне вытлумачыць. Пры ім пакой быў заўсёды
пусты. Загадчык, у якога я пасыла аб гэтым пы-
таўся, таксама ня ведаў.

Гаварылі, нібы калісьці тут была масонская лёжа,
ці можа пан сюды склікаў падданных на гаспадар-
чыя гутаркі. Для тэатру пакой таксама не пады-
ходзіў. А можа гэта быў летні салён, а галёрка
была для музыкаў?

— А ўночы праз разбітыя вокны сюды кажаны
набіваюцца, пішчаць, як мышы,—казаў мне дзед
з вінаватай усмешкай на губах.

Цяпер, удзень, ластаўкі тут кружацца, гарэзьліва
б'юцца крыльлямі аб каляровыя шыбы. Вее роман-
тызмам у гусьце Генрыха Гайнэ.

Апанаваў мяне незразумелы смутак.

З таямніц успамінаў павылазілі ўрыўкі дзіцячай
забабоннасьці. Мне пачало здавацца, што я, па-
паўшы ў панскі куток восемнацатага веку, сам
праймаўся настроямі даўно мінулага часу. Я нібы
адышоў ад самога сябе і на яве пачаў бачыць сны.
Мітусіліся цені на сьценах. У маім уяўленьні яны
пачалі прымаць людзкія постаці.

Я быў ахмелены паўзмрокам пакою.

Дзед вывеў мяне на тэрасу, якая спускалася
ў парк.

Пад стагодняй ліпай ляжала галава каменнага лева. Нібы косьці шкілета, тырчэлі з пяску на дарожцы вакол вялізнага запушчанага кветніка абломкі ільвіных вялізных лап. Сымболічна мігцелі перад маімі вачыма руіны панскай культуры. Гэта культура, бязумоўна, мела сваё хараство, і настраёвасьць, але яна будавалася на нявольніцкім карку мужыкоў.

Міжволі носіш у сэрцы такое пачуцьцё да гэтае культуры, якое мелі да яе тыя, хто з дзікімі ад злосьці вачыма нішчылі панскія маёнткі сабе на ўрон...

З нейкай палёгкай на сэрцы я вышаў з цяністага парку на пагорак—на сонцапёк.

На мяжы каля жытняга поля журчэла вясёлая рэчка, пенілася па адшліфованых каменьнях і здавалася, што статкі маладых гусянят нырцуюць у вадзе між каменьняў. У паветры стаяла млявасьць сонечнага гарачага поўдню. Дрыжэў над зямлёй ледзь прыкметны залаты пылок. Ад бярозавага плоту, абросшага губкамі, які стаяў вакол канюшыннага поля, аддавала прэласьцю. Ляніва чылікалі птушкі. Здалёку, пад лёгкім курадымам поўдню, драмаў бор. Як шэрыя, закарузлыя скрыніны, былі раскіданы дзе-ні-дзе хутаркі. Усё гэта ў нядзельны дзень спала пад сонцам.

Людзей, якія даюць ажыўленьне пэйзажу, было мала на полі.

Я разьлётся на траве.

У шоўку лугу і над ім кіпела жыцьцё.

Мітусіліся, рухаліся, дзынкалі, гудзелі розныя кузуркі, мухі, матылькі. Соўваліся па лістох блакітныя і зялёныя кволя чарвячкі.

Гэтым усім істотам луг здаваўся, мабыць, вялізным лесам.

Дзед сядзеў побач і апавядаў мне розныя гісторыі з часоў паншчыны, якія чуў ад свайго бацькі.

4

ГАЛАСЫ ЗЯМЛІ

Вельмі жвавы хлопчык быў Сымонка. Да ўсяго прыглядаўся, да ўсяго прыслухоўваўся.

Хлопчыка апанавалі колеры і гукі.

Усімі пачуццямі ўбіраў у сваю істоту вакольнае. Увесь сьвет быў, як у гнязьдзе, у яго сэрцы, для яго-ж. Нават сам пан Вашамірскі, якому належалі ўсе вакольныя вёскі, той самы пан, які купіў яго, Сымонкі, бацьку за каня ў суседняга пана Весялоўскага, быў цікавым для хлопчыка. Ён наглядаў і за панам.

Што-ж! і кузурка, што паўзе па лісьціку, мо' думае, што сьвет створан спецыяльна для яе.

Школу жыцця Сымонка пачаў праходзіць, маючы шэсьць гадоў ад нараджэньня. Спачатку пасьвіў гусей на вялікім выгане, пасьля—сьвіней; за гэтым давалі пад яго апеку авечак, потым—кароў, а ў канцы зрабіўся і баранавалокам.

Ба 216 483

Ён паволі і грунтоўна падымаўся ўгору па лесвіцы мужыцкай навукі.

Апрача гэтага, Сымонка меў яшчэ нязвычайную здольнасць, якой навучыўся ў палёх і лясох пана Вашамірскага: падрабляць гукі прыроды і жывых істот.

Гаўкаць пасабачаму, кукарэкаць, як певень, мяўкаць, як кот, мэкаць, як цялё, выць павоўчаму— было для яго самай звычайнай і простаай штукай.

Ён да таго памастацку мог брахаць, што перадаваў самыя замыславатыя тоны і пералівы голасу кожнага паасобку сабакі з псарні пана Вашамірскага.

Падрабляць голас і інтонацыю людзей было для яго самым простым жартам.

Ён мог губамі перадаваць дзынканыя пчалы, гуд камара, шэпт лесу, скрып варот. Кракаў, як варона, кукаваў зязюляй, сьпяваў жаўранкам і заліваўся салаўём на розныя лады, на ўсялякія манеры.

У дадатак ён мог яшчэ падрабляць рухі і міміку.

Здаецца, як можна адной мімікай твару паказаваць пеўня?

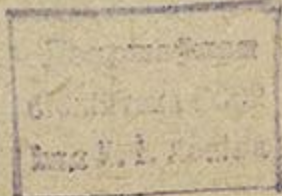
А Сымонка мог—скорчыць такую фізыяномію, зробіць такія вочы, што кожны гаварыў:

— Певень дый годзе!

Скакаць, як заяц, як цялушка—гэта нават увагі ня варта.

Вялікая кемнасць да ўсяго гэтага была ў Сымонкі. Ён сваім дзівацкім талентам сам захапляўся,

Ба 216 483

углыбляў яго, разьвіваў, адшліфоўваў. Гэта ня было ў яго толькі забавай дзіцячых гадоў,—наадварот: практыкаваўся ў гэтым штукаарстве з кожным годам усё больш і больш.

Цяжка вытлумачыць, чаму спадабалася яму якраз такое штукаарства, а не, напрыклад, ігра на музычным інструманце або звычайныя сьпевы. Звычайнае яго ня вабіла, мабыць, дзеля таго, што гэта ён бачыў і чуў многа ў панскім дварэ.

Яму хацелася быць такім, якім сьвет (яго ваколіца) яшчэ нікога ня бачыў.

Сымонка яшчэ малым хлопчыкам любіў сьпевы салаўя. У вялізным панскім парку ў кожную вясну іх было многа.

Інакш, чым на іншых людзей, рабілі на яго ўражаньне рознастайныя гукі лесу ўлетку, калі ён цягаўся туды са стадам.

Цяга да гукаў запанавала ім. Ня так, як усе людзі, прыслухоўваўся да рознастайных пераліваў чалавечага голасу, да шораху пяску пад босай нагой, да скрыпу сьнегу, да выцця і сьвісту ветру, да шэптаў жыта на полі.

Вялізнае багацьце гукаў, вечную іх іначасьць ён знаходзіў усюды. Ён выкрыў, што ў тых мільёнах гукаў, якія чуе на кожным кроку, усюды, у любы час, няма сходных між сабою. Такое зьявішча яго вельмі дзівіла. Гукамі цэлы сьвет поўны ня менш, чым мора — хвалямі, зямля — пяском, дрэвы — лісьцем. Вялізны няведамы інструмант, які працяг-

вае свае нябачныя струны, нібы павуціньне, па ўсім сьвеце з канца ў канец.

Сымонка адчувае ў вакольным зусім ня тое, што яго равесьнікі. Часам сядзіць у полі на пні і пазірае ў даль. Глядзіць і ня бачыць, што зараніца палыхае ў нябесным бяскраі, пераліваецца ў розныя калёры. На кустох блішчыць шкляным шротам раса.

Ён прыслухоўваецца да голасу зямлі—да яе тысячаструнных гусляў.

Дзіцячыя мары ахопліваюць яго:

— Эх, каб сабраць усе гэтыя гукі ў адно—у сваю жменю, і потым патрохі выпускаць іх адтуль кропелькамі. Аслабіў жменю: пачынаюць сыпацца розныя чалавечыя гутаркі. Раздаецца страшны плач-стогн, як анэгды плакаў Рымарчук, калі на стайні яму ўсыпалі гарачых бізуноў па загаду пана Вашамірскага. Адпусьціў трохі яшчэ адзін палец—хтосьці зарагатаў. Замахаў жменяй—лясныя птушкі сьпяваюць, жабы квакаюць. Кіўнуў рукой яшчэ раз—вецер вые, грымоты гагочуць, паласуюць неба маланкі.

А вакол усюды ціха-ціха...

Усе галасы зямлі сьціснуты ў кулаку Сымонкі.

Людзі анямелі, гаварыць ня могуць. Жывёлы, птушкі—усе маўчаць. Ня шумяць дрэвы. На зямлі пануе такая нямота, такая дрымотная ціша, што сполах бярэ. Панскі фурман махнуў у паветры даўжэзнай пугай. Яна самастрэлам заўсёды страляе, а на гэты раз анямела.

Захацеў пан Вашамірскі загадаць камусьці даць дваццаць бізуноў—голасу ня мае...

Усе галасы зямлі захаваны ў кулаку Сымонкі.

Пры гэтым у выябражэньні Сымонкі паўстаюць, як жывыя, сьмешныя малюнкi: людзі, жывёлы перапалоханы. Не разумеюць, што чыніцца вакол. Кожны паасобку думае—ці ён аглох, або сьвет увесь вымірае.

Сымонка бачыць перад сабою нябывалыя, дзівацкія малюнкi.

Нацешыўшыся ў меру такім фокусам, ён,—фокуснік, які забраў у жменю ўсе гукі зямлі,—раптам расчыняе кулак і галасы, песьні, скрыпы, шумы, стогны, сьвісты, стрэлы, шалахі, званы пачынаюць сыпацца ў свае ранейшыя месцы, як нявідочны дождж. Для Сымонкі можа нават і відочны, бо ён адчувае рух і хваляваньне паветра ад кожнага гуку і шуму; для яго, калі прайшоў гук які,—тое самае, што жывая істота, якую можна намацаць рукою. Вось як-бы праходзіў чалавек ці жывёліна...

Патрохі ўсё зноў ажывае. Ніхто, апроча Сымонкі, нават і ня прыкмеціў, як гэта сталася.

Сымонка ачуньвае ад сваіх сноў на яве. У яго толькі ёсьць матчымасьць падрабляць гукі, а ня мець іх у сваёй уладарнасьці. Але і гэтая яго кемнасьці дзівіць людзей.

Выйдзе ўночы. Ціш на дварэ. Раптам, як закукарэкае, дык саб'е з панталыку ўсіх пеўняў. Яны пачынаюць за ім кукарэкаць не ў пару. Разам з імі

зьбіваюцца з толку і мужыкі і панскія чаляднікі. Певень паказвае людзям, калі на работу ўставаць.

Часам здумаецца яму завьць ваўком. Тады ўсе сабакі пачынаюць за ім цягнуць жудасную музыку. Па ўсіх вакольных вёсках людзі палохаюцца.

Чаляднікі паміж сабою пачынаюць часам шэптам праклінаць пана. Падкрадзецца, нямаведама скуль, Сымонка і як загрыміць цюцелька-ў-цюцельку голасам пана Вашамірскага:

— «А бізуноў, лябедзіку, хочаш?»

Усе з перапуду пабялеюць, зуб аб зуб заляпае.

А здумаецца яму ні з таго, ні з сяго ўзімку, у траскучы мароз, засьпяваць салаўём. Выйдзе на дзядзінец, як зацягне, як пачне сыпаць трэлі, дык цэлую грамаду зьбярэ вакол сябе, пакуль хто з панскіх гайдукоў па загаду цівуна бізуном іх не разгоніць.

Так праходзілі дзіцячыя гады Сымонкі.

5

ПАН ЦІВУН ВАРОН СТРАЛЯЕ

Гарачы летні поўдзень.

Жніво.

Больш паўсотні кабет, маладых і старых, жнуць панскае поле.

Мігацяць сярпы мядзянкамі-зьмейкамі. Бялеюцца хусткі і сьпіны жнеек. Бабы і дзяўчаты гнуцца да самай глебы—тварам да зямлі, а сьпінамі да сонца.

На шырокім прасторы сьветла-жоўтага жытняга поля чуваць шорханьне.

— Жых-жах, жых-жах, — гутараць сярпы з цьвёрдымі сьцябламі.

Каласы нахіляюцца, пільна прыслухоўваюцца да глухога шуму. Туліцца-цісьнецца ў пяшчоце галоўка да галоўкі, а жняя душыць закарузлай, па-трэсканай, мазалістай рукою цэлае племя жытніх сьцяблоў.

Каля жней шмыргаюць прыганятыя з бізунамі ў руках.

Вярхом на кані гарцуе цівун між мэндлікамі па іржані. Грозна крычыць.

На вялізныя дваровыя драбіны мужыкі кладуць снапы. Трэба везьці на панскае тумно.

У цівуна на плячох паляўнічая стрэльба. Ён здымае стрэльбу і пачынае цэліцца ў стада варон, якое рассыпалася чорна-шэрымі плямамі па зжатым полі.

Цэліцца доўга, сьмешна жмурыць правае вока, падымае ўверх брыво над левым...

Сяляне пачалі пазяхаць каля вазоў, спынілі працу і давай у гультаяватай зморанасьці глядзець, ці пападзе «пан цівун» у птушку.

Зацікавіліся і жнеі. Хоць прыганятыя, калі хто зазяваецца, падагравалі бізунамі, але на гэты раз і прыганятыя таксама сачылі за стральцом.

Гонар і пашана яму ад паднявольных людзей...

Паважна і пільна цэліцца цівун. Нібы зараз увесь прастор наскрозь прастрэліць.

Вакол ціха. Усе спынілі працу.

Павага, павага панскаму цівуну!

Адна старая сялянка ня выцерпела—буркнула:

— Пану цівуну варон страляць, а нам сьпіны гнуць!

Вырваліся зьнянацку ганблівыя словы. Ніхто не цягнуў за язык.

Не пасьпела яна скончыць, як падскочыў прыганяты, як падняў над ёй бізун. Ён злосна прахрыпеў:

— Я табе пакажу, псякосць, як бурчэць!

Ляск бізуна па згорбленых плячоx кабеты ня чуваць быў, хоць пры ўдары прыганяты моцна, са смакам крыкнуў: «гэ-ээх!»

Сьвіст бізуна быў заглушаны стрэлам цівуна. У адну і тую самую хвіліну трапілі. Пакруціўся дымок. Запахла дымам. Вароны з шумам, з лёскатам крыльляў падняліся ўверх і паляцелі з трывожным краканьнем у бок лесу.

Цівун паслаў мужыка паглядзець, ці папаў у птушку. Той угодлівым крокам пабег, падскокваючы па вострым іржышчы чорнымі босымі нагамі. Прынёс застрэленую варону, падаў пану цівуну і ўгодліва сьмяяўся:

— Гэ-гэ-гэ-э-э!

У гэты самы час да цівуна падышоў прыганяты з даносам на старую кабету:

— Старая сука пана цівуна не паважае. Яна казалася: «Цівуну варон страляць, а нам сьпіны гнуць».

Не пасьпела зыйсьці з твару цівуна ўсьмешка
задоволенасьці ад удачнай страляніны, як твар
наліўся крывёй, вочы заблішчэлі.

— Як?! во гэта падла старая будзе гаварыць?
Я ёй пакажу! Палажыць ёй за пазуху мёртвую
варону! Няхай трымае да самага вечара! Гэй, ты,
галган,—зьвярнуўся ён да мужыка,—дай яму (ці-
вун паказаў на прыганятага) варону!

Прыганяты ўзяў з рук мужыка варону і панёс
з рогатам да старой бабы. За ім на кані пад'ехаў
і цівун.

Старая кабета з лямантам-выцьцём кінулася
цівуну ў ногі. Яна крыжам распласталася на
іржышчы чуць не пад самыя ногі каня і выла не-
мым голасам. Ледзь можна было ў гэтых прыду-
шаных галошаньнях пазнаць словы:

— Даруй, паночку... даруй, міленькі...

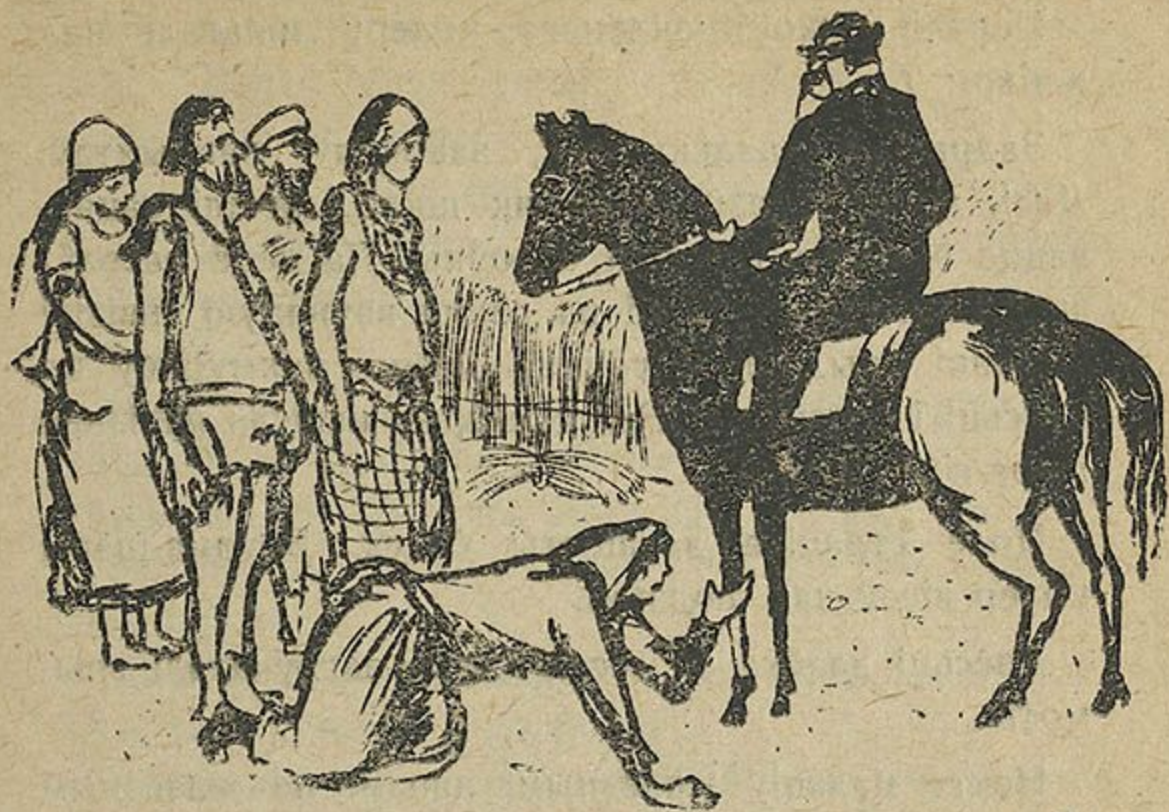
Строгі і грозны быў пан цівун.

Старую паставілі на ногі, расшпілілі ёй вопратку
і палажылі паміж худых вісячых грудзей за зрэб-
ную, цьвёрдую, як бляху, кашулю—акрываўленую,
забітую варону.

— Жаць, псякосьць, ідзі!—крыкнуў пан цівун.

Ніжэй сагнулі сьпіны жнейкі, шыбчэй зашор-
халі сярпы. Мужыкі пры вазох пахмурнелі, сьціс-
нулі моцна, да скрыпу, зубы і давай накладваць
снапы. Лаянкі і пракляцьці хацелі зрывацца са
смаглых губ, але нема маўчалі яны. Ад злосьці
толькі пляваліся людзі.

Пільней за іншых глядзелі за ўсім гэтым два чалавекі—малады Сымон і дачка пакрыўджанай старой, Зоська.

Сымон ірвануўся было ратаваць кабету, сьціскаў кулакі, скрыгатаў зубамі і ледзь стрымліваў сябе.

У Зоські ў вачох заблішчэлі сьлёзы.

— Матанька... Маці...—шаптала яна і кусала губы да крыві.

Над шырокім полем раптам шугануў моцны вецер. Давай скубсьці хусткі на галовах у баб, давай трапаць чубы снапоў. Вецер прагульваўся нявідочнымі нагамі па золаце каласоў шырокага жытняга поля.

Пералівы жоўта-зялёнага колеру мільгалі над жнівом.

Задрыжэў здалёку лес, завойкаў, закрыхтаў. Далі, яркія, празрыстыя, як шкло, пачалі зацягвацца валокнамі шэрай бавоўны. Па небе распаўзліся хмары, накінулі на сонца ваўняную сьвітку. Воблакі прыдушлі сонца. Дзень пахмурнеў ад злосьці і згрызоты. Над абшарам навісла вялізная шэра-сіняя хмара.

Поле страціла залацісты блеск. Брудна-шэры колер вісеў над людзьмі.

Дзесьці далёка за лесам глуха загрукаталі грымоты.

Нехта малаціў жалезнымі цапамі па жалезным таку.

Яшчэ больш пацямнела. Лес набух, як вялізная губка, наліўся сінім атрамантам. Птушкі паднялі крык.

Жнеям загадалі зьбіраць снапы ў мэндлікі. Рухава запрацавалі прыгоньнікі. Панскае дабро можа сапсавацца. Наехала з двара яшчэ шмат фурманак.

Ледзь пасьпелі накласьці поўныя вазы. Маланкі пачалі паласаваць неба. Чырвоныя вяроўкі раскручваліся па хмарах, сьляпілі блескам спалоханую ваколіцу.

Хтосьці лупцаваў неба агнёвымі бізунамі, хтосьці гікаў злосна па-за хмарамі...

Нехта над лесам лаяўся на пакалечанай мове заік. Нехта глуха-нямы крыгчаў, выў, рагатаў і ржаў, як сто жарабцоў.

Вялікая грамада рушылася з поля ў бок двара. Ліў дождж, падаў, падаў, цягнуўся вадзянымі даўжэзнымі істужкамі. Людзі прамоклі да апошняй ніткі.

Ззаду ўсіх, не сьпяшаючыся, ішла ў затаёным раздуме, з глыбокім страхам у выцьвілых вачох, старая кабета. Варона была за пазухай...

За ёю ішла, апусьціўшы галаву, яе маладая дачка Зоська.

Ці-ж старая ня выканае загаду панскага цівуна? Ого, няхай толькі папробуе!

Здавалася, што старая ніякай увагі не зварочвае на дождж, нават не адчувае яго... ступае босымі, чорнымі, патрэсканымі і паколатымі нагамі, трохі кульгаючы. Варона за мокрай кашуляй хлюпаецца аб голае цела. Дзюба і габдзюры застрэленай птушкі час-ад-часу драпаюць, казлытаюць скуру.

Не заўважыла дажджу і яе дачка Зоська.

Сымон ішоў за апошнім возам снапоў. Ён заўважыў погляд старой, запрыкмеціў, што пад прамокшай наскрозь вопраткай у яе нешта за пазухай тырчыць. Ён адчуў вялікі смутак Зоські.

Нястрыманая злосьць закіпела ў яго сэрцы.

Ён падскочыў да цівуна, які ехаў конна побач з вазамі.

Пад самыя вушы каню Сымон завыў павоўчаму.

Разыляглося навакол сумнае выцьцё, працяглае
страшнае...

Конь спудзіўся, застрыгаў вушамі, захроп, па-
нёсься і скінуў цівуна ў глыбокую канаву.

Пакуль людзі агледзіліся, Сымон уцёк.

6

ПАДАРУНАК ПА-ПАНСКУ

Пад вечар у той-жа дзень Сымон сядзеў у Зоські
ў хаце.

Застрэляная панам цівуном варона ляжала ў
куце пад абразамі.

— Няхай пан бог бачыць, як паны і панскія
прыслужнікі крыўдзяць бедных людзей,—сказала
старая маці Зоські. А калі не заступіцца, дык буду
сабе шукаць іншага, мужыцкага бога. А гэтага
(яна паказала рукой на абразы) паном пакіну!

Зморшчаная, пізенькая бабулька прагаварыла
апошнія словы са злосьцю.

— Я ўжо пану цівуну адплаціў за варону.—ска-
заў Сымон і вочы яго весела заблішчэлі.—Вось
вазьму ды зраблюся мужыцкім богам!

— Не грашы...—спалохалася старая.—Баюся,
што пакуль што мужыцкаму богу ад панскага
дастанецца.

— За мяне, маці, няма чаго баяцца. Выкручуся з
бяды. А пан цівун, пэўна, ногі выкруціў, як з каня
зваліўся.

Старая засьмяялася, усхапілася і сказала:

— А, божачка, чаго я радуюся чужой бядзе?

— Такой бядзе грэх ня радавацца,—заўважыў Сымон.

— Зарабіў ты, Сымонка, яечню за гэта!

Старая зараз-жа пачала раскладаць агонь на прыпечку, каб сьпячы яечню.

На дварэ паўзьлі змрокі. Яны наліваліся цёмнай жыжай у шызыя цэбры паветра. Праз маленькія шыбіны змрокі ўрываліся ў хату і запоўнілі яе цямрыстай ватай. Лезьлі ва ўсе шчыліны.

Агоньчык на прыпечку палаў. Жоўтыя языкі спа- між дзьвюх цэглін лізалі патэльнію, на якой сква- рылася сала.

Сымон з Зосяй сядзелі моўчкі, прытуліўшыся адзін да аднаго на тапчане пры-стале. У іх ужо было вырашана ў каляды прасіць у пана дазвол на вяселье.

Яны пачулі тупат ног, хлюпат па лужынах каля хаты, Хутка скрыпнулі дзьверы і, сагнуўшыся, каб галавой ня ўдарыцца аб верхні касяк дзьвярэй, увайшоў высокі малады хлопец.

Гэта быў Макар, адзін з панскіх гайдукоў.

— Добры вечар!—буркнуў ён у хату.

— Добры вечар!—адказала адна толькі старая заўналым голасам.

Сымон пабляднеў.

Ці не данюхаўся панскі гіцаль, што я тут. Ма- быць, мяне шукаюць,—падумаў ён.—А можа так прышоў—да Зосі?

Ужо другі год, як Зоська спадабалася Макару. Усялякімі спосабамі стараўся ён задабрывць яе. Але, ня гледзячы на тое, што Макар быў прыгожы хлопец, Зоська ненавідзела яго, як і ўсе сяляне, за тое, што быў мужыцкім вырадкам, зьдзекваўся над імі, дзе толькі мог.

Яго ўсе называлі «панскім гіцлем».

— Што-ж, і сесьці мяне ня просіце?—сказаў Макар кплівым голасам,—тады сам сяду.

Сеў за стол грузна, цяжка і роблена пастарыкоўску «эхнуў».

«Пэўна, па маю душу прышоў»,—думаў Сымон і пачаў прыслухоўвацца, ці ня чуваць каля хаты крокаў каго-небудзь яшчэ. Адзін Макар ня пусьціцца за ім.

Сымон адсунуўся ад Зоські і давай пільней прыслухоўвацца.

За сыцяной хаты на гародзе як-бы хтосьці ходзіць...

— Што так вушы вострыш, Сымон?—запытаўся Макар.

— А гэта не павінна цікавіць панскага саб...—не закончыў Сымон.

— Чаму не павінна? павінна!—цвёрдным голасам сказаў Макар і заскрыгатаў зубамі ад злосьці.—Ты ня думай, хамула, што вырвешся з маіх рук. Хата абкружана. Цівун па тваёй ласцы выкруціў нагу, як упаў з каня. Пан гэта табе не даруе.

Сымон маўчаў. Зоська і матка яе таксама як-бы анямелі.

Яечня была гатова.

Старая запаліла лучыну і палажыла белы абрус на стол. Тую вячэру, якую яна рыхтавала для Сымона, падсунула Макару.

— Еж, паночку!—сказала яна ціхім голасам, і зморшчаны твар яе зрабіў лагодную ўсьмешку.

Сымон не пакрыўдзіўся на старую, бо добра зразумеў яе бабскія хітрыкі.

— Еж, паночку!—паўтарыла яна другі раз яшчэ болей лагодна.

— Ды я не галодны!—аднекваўся Макар.

— Не павінен ты ганьбаваць маім хлебам-сольлю, саколк, калі хочаш мець за жонку маю Зоську...—не адступала старая.

Сымон уздрыгнуўся:

«Мо' старая гэта шчыра гаворыць...»

Макар спадлобку зірнуў на Зоську і прыняўся за яду.

Зоська яшчэ далей адсунулася ад Сымона і цыханька зацягнула песьню.

У Сымона зрабілася цяжка на душы. Яго мала непакоіла тое, што за сьцяной панскія гайдукі.

— Чорт іх нячыў гэтых баб. Што гэта ў іх—ці хітрыкі? Можа сапраўды павярнулі ў бок панскага сабакі, паквапіліся на лепшае жыцьцё...

Зоська зрабіла ласкавае вока да Макара. Ён ня здымаў з яе вачэй. Трымаў лыжку ў руцэ так

моцна, як-бы рыхтаваўся стрэльнуць лыжкай у патэльнію з яечняй.

— Ды еж-жа, каток!—не адставала старая.

У яе голасе зьвінелі ноткі любасьці, крэўнасьці, шчырасьці...

«Старая ведзьма»,—падумаў Сымон.

Макар прыняўся шчыра за яду. Чаўкаў гучна, як жывёліна.

Старая завіхалася каля яго, круцілася ўюном, спрытна паказваючы заскарузлым пальцам на смачнейшыя кавалкі сала ў патэльні.

Сымон кожны раз, як толькі Макар браўся за новы кавалак яды, думаў:

«Давіся! панскі гіцаль, давіся!»

Апэтыт у Макара рос. Ён увесь аддаўся ядзе. Аднак спадлобу кідаў погляды на Сымона і Зоську. Яна стаяла пры лучыне, папраўляла яе, мармочучы сабе пад нос песьню.

Дым ад лучыны еў вочы, запаўняў хату лёгкім туманам. На сьценах мітусіліся людзкія цені; яны ківаліся, вялізныя, нехлямяжыя, як малпы.

— Давіся, давіся,—хацеў крычаць Сымон.

Макар еў самым спакойным чынам... Спацеў, расчырванеўся. Раптам зьвярнуўся да Сымона.

— Ведаеш што, Сымон. Выйдзеш сухім на гэты раз, калі я захачу. Уцячэш. Толькі... толькі вось што.

Усе трое напружана наставілі вушы.

— Ты раз назаўсёды павінен адмовіцца ад Зоські. Сюды не хадзіць...

Сымон крыва ўсьміхнуўся. Падышоў да Макара. Палажыў яму руку на плячо. Моцна палажыў, як жалезную булаву. Ляск пачуўся. У Макара вочы крывёй наліліся.

— Ведаеш што, Макара,—сказаў Сымон,—ад Зоські адмовіцца павінен ты, панскі гіцаль.

Голас яго быў да таго падобен да голасу панскага гайдука, што здаваўся водгаласкам Макара. У дадатак Сымон плонуў Макару ў самыя вочы і кінуўся да дзвярэй.

— Лавеце яго! Трымайце Сымона!—не сваім голасам крычаў Макара. Ён нават забыўся выцерці твар.

Каля дзвярэй крычалі людзі, барокаліся з Сымонам.

Старая і Зоська анямелі ад страху.

Макара выцер заплёваны твар, пазаліхвацку ўзяўся ў бокі і звярнуўся да Зоські:

— Калі вяселье будзем гуляць?

— Вон адгэтуль, панскі сабака!—крыкнула дзяўчына зычным голасам і тупнула босай нагой аб гліняную падлогу.

— Вон адгэтуль, панскі сабака!—сказала яе маці злосным голасам, схапіла застрэленую варону і кінула яму ў твар.

—Вось табе падарунак па-панску!

УМЕЮ БЫЦЬ ПАНАМ

Пан Вашамірскі сам за гаспадаркай мала глядзеў. Ён толькі год таму назад вярнуўся з загра-ніцы, дзе праходзіў адвакацкую навуку. Маёнткамі яго кіравалі аканомы. Ён больш за ўсё цікавіўся сваёй новай справай—тэатрам.

Гэта мастацтва ён да вар'яцтва палюбіў яшчэ ў Парыжы, калі закахаўся ў адну прыгожую фран-пужанку-акторку.

Як вярнуўся на бацькаўшчыну, у родны маёнтак, пан Вашамірскі задумаў наладзіць свой уласны тэатр. Выпісаў з Парыжу рэжысэра, балетмэйстра. Оркэстру з васьмі чалавек прыгонных з капэль-мэйстрам ён адкупіў у суседняга пана Ваяводзкага за дзьве тройкі стаеннікаў і за дзесятак лепшых сабак з славутай псарні нябожчыка бацькі. Падабраў са сваіх «хлопаў» хлапцоў і дзяўчат і адчыніў студыю.

Пан вечна знаходзіўся ў студыі, бо прыходзі-лася яму быць тлумачом паміж французамі і сту-дыйцамі. Хаця французы трохі ведалі папольску, але згаварыцца з студыйцамі, якія зналі добра толькі па-«хлопску», ім было цяжка.

Сёньня пана Вашамірскага адарвалі ад улюбёнай працы ў студыі. Цівун нагу зламаў якраз у самы гарачы час працы на полі. Аканом падняў такі шум, што пан адлажыў студыю і ўзяўся за «гаспа-дарчую справу»—пакараць вінавайцу Сымона. Пан

яшчэ ўдзень паслаў ганцоў ва ўсю ваколіцу шукаць яго.

Цяпер абдумаў вельмі важную справу:

«Як пакараць «хама»?

У канцы вырашыў:

«Усыпаць добрых бізуноў і аддаць у салдаты!»

Пасьля гэтага думкі яго зноў пакіраваліся, нібы хмары ветрам, у другі бок—да тэатру.

Ён толькі сёньня заўважыў нешта вельмі цікавае,—знайшоў, можна сказаць, скарб. Сярод балерын прыкмеціў адну, што калі-б яе апрануць на французскі лад, дык мо' цікавей была-б за французскіх паненак, за якімі ён там, у Парыжы, заляцаўся.

«І трэба-ж ведаць: у гэтых хамаў «беларусінаў» красуюць такія кветкі, як Марылька. Правільнымі рысамі твару і лініямі цела яна ня горшая за грэцкую статую Вэнэры. Дарэмна ўсе народы лічаць Вэнэру за найвялікшы ідэал жаночага характа. Нават сярод хамаў ёсьць харашэйшыя».

Сьвечкі ў масьлёных бронзавых кандэлябрах адкідвалі бледнае сьвятло. Твар пана быў матава-бледны. Чорныя вочы блішчэлі квола, як-бы пад лёгкай павалокай туману. Ён неспакойна хрусгаў тонкімі пальцамі. Усьмешка азарыла твар:

Сёньня ўшчыпнуў яе...

«Трохі вульгарна, але-ж яна не парыжанка—мая ўласная халопка. Хто з імі лічыцца! Ды гэта-ж быдла, а ня людзі»,—прыпомніў ён словы сваёй маці, якая цяпер жыве ў другім маёнтку.

Пан прыпомніў, як аднаго разу, калі яшчэ быў малым хлапцом, ехаў улетку з маткай у госьці. З імі былі лёкай і фурман. Пасярод дарогі, дзе лесу ня было, яго matka зьлезла з фаэтона на сваіх патрэбах. Яму, Адаю, яна сказала адварнуцца, а фурмана і лёкаю зусім не засаромілася, як на саромілася сваіх коняй...

«На тое-ж, быдла!»

Потым, як вырас, маці параіла яму «дзеля здароўя» мець зносіны з дзяўчатамі гэтага «быдла». Лепш, чым з парыжанкамі, ад якіх можа набыць паганую французскую хваробу.

Хвараблівыя ўздрыгі прамільгалі па яго твары.

Ён успомніў, што ў студыі, застаўся драматург,—ксёндз Марцэвіч, настаўнік рыторыкі слускай гімназіі, якога спецыяльна выпісаў для свайго тэатру.

Колькі гэты ксёндз сапсаваў паперы, пакуль адна з комэдый была прынята да пастаноўкі!

Ксёндз занадта многа піша на рэлігійныя мотывы. «Вольнадумцу» пану прыелася. Трэба нешта даць сьвецкае і вясёлае: на парыскую манеру, каб можна было пасьмяяцца шчырым здаровым сьмехам!

Ксёндз тлумачыў, што ён, духоўнік, таксама вольнадумец, але для людю патрэбна рэлігія, каб не разгультаіўся.

Цяпер гэты самы ксёндз псуе яму нэрвы, бо ласым вокам на ўсіх балерын паглядае.

Пану жыва уявілася агідная фігура езуіта.

Высокі, трохі сутулы. Сьветла-шэрыя хітрыя вочы яго пастаянна ўсьміхаюцца. Заўсёды вочы як-бы княць з цябе, пранізваюць наскрозь. З табою ён ва ўсім згодзен, але відаць, што ні з чым не згаджаецца, апроч грошай. А ў выпадку патрэбы, калі толькі ён можа мець ад гэтага карысьць, на агонь цябе ўзьвядзе альбо нож у бок суне.

«Езу-Марыя» з вуснаў ксяндза ня зыходзіць.

«Небясьпечны чалавек»,—падумаў пан,—«прывязаўся да маіх дзяўчат і да маіх грошай. Ніяк цяпер не адвяжашся ад гэтага д'ябла ў чорнай сутане».

Ня скончыў пан Вашамірскі дадумаць да канца аб тым, як адвязацца ад ксяндза, раптам пачуўся лёгкі стук у дзьверы.

— Хто там?—крыкнуў пан.

— Яснавяльможны пане!—адклікнуўся ўслужлівы голас,—прывялі хлопа.

Пан вышаў у пярэдні пакой.

Перад ім стаялі тры разгарачаныя гайдукі, яны трымалі Сымона з зьвязанымі вярхоўкамі рукамі за плечы.

Сымон быў бяз шапкі са скалмачанымі валасамі, у падранай вопратцы, з акрываўленым, апухлым тварам. Дзіка кідаў вочы на пана, як зацкаваны зьвер.

Ня лепш выглядалі і панскія гайдукі.

Відаць, ня лёгка ўдалося ім злавіць і прывесці сюды Сымона.

Ад ранейшай панскай задумёнасьці і кволасьці і сьледу не засталася. Вочы былі страшныя ад вялікага гневу, падбародак завастрыўся, высунуўся наперад.

— Ну?—казаў пан.

Сымон маўчаў.

— Цо?—крыкнуў пан.

Сымон не варухнуўся.

— Закатаваць галгана да паўсьмерці і адправіць у салдаты!

Губы ў пана Вашамірскага дрыжэлі.

Сымон пабляднеў. Яго постаць яшчэ больш выпрасталася ад захаванага гневу.

— Слухаю, яснавяльможны пане!—сказаў аканом.

Пан павярнуў было да дзвярэй пакою, а гайдукі штурхнулі Сымона, каб вывесьці на двор, але раптам пан крута адварнуўся назад, як-бы нешта ўспомніў.

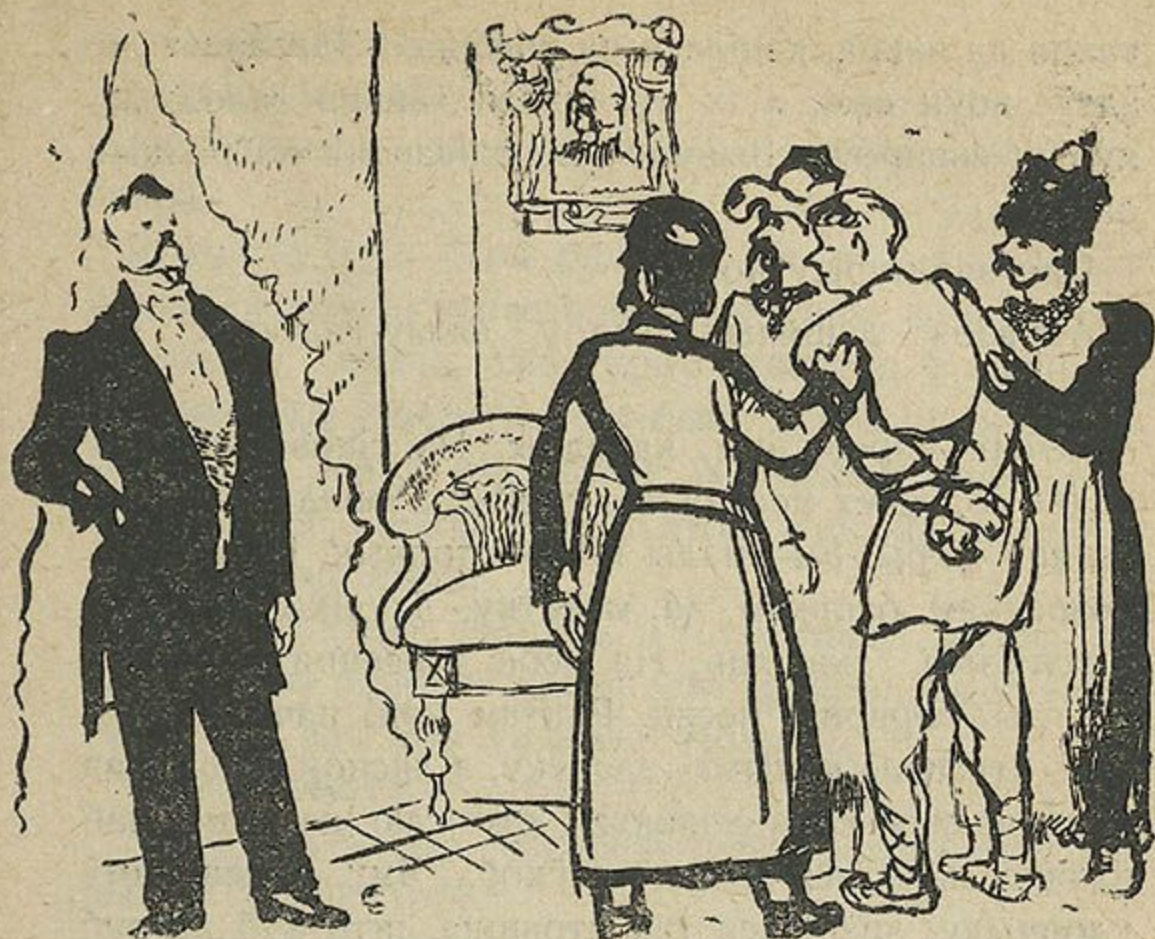
— Пачакайце, пачакайце!—сказаў ён зьмененым тонам.

— А ну, хаме,—звярнуўся пан яшчэ больш мяккім голасам,—пакажы, як ты спудзіў каня цівуна?

Сымон здзіўлена зірнуў на пана. Ён ня ведаў,—ці пан жартуе, ці ўсур'ёз гэтым зацікавіўся.

— Прэндзай, прэндзай!

Пан быў вельмі зацікаўлены.

Ня гледзячы на тое паніжэньне, якое перажываў Сымон, ня гледзячы на тое, што чакала яго на панскай стайні,—у яго сэрцы загаварыў арыст.

— Няхай яснавляльможны пан загадае развязаць мне рукі, а то не магу,—папрасіў ён.

— Развязаць!—загадаў пан.

Сымону развязалі рукі.

Ён выпрастаўся, прыставіў далоні да губ, схіліўся напалову і пачаў.

Выцьцё ішло ціхае, ціхае, як-бы з далёкага лесу. Потым яно расло—жудаснае, страшнае, запоўніла гукамі ўвесь вялікі пакой, перакідвалася звонамі ад

вакна да вакна, кацілася па шыбінах. Здавалася, не адзін воўк вые, а іх тут цэлая ганьня галодных, худых зьвяроў. Выцьцё пераліваецца на розныя лады.

Пан зажмурыў вочы.

Абразок дзіцячых гадоў ажыў-уваскрос перад ім:

Вечар, марозьлівы, калядны. На сіняваты сьнег падае водсьвет месяца. На гурбах абапал дарогі мігацяць іскры. Ён—малы яшчэ хлопчык. Едзе з нябожчыкам бацькам да маёнтку. Тройка імчыцца. Бразгулькі зьвіняць. Па небе соваецца наперад круглы чырвоны месяц. Раптам коні пачалі храпсцьці, стрытчы вушамі—здалёку, з лясной далі, якая вызначалася ярка-сіняватай палосаю на сьнежнай паляне, пачулася выцьцё ваўкоў... Яму, маленькаму хлопчыку, зрабілася так страшна, што зуб аб зуб заляпаў. Бацька меў стрэльбу пры сабе. Выстрэліў у бок лесу, у выцьцё, у сіня-сьнежную ноч...

Коні шывка памчалі. Сьнег закурэў вакол і белым шухам пыліў у вочы. Здавалася тады яму, маленькаму хлопчыку, што ў паветры носіцца.

Сымон скончыў выцьцё і выпрастаўся.

Пан Вашамірскі ачнуўся, спрыяюча зірнуў на Сымона.

— Лоўка! А што яшчэ ўмееш?

— Усё ўмею, яснавяльможны пане...

— Ён умеє сьвістаць салаўём, гэты блазан, яснавяльможны пане!—дадаў аканом.

— Папрабуў!

Сімон засьвістаў...

Пяшчотныя, зычныя трэлі салаўя запоўнілі пакой.

Спачатку гукі былі рэдкія, нясьмелыя, потым пачалі гусьцець, перасыпаліся срэбрам, журчэлі няпрытомна, гарача, аж на кроў зайграла ў пана. Ён успомніў адну вясну... Яму было ўсяго шаснаццаць гадоў. Ён любіў. На балі ў іх маёнтку была яна, панна Ядзя. Падобна да Джыаконды на малюнку Леонарда-да-Вінчы.

Сьпяваў тады салоўка. Густы парк. Белая, як анёл, панна Ядзя мігацела між дрэвамі. Ён у жарт гнаўся за ёю. Яна ўцякала. Потым...

Сымон змоўк.

— Брава, брава!—заляскаў пан у далоні, як у парыскім тэатры,—біс!

Слова «біс» ні для каго ня было зразумелым.

— А як-жа, яснавяльможны пане, акурат бес!—уставіў слова аканом.

— Маўчы, галган!—крыкнуў пан.

— А ну, што яшчэ ўмееш?—пытаўся пан з захапленьнем ды ласкай у вачох.

— Усё ўмею, яснавяльможны пане,—спакойна адказаў Сымон.—Умею быць панам.

— Ён вельмі лоўка падрабляе галасы, яснавяльможны пане,—замармытаў палахліва аканом.

— А ну, падрабі мой голас!—казаў пан з усьмешкай.—Пакажы, як ты ўмееш быць панам!

Сымон скоса зірнуў на свайго заядлага ворага гайдука Макара, крыкнуў панскім голасам, зрабіў панскі гэст і паказаў на Макара:

— Усыпаць таму галгану дваццаць бізуноў, але гарачых, каб аж іскры ляцелі!

— Го-го-го!—зарагатаў пан,—го-го-го!—і браўся за бокі.

Рогат—нэрвовы, гістэрычны трос яго, да сьлёз мучыў.

— Го-го-го!—сыпаў ён шчырым сьмехам ва ўсе бакі.

— Го-го-го!—паўтаралі за ім услужлівы аканом і гайдукі.

Толькі Макару было не да сьмеху. Ён маўчаў, як вады ў рот набраўшы.

— Пане аканоме,—урачыста сказаў пан Вашамірскі,—зараз-жа няхай Сымон памыецца, выдаць яму вопратку і адправіць у студыю! А тэму галгану (пан паказаў рукой на Макара) усыпаць дваццаць бізуноў.

— Слухаюся, яснавяльможны пане,—сказаў аканом і нізка пакланіўся.

8

МАСТАЦТВА ЧЫСТАЕ, ЯК НЕБА

Надышла восень.

Поле зрабілася шэрае, нуднае. Паветра глушылі вароны. Панскі парк азалаціўся. Каменныя львы на тэрасе сфінксамі глядзелі ў неба. Хмары розных

калёраў, розных выглядаў шпарка насіліся, нібы хтосьці сьцёбаў іх пугай. Некаторыя хмары былі падобны да сівых асілкаў, калматых, доўгабародых, якія ішлі вялікай процэсіяй у вандроўку. Іншыя напаміналі стада аграмадных белых сланёў з адрэзанымі хобатамі. А месцамі яны выглядалі выраем нязнаных вялічэзных птухаў. Пад імі на розныя галасы выў вецер. Насіўся, як вар'ят, па парку. Выскочыць на волю ў чыстае поле, схваціць з парку цэлую кучу жоўтых лісьцяў, падкіне іх уверх, рассыпле па бакох дажджом залатых дука-таў, зноў зьбярэ ў кучу, яшчэ вышэй падкіне, па-круціць на адным месцы, нібы густую саранчу, і панясе далей—у лес...

Каменныя львы драмалі. Застыглая ўсьмешка ня зыходзіла з іх белых вачэй. Праз разьзяўленую ляпу сьвісьцеў вецер. Здавалася, што кіпцюры на лапах львоў во-во распусьцяцца, львы зараз выпрастуюцца, вочы бліснуць празрыстым золатам, ляпы разьзявяцца шырэй, стуль задыміць пара, львы скокнуць праз парк і пусьцяцца ў поле з рыканьнем.

Часта хлюпаў дождж. Яго ценкія ніткі цягнуліся ад хмар да самай зямлі, упіваліся ў глебу, як п'яўкі. Ад палёў пахла сьвежасьцю, аддавала няпрытулам.

Часам дождж імжыў—драненькі, нібы машкара, вільготным пылам лез пад каўнер. Сьляпіў вочы. Сьцёбаў па твары. Калоў сьцюдзёнымі нявідочнымі шпількамі.

Зямля вохкала пад нагамі, стагнала, бухла.
У каляінах стаяла вада чорная, бы дзёгаць.

А па начох дзікія гусі крычалі. Квола і тры-
вожна стагнالی яны, носячыся нізка над зямлёй
ня вызначанымі сьцяжынамі, тулячыся, як зладзейкі
да змроку. Гусі шасталі крыльлем, нібы панны
шаўковымі вопраткамі.

Сымон «працаваў» у студыі. Яго ахрысьцілі
новым імем:

„Салавей“.

Са студыі не выпускалі нікуды. Трымалі, як
у вастрозе.

Трэба было сьпяшыць, каб да каляд падрых-
таваць прадстаўленьне. Адукацыя вялася пад бі-
зунамі. Студыйцы вельмі памізарнелі за апошні
час.

Да гэтага часу пан Вашамірскі пасьпеў пры-
стасаваць для „свайго здароўя“ ўсіх дзяўчат сту-
дыі.

Да кожнай ён падыходзіў, захапляючыся яе
красою, пакуль гэта „быдла“ яму не апры-
крала.

Пасьля гэтага ён знаходзіўся пад ўладаю аднаго
толькі мастацтва чыстага, як неба ў маі, узьнёслага,
як вясновы вецер, нявіннага, як дзіцё, вечно-ма-
ладага, як сама прырода.

Дзеля ўсяго гэтага—упэўніўся пан Вашамірскі
трэба, каб выяўнікі мастацтва вялі „строгае і чы-
стае жыцьцё“.

Ён сачыў за бытам сваіх актораў з фанатызмам манаха. Каб хлопцы з дзяўчатамі шашняў не вялі, каб не псавалі гэтым яго панскага эстэтычнага пачуцьця, каб не апаганілі сьвяты ахвярнік мастацтва...

Пан паглядаў за французскімі пэдагогамі і яшчэ больш за езуітам-драматургам.

У тых былі свае ўласныя погляды на мастацтва і на яго выяўнікоў...

Адукацыя Сымона пакуль што была лёгкая. У вялікія акторы ён тымчасам не назначаўся. Пакуль што яго роля выяўлялася ў тым, каб на панскіх балях сьпяваць салаўём.

Гэты орыгінальны нумар пану вельмі спадабаўся. Пан на яго пакладаў вялікія надзеі. А пасля каляд за адукацыю Сымона прыдзецца прыняцца больш рупна.

Каб выхаваньне ішло пасьпешна і правільна, панскі бізун ляскаў па сьпінах актораў у час рэпэтыцыі па некалькі разоў на дзень.

Пан пераменчыва лічыў вышэй за іншыя формы мастацтва то музыку, то драму, а то балет, і ў сувязі з гэтым тэй частцы яго студыі ад яго больш за іншых пападалася бізуноў.

Галоўным чынам, студыйцы цярпелі за кепскую вымову польскіх слоў; тут ужо сям ксёндз Марцэвіч—драматург—падбухторваў пана.

— Гэта быдла зусім ня роджана да таго, каб нашу прыгожую, далікатную мову са сцэны ілюстраваць.

Яго сьветла-шэрыя вочы кідалі маланкі «справядлівага гневу». Ён хітра паглядаў у твар пана Вашамірскага: якое гэта на яго зробіць уражаньне.

— Ці-ж хамула, чорная косьць, можа быць здольным перадаваць музыку нашай мовы? Ганьба, яснавяльможны пане, ганьба! Каб такі эстэт, як пан Вашамірскі, праз пальцы на гэта глядзеў!

Пачыналася катаваньне за кепскую вымову польскіх слоў.

Гэта рабілася па ўказаньні езуіта, які ўзяўся адукоўваць студыйцаў у музычным вымаўленьні польскіх слоў.

Пападалася больш за іншых самым прыгожым дзяўчатам.

Экзэкуцыя над імі адбывалася ў спэцыяльным пакоі ў яго, ксяндза, прысутнасьці. Паводле яго рэцэпту, катавалі іх бярозавымі дубцамі па голым целе.

Спачатку катаваньня ксёндз рабіў набожныя вочы, гаварыў цэлыя казаньні аб пакутах пана Язуса і наогул аб пакутах цела, якія даюць асалоду душы. Чытаў урыўкі з эвангельля.

З кожным стогнам ахвяры; з кожным крыкам распачы, з кожным уздрыгам голага жаночага цела пад сьвістам бярозавага дубца сьветла-шэрыя вочы ксяндза наліваліся ўсё болей дзікім блескам. Твар яго бляднеў, салавелі вочы, пачынаў хрыпла і хутка сапсьці. На губах выступала пена...

Білі ахвяру да тых пор, пакуль ксёндз не даходзіў да поўнага «боскага экстазу», пакуль ня скажа хрыплым голасам: «годзе».

Як звар'яцелыя хадзілі студыйцы з кута ў кут па пакоі ў спецыяльным памяшканьні студыі і шапталі польскія словы:

— Нех бендзе, нех бендзе, нех бендзе, нех бендзе.

— Я естэм, я естэм, я естэм, я естэм.

— Пан буг, пан буг, пан буг, пан буг.

— Круль, круль, круль, круль.

— Ржэч посполіта, ржэч посполіта, ржэч посполіта.

Так, нібы ў доме вар'ятаў, чуваць былі шэпты і мармытаньні студыйцаў.

З пакою оркестру раздаваліся свае гукі: адрывістыя, працяглыя.

Рэжысэр меў шмат клопот пры апрацоўцы тэхнікі ігры. Ад біцьця за кепскую міміку, твары ў актораў былі набухшыя, як порхаўкі.

— Да пастаноўкі зыйдзе, — тлумачыў рэжысэр. — Пакуль што вучыцца трэба, а бяз біцьця якое можа быць навучаньне?

Ня менш было і балерынам.

Адзін Сымон хадзіў па пакоях ды толькі пасьвістваў салаўём на ўсе лады. Ём усе былі задаволены.

Да пастаноўкі рыхтаваліся тры нумары:

1) «Прыход волхваў у сьвятую пячэру» — містэрыя.

2) «Комэдыя», у якой галоўнымі героямі: селянін, яўрэй, чорт, тры браты, пакутнік і іншыя.

3) «Усход сонца»—балет.

Ксёндз Марцэвіч вельмі старанна глядзеў за падрыхтоўкай містэрыі.

Младзенца Язуса іграў трохгадовы хлопчык, сын аканома. Мужыцкаму сыну такой «святай» ролі іграць не далі.

Разнымі цацкамі і цукеркамі ўдалося прывучыць дзіцё паляжаць голым у бутафорскіх ясьлях, якія стаялі ў спецыяльным пакоі. «Матку боску» іграла самая прыгожая дзяўчына. Волхвы кожны раз прычэплівалі белыя бароды і былі гэтым вельмі здаволены, хоць лупцоўкі мелі часта за малейшую неакуратнасьць. Ролі вывучылі напамяць.

Але спакайней за ўсіх сябе адчуваў осьлік, які абавязкова прысутнічаў на кожнай рэпэтыцыі.

З ім і рэжысэр меў мала клопату. Яго ніхто ня біў, ня лаяў за кепскую вымову польскай мовы.

Праўда, ксёндз Марцэвіч у сваёй інсцэнізацыі гэтага эпизоду «святага тэстамэнту» надаў і святаму боскаму осьліку дар слова, улажыўшы ў яго вусны хвалу «сыну божаю» ў лацінскім вершы. Але пан Вашамірскі пры разглядзе гэтай містэрыі высмеяў аўтара за такую ненатуральнасьць.

— Чаму ненатуральнасьць? — пакрыўдзіўся езуіт,—а ў Валаама асёл гаварыў? Пэўна і ў пана Язуса гаварыў!—кончыў ён з набожным агнём у вачох.

— Аб тым, што асёл Валаама гаварыў, у бібліі сказана,—казаў на гэта пан Вашамірскі,—а аб Хрыстусовым асьле у эвангельлі нічога не напісана.

— Аб гэтым і пісаць ня трэба,—гарачыўся ксёндз,—аб гэтым і так кожны можа разумець! І так ясна!

— Як-жа гэта можа быць, каб асёл «сына божага» не гаварыў?!—дзівіўся ксёндз і разьвёў рукамі ў бок пустой сыцяны.

Пан Вашамірскі, аднак, паставіў на сваім. Чырвоным атрамантам выкасаваў монопэг асла.

Асёл быў зроблены бутафорскі.

Ксёндз доўга аб гэтым шкадаваў. Ён меркаваў да гэтай ролі камбінацыю з двух чалавек, якія ў масцы асла под хітра сшытай з матэры фігурай асла будуць стаяць сагнуўшыся. Адзін з іх будзе казаць лацінскі асьліны верш, у якім усхваліць „сына божага“, а другі загікае паасьлінаму і будзе круціць хвастом.

— Але штож, воля пана!

На дрыўлянага асла садзілі часта «пана Язуса» — трохгадовага хлопчыка, які пры гэтым вельмі сьмяяўся.

Вочкі яго зьзялі радасьцю і гордасьцю, калі волхвы сівабародыя кланяліся яму ў ногі з набожнай пашанай.

З «комэды» Сымон ведаў напамяць усе ролі, але «Салаўя» на гэта не турбавалі.

— Няхай прыглядаецца,—гаварыў рэжысэр.

Балетмэйстар сфантазыраваў «усход сонца» вельмі пышна і зграбна. Балерыны высаблялі сабою сонца, месяц і зоркі.

Навезьлі з гораду шмат розных дарагіх матэрыялаў на сцэнічныя вопраткі. Тут яшчэ патрэбны былі краўцы, маляр-дэкоратар і іншыя майстры.

Ад клопатаў галава кружылася. Нават ва сьне пан бачыў свой тэатр.

На розныя такія дадаткі для тэатру пан спусьціў адзін з сваіх маэнтаў, які яму чамусьці ніякага прыбытку не даваў. Адкупіў аканом тагож самага маэнтку.

Праўда, суседзі-паны шапталі пану Вашамірскаму на вуха, што аканом купіў маэнтку за грошы, пакрадзея з гэтага-ж маэнтку, але пану Вашамірскаму часу ня было займацца такімі будзённымі справамі.

Тэатр засланіў перад ім ўсё на сьвеце.

Часам і яда яму ў горла ня лезла. Жартачкі—такі апякун мастацтва. Аб ім слава пусьціць пагалоскі аж да Варшавы... Парыскім прыцелям ён таксама аб гэтым пісаў. Яны надзівіцца ня могуць яго дзеяльнасьці, яго генію.

Усім сваім артыстам ён сам прыдумваў новыя імёны: Аўрора, Вэнэра, Аполён, Фэб і іншыя.

Балерын назваў па парадку імёнамі ўсіх дзеваці муз.

У памяшканьні студыі ім было забаронена ўжываць свае ўласныя імёны. За гэта строга каралі.

Шмат панскай бярозавай кашы зьелі яны, пакуль навучыліся выгаварваць гэтыя словы, пакуль

запам'ятавалі іх, бо кожнаму трэба было ведаць імёны ўсіх сваіх таварышоў па студыі.

Гэта для сялянскіх дзяўчат і хлапцоў справа была нялёгкая.

Аднытыя ад бацькоў, ад ранейшага быту, уцягнутыя ў новае жыццё, нязвыклае для іх, надзеныя новыя імёны, чыстая вопратка, лепшая, чым у хаце, яда, адарванасць ад сялянскай фізычнай працы,—усё гэта перарабіла іх, кінула ў нейкі фантастычны вір.

Да гэтага яшчэ кожны з іх у сваіх ролях павінен быў выасабляць зусім іншых людзей, ператварацца ў іх. Французы-педагогі чыталі ім аб гэтым вельмі красамоўныя лекцыі, якія пан сам тлумачыў ім слова ў слова, захапляючыся і захлёбваючыся сваім уласным голасам.

Яны, простыя дзеці вёскі, зразумелі з усяго гэтага пятае праз дзесятае. У іх галовах круціўся і мігацеў дзікі каламбур. Ім здавалася, што знаходзяцца ў нейкім дзівосным і страшным сьне.

У страшным дзеля таго, што ўсё гэта ўбівалася ім у галовы бізунамі. Бадай кожны з іх-рад быў-бы вырвацца з гэтага пекла, каб вярнуцца да свайго ранейшага ладу жыцця...

Дзеля таго, каб ачысьціцца ад свайго «хамства», і «мужычых» характараў, каб выкшталцаваць сябе, як артыстаў да таго, каб усё вакольнае, людзей рознага рангу, стану і характару мець здольнасць адлюстроўваць у сваёй ігры, перавыасабляць сябе

ў зусім новыя істоты,—францускія пэдагогі гаварылі ім, каб пачалі думаць пановаму:

— Выкіньце з сябе, як бульбу з мяшка, усё мужычае, простае і думайце, што вы новыя, іншыя людзі. Вы ня тыя, якімі былі раней! А самае лепшае ў такіх выпадках, калі нешта мужычае, простае лезе ў мазгі, старацца зусім нічога ня думаць...

Ад такіх «лекцый» вочы на лоб вылазілі ў студыйцаў. Як наўмысьне ў галаву лезьлі думкі аб сваіх.

Чым больш студыйцы ня мелі магчымасьці бачыцца з сваімі, тым больш яны аб іх думалі.

Езуіт Марцэвіч і тут знайшоў спосаб контролю над студыйцамі.

Уночы, у час сну, ён хадзіў ціханька па іхніх спальнях і прыслухоўваўся, аб чым праз сон яны гавораць.

Яны, мабыць, бачылі страшныя сны, і вельмі часта дзікія крыкі вырываліся з іх грудзей, яны часта ўздрыгвалі, як у нейкай трасцы.

Часам хтось прасьнецца з дзікімі крывёй налітымі вачыма, нічога перад сабою ня бачыць, а паўтарае сваю ролю.

Такія праявіны ксяндзу вельмі падабаліся: доказ таму, што студыйцы пранікаліся новым.

Але здаралася часам яму падслухаць у «хамаў» гутарку з бацькамі праз сон, ці так словы аб хатніх, мужычых справах.

Вінавайцы назаўтра атрымлівалі сваю кару.

Салавей, як цяпер усе называлі Сымона, знаходзіўся пры мякчэйшых варунках. Ён павінен быў пану сьпяваць салаўём, калі таму ўздумаецца і пакуль што, апроч агульнага рэжыму ў студыі, ніякіх уціскаў ня меў.

Яго ні разу яшчэ не пакаралі.

Але ад гэтага Салаўю ня было лягчэй. Ён сумаваў па сваёй Зосьцы... Ён ніяк ня мог аб ёй ня думаць... Хаця шчыра стараўся выбіць з галавы гэтыя думкі.

Чым больш стараўся, тым больш Зоська, як наўмысьне, лезла ў галаву.

Яе постаць ён бадай пастаянна бачыў перад сабою.

Галоўка якой колечы дзяўчыны накажацца перад ім з валасамі або вачыма падобнымі да Зоські—ён аб ёй успомніць.

Голас падобны, сьмех, песьня—яна перад ім уваскрэсьне ў выябражэньні.

Пойдзе на гулянку з таварышамі, пад наглядом настаўнікаў,—думае аб ёй.

Калі трапіць на якую мясьціну, дзе раней, часам выпадкова, Зоську сустракаў—нешта кальне ў сэрцы.

Надвор'е, падобнае да таго, у якое ён з Зоськай гуляў,—выклікае перад ім яе вобраз.

Самы малы намёк, ледзь прыкметнае падабенства вопратак, тканіны да тых, што бачыў у Зоські,—і яна зьяўлялася перад ім ва ўсёй прываблівай для яго красе.

Гэта яго вельмі мучыла. Колькі ён ні змагаўся сам з сабою—нічога не памагала. Бачыцца з ёю ён ня меў ніякай магчымасці. Гэта стала для яго недасяжнай марай.

А тэатральныя клопаты ў маёнтку павялічваліся. Усе дваровыя былі вельмі ўзбуджаны і зацікаўлены. У вакольных маёнтках ужо рыхтаваліся да зімняга балю ў пана Вашамірскага, хаця пасля замарозкаў выпаў толькі першы сьнег.

Сьнег быў яшчэ няглыбокі, але панскі парк пабялеў ужо. Лісьці даўно абсыпаліся з дрэў, і праз сеткі галін відаць была даль, яркая, сіня-блакітная, нібы на паперы намаляваная.

Каменныя львы з гладкай плошчы тэрасы паглядалі ў абсьнежаныя бязбрэжжы мёртвымі задумёнымі вачыма.

9

ПЕВЕНЬ І КУРЫЦА

Што гэта?

Лябяжы пух расьсеяўся па зямлі?

Дзіва дзіўнае з бялюткай белі расьцілалася
пярынамі на шырокім полі?

Хвоі белым цьветам цвітуць?

Гэта сьнег—чысты, як белае воблака—апусьціўся на нямыя абшары; спачывае, нібы вялізнае стада белых гусей.

Рэчка абцягнута плевай—лёдам, як застылым жывым срэбрам. Яна дрэмле паміж абрывістых

стромкіх берагоў, нібы ў выгаблеванай з сыру аправе. Бліскучая вада не адбівае ў сабе неба з хмаркамі і дзьвюх хатак, якія прытуліліся да самага берагу. У рэчцы сьвет ня люстрыцца, перавернуты галавой уніз.

Як дзьве старыя гаспадыні ў белых хустках, стаяць адна супроць адной дзьве хаткі; яны падобны адна на адну, як дзьве сястры, як спарышы. Дзьверы хатак, замурзаныя, пільна сочаць адна за адной. Можна падумаць, што тут толькі адна хатка, а супроць яе пастаўлена вялізнае люстэрка, у якім яе відаць усю ад шурпатай саламянай страхі да абтрушанай сьнегам прызбы.

Сонечны дзень.

— Кт-кт-кт-кт-кт!—чуваць з адной хаткі.

Кдах-кдах-кдах кдах!—адказвае нехта з суседняй хаткі.

Дзьве рукі адчыняюць двое дзьвярэй.

З адной хаткі выскаквае стройны певень.

З другой—высоўваецца плаўна, як пава, павольная і паважная курыца.

Як старыя знаёмыя, яны вітаюцца і падыходзяць бліжэй да рэчкі.

Певень ганаровы, надзьмуты, як кароль, ірвануў уверх чырвона-кывавы грэбень, распусьціў веерам залацісты хвост і сунуў уздоўж берагу.

Курыца ідзе за ім сьледам з апушчанай галоўкай, нібы вінаватая, грэшная і сарамяжлівая.

Певень мае чым ганарыцца: пер'і адліваюцца ў розныя колеры—на крыльях агняцветныя

кружалкі, на шыі і грудзёх мігаціцца цёмна-сіні панцыр, сталёвая дзюба моцная, як дзіда, ногі апранутыя ў залатыя нагавіцы, хвост—вязка брыльлянцістых абручоў.

Курыца апранута папростаму, пахатняму—у пярэстую цнатлівую спадніцу ў белых гарошках.

— Кт-кт-кт-кт!—чуваць грозныя ноткі гаспадара-пеўня.

Кдах-кдах-кдах-кдах! — апраўдваецца курыца.

Пачынаецца інтымная гутарка-бяседа сьвяточнай парачкі. Гутарка льлецца на розныя лады і галасы. Ад гучнага гоману яна пераходзіць у кволы таемны шэпт.

Пераплятаюцца цвёрдыя з мяккімі слоўцамі, гнеўныя з запалоханымі ноткамі зьліваюцца ў адно.

— Кт-кт-кт...

— Кдах-кдах-кдах...

Курыца садзіцца, млявая, на пульхны сьнег і змаўкае. Певень круціцца вакол яе карагодам, апускае крыльлі, нібы крадучыся, ідзе бліжэй да сваёй гаспадынькі і сыпле ва ўсе бакі салодкім дробным басавым квахтаньнем...

Раптам вясёлы рогат раздаецца з адчыненых дзвярэй абедзвюх хатак, рогат-сьмех кідаецца адзін на адзін у шчырай гучнасьці.

Паказваюцца два твары—адзін круглы, поўны, масянжовы, з маленькімі цёмна-сінімі зажмуранымі вачыма, з сьветларусай рэдкай бародкай; другі—абросшы цёмнасівай густой барадой да самых вачэй; якія блішчаць з цыганскай хітрыкай.

Гэта—два суседы, два рыбакі, Міхалка і Мэер.

— Дзень добры!

— Дзень добры!

— Што скажаш, Міхалка, на маю курыцу?

— Што скажаш, Мэер, на майго пеўня?

— Твой певень не на жарт прыстаў да маёй курыцы.

— Чаго добрага, яйкі трэфныя будуць, есьці не захочаш.

— Ну, ну, не жартуй!

Міхалка і Мэер—два рыбакі. Шмат гадоў яны тут жывуць разам. Міхалка ловіць рыбу, частку аддае ў двор, за што пан яго вызваляе ад прыгоннай работы, а частку бярэ ў яго Мэер і прадае ў бліжнім мястэчку. З гэтага яны жывуць. Адзінота зблізіла іх жыцьцё-быцьцё, ня гледзячы на тое што адзін «гой», а другі «жыд». Яны зблізіліся да таго, што часам самі забываюць хто яны, не памятаюць, што ёсьць і «гоі» і „жыды“. Але як пачуюць, што між імі няма ніякай розьніцы, што яны толькі „людзі“, тады абодва палюхаюцца...

Мэер упадае ў задумёнасьць і пачынае перабіраць пальцамі густую бараду.

Міхалка цярэбіць патыліцу і шчыра непакоіцца.

«Трэба, каб была між намі нейкая розьніца»,— думае Мэер.

«Гэта-ж я ледзь не забыў, што я хрысьціянін, а ён нехрысьць»,—думае Міхалка.

Так мільгне ў іх думка ў часе будзённай працы, блісьне на адзін міг і гасьне, як лучына. Час, каб падумаць і падбаць аб гэтым, у іх толькі ў сьвяточных дні—у суботу і нядзелю. Гэтыя два дні яны прымушаны абодва сьвяткаваць. У суботу Мэер шабасуе, і Міхалка без яго як бяз рукі. У нядзелю Міхалка нядзеліца, і Мэеру няма чаго рабіць. Вось у гэтыя дні яны і пачынаюць паказваць адзін аднаму, хто чым пахне.

«Трасца Мэру ў бок!»—думае Міхалка—«ліха жыду гэтаму!»—і пачынае ў суботу перад самым вакном Мэера працаваць сякерай, майстраваць. Ці работа патрэбная, ці не—яму ўсё роўна: трэба толькі рабіць садом перад «жыдоўскай» хатай, каб паказаць розьніцу між ім і Мэерам, каб апаганіць яму шабас.

Мэер моліцца богу, адварочваецца да сьцяны, затыкае вушы, каб не атрэфіць свой шабасовы слух стукатам-грукатам «паганага» Міхалкі і ў душы радуецца тэй помсьце, якая чакае заўтра «гоя»...

А Міхалка не адстае—стучыць сякерай і крычыць:—Мэер! Я буду сякерай біць калоду, а ты пры кожным стуку крыкні «гэ-эх!» Гэта і ў шабас можна!

У нядзелю Мэер «зьдзекуецца» над Міхалкай. Усю сваю хатнюю працу ён адкладае на гэты дзень. Ля самых дзвярэй Міхалкі капае нешта лапатай, калкі забівае і гручыць на ўсю ваколіцу.

— Міхалка! Кажы «гэ-эх!»—крычыць Мэер і сьмяецца, чуючы зласьлівыя лаянкі Міхалкі, які

ляжыць на печы і «папанску» ўпіраецца босымі нагамі ў закураную бэльку.

Гэтак ідзе ў іх час ужо шмат гадоў.

Калі іхнія дзеці, гуляючы разам, зусім аб «розьніцы» забываюць, дык бацькі сваімі пастаяннымі сьвяточнымі жартамі напамінаюць і ім аб гэтым. Тады дзеці пачынаюць гуляць у «гоя» і «жыда». Гулянку і забавы канчаюцца часта нязвычайна сумна.

Мэндэлька, старэйшы хлопчык Мэера, з плачам бяжыць да бацькі і скардзіцца:

— Тата! Юрка даў мне трэфнай лыжкай па носе..

А Юрка, Міхалкаў сыноч, таксама адплату мае за гэта. І ён плача перад сваім бацькам:

— Татачка! Мэндаль мазануў мне жыдоўскімі цыцалемі па губах...

Бацькі заводзяць аб гэтым сур'ёзную гутарку, касурацца пяць хвілін адзін на аднаго. Але гэта злосьць—штучная, робленая.

Кожны з іх рад у душы, што і дзеці «розьніцу» адчуваюць.

«Так і павінна быць!»—думае кожны.

Кожны з іх уяўляе, што каб было іначай, каб ня было «розьніцы», дык мо' сьвет перавярнуўся-б..

Певень і курыца лагодна спацыруюць каля хат, капаюцца ў сьнезе, ціха балбочаць між сабой на незразумелай мове. Суседзі, Мэер і Міхалка, таксама гутараць. Раптам яны пачынаюць пры-

слухоўвацца, наставіўшы вушы ў бок лесу, куды вядзе сьцежка да маёнтку пана Вашамірскага.

— Мне здаецца, што конскі тупат чуваць, кажа Міхалка.

— І мне здаецца,—згаджаецца Мэер.

Абодва яны навастрылі слых. У гэта глухое месца рэдка хто паказваўся.

Вось з лесу замільгала нешта чорнае. Чалавек верхам на кані з кожнай хвілінай усё больш вырастаў. Ён ехаў па полі якраз сюды, да гэтых хатак. За ім гналася трое паляўнічых сабак.

— Дваровы!—казаў Міхалка.

— А як-жа! Відаць, ад пана нехта,—зьдзівіўся Мэер.

Сабакі пусьціліся наперад і з гучным брэхам накінуліся на пеўня і курыцу. Тыя ледзь vyrатаваліся ад іх, ускочыўшы на плот, а адтуль—на нізкі дах Міхалкавай хаты.

Чалавек на кані засопся ад хуткай язды, расчырванеўся і ледзь спыніў разгарачанага каня.

Міхалка і Мэер пакланіліся панскаму ганцу.

— З чым бог нясе?—запытаўся Міхалка.

— Пан загадаў на гэты тыдзень усю рыбу прынесці ў двор!—казаў панскі ганец.

— Ды я і лавіць гэтымі днямі ня думаю,—артачыўся Міхалка.

— Ну, ня хітры, ліха табе!—строга сказаў панскі ганец,—пан цябе, хамулу, за кудлы павесіць, калі не паслухаеш. У пана вялікі баль на тым тыдні!

— Добра!—хмура сказаў Міхалка.

Мэер палез пальцамі ў бараду, пачаў круціць валасы ў пярсьцёнкі, як-бы забаўляўся імі, захваціў канец іх сабе ў рот і пачаў злосна кусаць, нібы барада ва ўсім вінавата.

Панскі ганец зноў сьцебануў каня па бакох, і панёўся назад у бок лесу. За ім у перагонку пусьціліся сабакі.

З кожнай хвілінай ганец аддаляўся ад хатак, драбнеў на сьнежным полі, пакуль схаваўся ў лесе.

— Згарыць няхай пан з усімі панянятамі!—казаў Міхалка ад усяго сэрца.

— Ліха няхай яго забярэ!—адгукнуўся і Мэер. Яны абодва азірнуліся ва ўсе бакі—можа хто падслухаў іхнія словы...

Сьнежная бель мітусілася ў вачох.

— Цьфу!—плюнуў Міхалка.

— Цьфу!—нібы водгалас пачуўся шчыры плявок Мэера.

10

КАТЫ І ПАНІ ВАШАМІРСКАЯ

Старая пані Вашамірская, маці маладога паніча, ужо некалькі год жыве асобна ў другім маёнтку нябожчыка мужа. Яна вельмі добрая—і ня хоча сыну перашкаджаць. Таксама яна ня хоча, каб сын перашкаджаў і ёй. Яна да таго добрая, што надзівіцца ня можа сваёй дабраце і дабрачыннасці. Шмат з суседніх паняў і паноў ёй аб гэтым гавораць.

Але ці людзі разумеюць яе так, як яна сама сябе разумее? Ці людзі могуць аданіць усю яе дабрату, яе бязьмерна чулае, кволае сэрца?

Не! Ніхто, толькі яна сама сябе можа аданіць. Яна і пан буг! Для сябе пані жыць ня хоча і ня можа—жыве для іншых. Аднак, дзеля таго, што людзі яе не разумеюць і, наогул, людзі—стварэньні грэшныя, недастойныя яе ўвагі і добраты, яна ўсе свае клопаты аддае ня ім. Яна вельмі

любіць катой. Калісьці, пры мужу, яна любіла сабак. Але людзі памыляюцца—памылілася тады і яна. Цяпер пані выправіла памылку—замяніла сабак на катой. Бог накіраваў яе на сьвяты шлях.

Котка—прыгожае, лагоднае і далікатнае стварэньне. Котка больш шляхотная за сабаку.

З вялікай гарачнасьцю старая пані Вашамірская палюбіла катой.

Каля сваёй спальні яна мае два пакоі для катой. У адным пакоі—здоровыя, у другім хворыя. Пры катых ёсьць лекар, кухарка і некалькі нянек. Кожная котка мае аксамітную падушачку, коўдрачку, пасьцель і наогул поўны гардэроб. Пад наглядам пані варыцца для іх яда. Яна сама назначае дыету для хворых, ведаючы густ і капрызы кожнай паасобку. Сама купае іх, мые дарагім мылам і абрызгвае загранічнай парфумай. Сама ўбірае катой у стужкі, трымае іх на каленях і каля хворых часам сядзіць цэлымі начамі. Аднаго разу, як здохла такая котка, дык пані выклікала ксяндза (пані ўпэўнена, што каты—каталіцкай веры), наладзіла пышнае пахаваньне ў садзе і цэлы месяц хадзіла ў жалобе. Яна памізарнела за гэты час, пасівела. Лекару ўсыпалі тады бізуноў за тое, што не даглядзеў, а нянька засталася без касы—пані загадала адрэзаць. Пані—строгая і 'добрая—нікому ня дасьць пакрыўдзіць сваіх котак.

Пані мае затое і вялікую ўцеху.

Каты таксама яе любяць. Сьпяць з ёю, ходзяць за ёю стадам, лезуць ёй на калені, калі па імені пакліча. Яны не такія няўдзячныя, як людзі. І пані Вашамірская мае ад іх заслужоную духоўную ўзнагароду.

Яна любіць катой ня толькі свайго пансыёну. Часам гатова палашчыць і мужыцкага ката. Яна

яшчэ больш шкадуе такога: далікатная, шляхотная істота, а ў хамулы-мужыка мышэй ловіць, у няволі знаходзіцца... Пані нават думае забараніць сваім прыгоннікам трымаць катоў.

Яе захапленне катамі пераходзіць усялякія межы ды іначай быць ня можа, іначай пані была-б недастойна іх. Яна да таго глыбока пранікнута кашачай псыхікай, іхнімі пачуццямі, што адчувае вялікую натхнёнасць у часы кашачых канцэртаў на даху вясной. Грубыя людзі не разумеюць характара іхняга мяўканьня, вушы свае недастойныя затыкаюць. А пані ўсім імпэтам далікатнай чулай душы ўпываецца ў гэту музыку. Наслухаўшыся да хмельнай асалоды кашачай сымфоніі, пані Вашамірская ўспамінае сваю моладасьць, сваё каханьне... Успаміны паўстаюць перад ёю жывой пloidмай рухавых катоў. Аглядае сябе—яна яшчэ цяпер, маючы пяцьдзесят гадоў, досыць цікавая, стройная, вёрткая.

Вочы пані Вашамірскай сьвежым сокам моладасьці наліваюцца. Кволым салодкім голасам яна крычыць:

— Янэк!

Малады, прыгожы, выфранчаны Янэк, лёкай пані, нячутнымі крокамі зьяўляецца перад ёю. Нібы з-пад зямлі вырастае.

— Што яснавяльможная пані?

— Пойдзем да маёй ўсыпальні. Пяткі мне пацярэбіш.

Пані аднаго разу зацікавілася Салаўём свайго сына, маладога Адася. Надта ўжо яго хваляць. Ці-ж нейкі Салавей сапраўды цікавейшы за яе катоў?

Адась абяцаўся прывезьці Салаўя.

Сягонья яна іх чакае: Адася, Салаўя і ксяндза Марцэвіча, які кожны месяц прыхаджае сюды спавядаць паню.

За месяц у старой пані Вашамірскай набіраецца цэлы жмут грахоў. Кожны месяц пані аддае грахі свае ксяндзу. Яна не задумваецца над тым, куды ён іх дзяе. На тое ён духоўнік. Мо' ён папе рымскаму ў конвэрце адсылае, мо' самому пану богу ў рукі аддае—не яе справа. Яна ведае толькі адно—ксяндз дае ёй кожны раз вызваленне ад грахоў, і душа пані застаецца чыстай, як у младазенца. Пасьля споведзі яна адчувае лёгкасць бязгрэшнай душы. Каб у яе былі крыльлі, дык, як анёл, у неба залунала-б...

У працягу месяца набіраюцца новыя грахі. Ходзячы каля замілаваных котак, ня хочучы грэшыш: то аднаму кату на хвост наступіш, то скінеш з кален другога, то крыкнеш на трэцяга, то мала няньку пакараеш за тое, што малога коціка перакарміла. Ды ці мала грахоў бывае ў чалавека пры такіх цяжкіх абавязках? Чалавек-жа толькі чалавек, хоць і вышэйшай панскай пароды...

Пані прыслухоўваецца да самага ледзь прыкметнага шолыху на дварэ—ці ня едуць?

Яна ўздрыгвае ад кожнага скрыпу дзвярэй, ад кожнага тупату на дзядзінцы. Нарэшце пачула

суматоху. Прыбегла пакаёўка і паведамiла, што малады панiч прыехаў з ксяндзом ды яшчэ з некiм.

Выскачыўшы з панiнага пакою, пакаёўка стукнулася лоб у лоб з лёкаем, які таксама сьпяшыў паведамiць паню аб прыездзе гасьцей.

Абодва захiкалi i зараз-жа змоўклi, пабаялiся, каб панi не пачула. Лёкай ушчыпнуў моцна пакаёўку за руку вышэй локця, ад чаго яна вельмi сьмешна зморшчыла твар i хацела крыкнуць. Ён строга кiнуў вокам у бок панiных дзьвярэй i паказаў сабе пальцам на лоб. Гэта значыла: «цiха, бо вар'ятка-панi пачуе».

Ва ўсёй чэлядзi быў умоўны знак—пакруцiць пальцам над сваiм лобам абаранак у паветры, калi хто хацеў казаць пра вар'ятку-паню.

Гасьцей, сына i ксяндза, панi прыняла ў кашачым—самым ганаровым пакоi. Салавей астаўся ў пярэдняй.

Паветра ў пакоi для катоў было затхлае, зьмяшанае з дарагой пахучай парфумай. Пан Вашамiрскi i ксёндз Марцэвiч ледзь прыкметна моршчылiся i чмыхалi насамi, стараючыся пры гэтым не глядзець адзiн на аднаго.

Тут адчувалася поўнае панства катоў. На мяккiх дыванах, на шоўкавых i аксамiтных рознакаляровых падушках каты рознага росту i масьцi спацыравалi нячутнымi крокамі, сядзелi i ляжалi ў рознастайных позах. Некаторыя з iх былі падобны да тыгрыцаў, некаторыя выглядалi кокетлiва, як паненкi. Паўзалi па падлозе i маленькiя, як мышкi, каця-

няты. Тут было некалькі пакаленьняў катоў розных парод, рознага заводу.

Ад вечнай панінай няволі каты былі млявыя, гультаяватыя, з заплюшчанымі вачыма. Аднак, выраз вачэй у кожнага з іх быў асаблівы і як-бы асмыслены.

— Няма разумнейшых і далікатнейшых ствареньняў на сьвеце!— тлумачыла пані гасьцям.

І ксёндз і сын хвалілі катоў, ад чаго пані ўзрадвалася і вочы яе блішчэлі ласкаю і гордасьцю. Яна апавядала радаслоўе кожнага ката паасобку. Яна ведала ўсё хітраспляцёнае дрэва іхняй радні, іхняга сваяцтва між сабою. Гэта ўсё было запісана панінай рукой у скураных фоліянтах на добрай французскай паперы...

Яна вадзіла гасьцей ад сьцяны да сьцяны, на якіх былі разьвешаны малюнкi катоў у натуральнай велічыні: работа найлепшых маляроў, якіх яна дзеля гэтага выпісвала з Варшавы, плаціла ім вялікія грошы...

Ксёндз Марцэвіч хітра паглядаў на пана Ваша-мірскага, той адварочваўся.

Раптам пачулася дзікае і жаласьлівае мяўканьне з суседняга пакою—«з кашачага шпіталю». Пані ўздрыгнула і пабялела як палатно.

— Пэўна Атлянтыда каценіцца!— сказала яна не сваім голасам і пусьцілася заклапочаная ў другі пакой.

Пан і ксёндз асталіся адны. Яны адварнуліся адзін ад аднаго і кожны з іх душыўся ад нахлынуўшага знутры сьмеху.

Да ксяндза падышоў вялізны, белы, як сьнег, кот і давай яму глыбока пазіраць у вочы.

Ксяндзу нялоўка зрабілася. У яго зараз-жа адпала ахвота сьмяяцца.

Залаціста-зялёныя вочы ката з вузкімі цёмнымі рыскамі глядзелі на яго задумёна і як-бы пранікаючы наскрозь. Ксяндзу здавалася, што паміж ім і катом ёсьць сакрэт, таямніца, вядомая толькі ім адным. Тая вера ў д'ябла, якая страцілася з сэрца ксяндза, вярнулася назад.

«Хто яго ведае»,—падумаў ён—» звычайны кот так разумна не глядзіць. А гэты—нібы ўсе думкі мае знае»...

Кот пачаў выгінацца ў дугу, пазяхаць, цёрціся галавой і хвостом каля ног ксяндза, пакідаючы на чорнай сутане белую поўсьць.

Ксёндз перамог сваё няпрыемнае пачуцьцё, надаў сабе празьмерную храбрасць, нагнуўся і пстрыкнуў ката пальцам у сьлізкаватаружовы мяккі нос.

Кот бліснуў вачыма ад неспадзяваньня, ад дзіва і ледзь не чалавечы выраз адлюстравалася ў яго вачох. Ён грозна натапырыў рэдкія вусы, замурлыкаў і распусьціў свае вострыя кіпці...

Ксёндз крыкнуў. З яго падрапанай правай рукі капала кроў...

Спалохаўся спачатку і пан, але потым засьмяяўся, кажучы, што ксёндз гэта шчыра зарабіў.

Ксёндз выцер руку хустачкай і хутка забыў аб ране, бо катом неслі полудзень, неслі на тацах ударагіх пасудзінах. Яго за ім панавала адна з нянек.

Ён кванным вокам углядаўся ў тое месца, дзе пад лёгкай сукенкай вызначаліся акругленасьці бёдраў...

За сыцяною чуваць быў лямант „парадзіхі“ Атлянтыды і пяшчотнае супакойваньне яе спрытнай бабкі—старой пані...

11

КАШАЧЫ КОНЦЭРТ

Пасьля таго як накармілі катоў, як Атлянтыда ўдачліва спарадзіла пяць кацянятак, як пані ў старасьвецкім календары знайшла для іх імёны, якія пананісала на шоўкавых істужках і абавязала імі кацянят, пасля таго, як яна ўпісала ў кнігу новых кацянят з адзначэньнем дня нараджэньня,—гасьцей папрасілі на абед.

Пані яшчэ была ўзварушана вялікімі падзеямі сёнешняга дня: новае пакаленьне катоў. Такая ўрачыстасьць не праходзіла ціха. Якраз цяпер чуваць была суматоха на дварэ: вялі на стайню лейб-доктара паніных катоў, каб пакараць яго за тое, што не паведаміў паню раней, калі Атлянтыда павінна была каціцца, і пані зусім да гэтага ня была падрыхтавана.

— Ёсьць рай, ёсьць і пекла, таксама радасьць ня бывае бяз смутку. Ва ўсім божая гармонія,— развадзіў сваю філэзофію ксёндз Марцэвіч, запіхваючы ў рот тлусты кавалак смажанай гусяціны з яблычнай начынкай

— Кара робіць людзей шляхотнымі, болеч цела дае гаеньне духу,—казаў ён салодкім голасам, запіваючы гусяціну чырвоным віном з срэбнай чаркі.

— А дзе-ж Салавей?—успомніла пані,—у клопатах ледзь не забылася аб ім.

— Трэба яго паклікаць!—сказаў пан, выціраючы губы белай голяндэрскай сурвэткай.

— Так, Салавей,—разважаў ксёндз, паглядаючы ласа на марынаваныя грыбкі,—назвалі чалавека салаўём. Але-ж ён вые, як воўк, брэша па-сабачаму, хрукае, як сьвіньня,—чаму-ж салаўём яго назвалі? Чаму, пане Адасе?—зьвярнуўся ён да пана Вашамірскага.—Маглі-б назваць воўкам, сабакам, сьвіньнёй.

— Маглі-б назваць і ксяндзом, бо ён і ваш голас падрабляе!—казаў пан Вашамірскі.—Назвалі салаўём, бо яго амплюа салаўём сьвістаць, бо нам якраз гэта роля патрэбна. А вашай ксяндзоўскай ролі ён не адбярэ...

Ксёндз трохі паморшчыўся і, каб лягчэй зглынуць крыўду, зноў пачаў разважаць.

— Такія, як гэты чалавек-салавей, называюцца брахамоўцамі. Гэта чараўнікі, у іх нячыстая сіла сядзіць, аб іх у бібліі гаворана. Яшчэ цар Саул загадаў выказаць усіх чараўнікоў і ведзьмаў у сваёй дзяржаве.

Ксёндз зірнуў у бок пані, якая ціха ойкнула і вытарашчыла вочы.

Яна вельмі баялася нячыстай сілы.

— Ды кінце, войча, глупства гаварыць!—зазлаваўся пан Вашамірскі.

Але ў гэты час ксёндз Марцэвіч быў захоплены зусім іншай справай. Ён, не зьвярнуўшы ўвагі на словы пана Вашамірскага, спакойна прысунуў да сябе апэтытны ружовы торт, які выглядаў, нібы яснае сонца.

У старой пані заўсёды торт (вельмі мастацкай работы) быў традыцыйнай украсай стала. Яна была вялікім аматарам майстраваць торты. Адслужыўшы прываблівай дэкарацыяй для шаноўных гасьцей, торты заўсёды заставаліся цэлымі, нечапанымі, як дзева Марыя. Пасьля пані Вашамірская аддавала іх сваім пястуном—катом.

Ксёндз Марцэвіч гэта ведаў. Але выпіўшы цяпер лішнюю чарку віна, яго апанавалі спакусы пакаштаваць хоць раз у жыцьці панін торт.

— Зусім магчыма,—казаў ксёндз,—што нячыстая сіла і ў Салаўі сядзіць...

Пры гэтым ён адрэзаў ёмкі кавалак тарту і пачаў есьці, любуючыся і смакам і выглядам, бо торт у разрэзе адкрываў захаваныя таямніцы рознакалёрных слаёў начынкi. Торт меў унутры багаты змест, цэлую тройцу райскіх смакаў.

Пані, захопленая гутаркай, не заўважыла ксяндзоўскага ўчынку.

— Грэшны дух,—далей вёў гутарку ксёндз,—прыходзіў і да сьвятога Аўгусьціна ў выглядзе анёлаў і нават прымаў постаць самога пана Язуса. Але са злом трэба змагацца!

Пры гэтых строгіх словах другі кавалак смачнага тарту паехаў у ксяндзоўскі рот з такім спрытам, нібы торт быў гэтай нячыстай сіляі, якую ён стараўся зьнішчыць.

Пані раптам заўважыла празьмернае самачаставаньне духоўніка, трохі зморшчылася і адсунула ад ксяндза пачаты торт.

У гэты час лёкай прывёў Салаўя. Той нізка пакланіўся, аглядаючы ўсіх сьмелымі, спакойнымі вачыма.

Пані зірнула на яго са страхам, цікавасьцю і павагай.

Словы ксяндза зрабілі на яе ўражаньне.

— Ну, нячыстая сіла, — пажартаваў пан, — сьвісьні салаўём!

Салавей паказаў сваё мастацтва.

Пані слухала спакойна.

Такая незацікаўленасьць роднай маткі да свайго Салаўя пану ня зусім спадабалася.

— А што? — зьвярнуўся ён да маткі.

— Эт! Так і птушка можа, тысячу разоў чула.

— А ну, прадстаўляй ксяндза! — зьвярнуўся пан да Салаўя.

У адну хвіліну Салавей ператварыўся ў ксяндза Марцэвіча: пачаў сыпаць ксяндзоўскай філэзофіяй, якой многа наслухаўся ў студыі. Падрабляў яго голас да таго натуральна, ажна ксёндз здэтанавіўся і пакрыўдзіўся...

— ...Як-жа гэта можа быць, каб асёл сына божага не гаварыў?! — дзівіўся Салавей, — аб гэтым і так кожны можа разумець! І так ясна.

Салавей нібы папраўляў сутану. Ён граў ксяндза Марцэвіча. Нават выраз вачэй быў падобны да ксяндзоўскіх.

— ...Боль грэшнага цела гоіць вечную душу,— кончыў прадстаўленьне Салавей.

Пан Вашамірскі рагатаў шчыра і гучна, адкінуўшыся галавою на сьпінку крэсла, палажыўшы рукі накрыж на жываце.

Ксёндз апусьціў галаву, а пані была незадаволена, што так выкпіваюць духоўную асобу.

— Так сам ксёндз патрапіць. Тут ніякага дзіва няма!—казала пані няласкавым тонам.

— Але-ж тут ёсьць мастацтва!—гарачыўся пан.— Ёсьць лес, які мы бачым штодня і ня дзівімся яму, а калі гэты самы лес намалюе мастак, дык мы дзівімся малюнку. Малюнак ужо ёсьць мастацтва!

Пан Вашамірскі націскаў на слова мастацтва, нібы гэта мастацтва было абасобленай істотай, якую ён бачыў перад сабою, адчуваў сваімі нэрвамі.

— У Салаўя таксама шмат мастацтва!—кончыў свой доказ пан Вашамірскі і выпрастаўся на сваім крэсьле.

— Не мастацтва, а брахамоўства,—ціхім голасам паправіў пана ксёндз Марцэвіч, бліснуў набожнымі вачыма ў бок пані і зноў прысунуў да сябе пачаты торт, нібы зброю супроць пана.

— Я прызнаю мастацтва толькі ў катой,—казала пані і пагладзіла пры гэтым двух катой, якія сядзелі на яе каленях.

— А ну, заняўкай!—зьвярнуўся пан Вашамірскі да Салаўя і бліснуў весела вачыма, нібы знайшоў раптам вялікі скарб.

Салавей пачаў няўкаць.

Дзікія кашачыя марцаўскія сьпевы ліліся з яго горла, запоўнілі пакой. Ён на розныя лады перадаў няўканьне катой. Няўкаў нібы не адзін кот, а дзесяць. У гэтых агідных галасох чулася распач, быццам рэзалі кагосьці па горле тупым шклом ці душылі вяроўкай. У гэтых жудасных хрыпах і стогнах была цяга самца да самкі, тая цяга, ад якой няпрытомнымі робяцца, ідуць на розныя злоўчынкi.

Пан заткнуў вушы.

Уся чэлядзь зьбеглася спалоханая і зьдзіўленая. У пансьёне катой пачулася занепакоеньне. Каты пачалі драпаць дзьверы.

Старая пані была ў захапленьні. У яе засьвяціліся вочы, як дзьве сьвечкі, паружавеў твар. Яна не адрывала вачэй ад Салаўя, упівалася са смагай у гэты дзікі канцэрт. Ёй здавалася, нібы чуе граньне аргану ў каьсьцеле альбо сьпевы анёлаў ураі, што былі ёй знаёмы з яе ўласных «прарочых сноў», якія часта сьніла.

Ксёндз Марцэвіч у гэты час зьеў увесь торт. Пані не заўважыла.

— Вось гэта мастацтва!—казала пані горача і шчыра.—Вось гэта я разумею! Адно захапленьне...

— Ага!—крыкнуў пан Вашамірскі голасам пераможцы,—ага!

Вельмі хацелася ў гэты час пані Вашамірскай загадаць Салаўю пацерабіць ёй пяткі...

РОЗНЫЯ МАРЫ РОЗНЫХ ЛЮДЗЕЙ

Бразгулкі зьвінелі, адбывалі хвіліны, лічачы іх цененькімі мядзянымі галасамі.

Тройка стаеньнікаў, выпешчаных, круглых, разгарачаных, імчалася ў сьнежную ноч, падобную колерам да сіняватага цукру. Коні нібы гумаласткавыя; выцягваліся цугам адзін за адным, гнулі паліраваныя шыі ў лебядзіныя колцы, стрыглі вострымі, як сталёвыя ножніцы, вушамі, нюхалі сьнежнае паветра, храплі гучна, бадзёра, пара белым дымам клубілася з іхніх ноздраў. Яны выкідвалі капытамі рытмічныя, мерныя скокі. Круглыя, як талеркі, капыты дарагое панскае тройкі з крохкім вокханьнем мільгалі ў мяккім сьнезе. Быццам не капыты датыкаюцца зямлі, а нявідочны фокуснік-жонглер перакідвае з рукі ў руку дванаццаць дубовых кружалак.

Невядома, ці коні глыталі даль, ці наадварот. У сьнежную месячную ноч панская тройка ганялася за гэтай далячынёй і нямаведама хто каго пераганяў. Дух захоплівала, вецер сьвісьцеў у вушох, і седакі на санях адчувалі, што яны рэжуць сабою напружанае, як шкло, зімовае паветра.

Коні мерылі сьнежную раўніну, выпукляліся на сіняватым гляncy сьнягоў, нібы малюнак на паперы.

Сані сьлізгаліся па роўным сьнезе, як лёгкі човен на возеры. Насупроць іх насіліся, як звар'

яцелыя, кучаравыя елкі, дробныя хмызьнячкі, якія выглядалі пасівелымі ў дарозе нямымі вандроўнікамі.

У прасторных панскіх санях сядзела чацьвёра людзей: на заднім сядзеньні з пухкім мядзьведзікім дыванам на нагах—пан Вашамірскі з ксяндэом, на перэднім—фурман з Салаўём.

Усе маўчалі. Яны былі захоплены пекнатою зімовай мясячнай ночы. Ва ўсіх пачуцьцё было спачатку звязана і пераплецена нечым адным—і чацьвёра людзей у сваім маўчаньні, у назіраньні вакольнай смуглай белі вельмі блізкі былі між сабой, або нават аднэй істотай, падзеленай на чатыры часткі.

Усе ўспрымалі гэту ноч неадлучна ад прыгожай тройкі. Адно без аднаго існаваць не магло ў гэтым дзіка-імпэтным парываньні наперад—у сьнягі, у даль...

Але патрохі ад агульнага кожны пераходзіў у думках да свайго асабістага.

Поўны, суцэльны, шырокі прастор мелі перад сваімі вачыма фурман і Салавей.

Фурман усю ўвагу аддаў на тое, каб не перавярнуць саней. З нязвычайнай кемнасьцю ён трымаў лейцы ў левай руцэ і даўгую пугу ў правай. Як дырыжэр-мастак, ён кіраваў коньмі: адны лейцы нацягне, як струны, аж пакуль не пачуе хруст конскіх зубоў аб жалеза цугляў, другія лейцы адпусьціць слаба, пакуль яны не прыпадуць нізка да самага сьнегу доўгім выгнутым мянтузом; потым

хлясьне лейцамі аб конскія круглыя бакі, стральне пугай, цмокне губамі, гікне, сьвісьне і з нейкай затаёнай гордасьцю выпрастаецца на сядзеньні. Ён гляне ў даль дарогі з супакоем олімпійскага бога, як трыумфальны пераможца, як уладарнік неабмежаваных прастораў; або на хвіліну ўвап'ецца вачыма ў круглыя крыжы стаеньнікаў, нібы нешта на іх чытае. Пасьля гэтага зноў пачне лейцамі штукі рабіць.

Салавей мае поўную волю глядзець ва ўсе бакі, ні аб чым ня думаць. Ён ловіць кожны гук ночы, кожны шолах сьнегу, любуецца рытмікай бразгулак, тахтам глухога тупату капыт. Усе гукі ночы зьліваюцца ў яго ўспрыманьні ў цэльную мэлёдыю, якая казытае вушы. Ад сядзеньня бяз руху яму то горача, то холадна робіцца ў левай часьці цела ад галавы да ног. Яму здаецца, што мэлёдыя падае на яго сьнежнымі кроплямі, акутвае белым кажухом. А зялёныя месячныя іскры ў сьнезе мігаюць да яго блескам Зоськіных вачэй... У белай далі Зоська паказваецца яму ў розных постацях і выглядых.

«Эх, каб так ды з Зоськай катацца на панскіх стаеньніках, з ёю адной вечна імчацца, заўсёды, бяз спынку... А калі ня з Зоськай, дык так пана пакатаць, каб костачкі яго ў пыл растрэсьці»...

Ксёндз Марцэвіч сядзіць з левага боку. Перад сабою ён бачыць толькі шырокую сьпіну фурмана. З правага—затуляе прастор пан. Толькі адзін бок дарогі цягнецца перад ім сіва-сінім абрусам. Вочы яго трохі заплыўшыя ад праз меру выпітага віна.

У жываце—прыемная цяплынь ад сытнай яды.
У вушах—аднастайны гук ветра, зьмешаны з глухім
стукам конскіх капытоў. Гэта яго даводзіць да
дрымоты. Ён засыпае. Стукнецца галавой у бок
пана, працнецца і зноў пачынае драмаць. То сьніцца
яму пакаёўка з круглымі бёдрамі, якія вельмі вабяць
яго, вырастаюць у горы, запаўняюць сабою прастор
аж да неба. То белы кот мільгне перад ім, заглядае
ў вочы, драпне твар. Ксёндз у страху прачынаецца.
Ные падрапаная да крыві рука. Хутка зноў сьпіць.
Есьць торт, есьць з апэтытам, а той усё цэлы...
Старая пані Вашамірская глядзіць і сьмяецца,
сьмяецца да колікаў у баку. Забываецца ксёндз, дзе
ён. Яму здаецца, што ён у мягкай белаі пярыне,
але не разумее, чаму бачыць перад сабой сьнег.
Рэзкі вецер казытае нос. Ксёндз працірае вочы,
думае, што сапраўды сьпіць у пасьцелі, а дарога
сьнежная, санкі і коні толькі сон, сьмешны і пры-
емны белы сон.

Пан Вашамірскі ўпіваецца выключна сьнежнай
бельлю. Ён нічога іншага ня бачыць і ня чуе. Яму
здаецца, што ня чуе нават звону бразгулак, стуку
капытоў і іншых гукаў: але ў сапраўднасьці гэтыя
самыя гукі наводзяць яго думкі на тое, каб заха-
пляцца дзіўнай бельлю, якая выклікае ў яго нес-
падзяваныя, „геніяльныя“ думкі аб улюбёным
тэатральным мастацтве.

У кожную хвіліну ўсё новыя проекты мітусяцца
ў яго галаве. То ён думае пабудаваць у сваім
маёнтку такі тэатр, які бачыў у Парыжы. То

хочацца яму перавесьці трупы ў Варшаву. То думае распусьціць студыйцаў і вярнуць іх да ранейшай прыгоннай працы, а з суседніх маёнткаў набраць новых, больш здольных людзей...

Кожная такая думка ня можа разгарнуцца да канца. Ксёндз Марцэвіч, які сядзіць з левага боку, раптам стукнецца дрымотны ў бок пана Вашамірскага, і думка разьбіваецца, як шкло, рассыпаецца, як гарох.

Злуецца пан Вашамірскі—і давай нанова думаць. І новая думка, не пасьпеўшы расьцьвісьці, вяне і разбрызгваецца, нібы кроплі спаміж пальцаў.

Адно застаецца неразьбітым у панскай галаве—непакоеньне аб студыі, якую ён пакінуў на цэлы дзень.

Санкіносяць у даль гэтых чацьвярых людзей.

Сьнежны вецер падхоплівае іхнія думкі-мары і кідае ў мясячныя зялёна-белыя невады.

Вырастаюць прысады маёнтку.

Тройка кідаецца туды, як у казачную браму. Гучныя бразгулкі плаваюць, лунаюць у паветры і даносяць у маёнтак вестку, што пан вярнуўся.

З драцяных галін роўна абстрыжаных прысад падаюць уніз—на коняў і людзей—лёгка, кволя сьняжынкі. Яны на ляту ружавеюць пад мясячным зьзяньнем: якраз вішнёвы цвет у маёвым садзе... Бо зараз і пах ад іх пачуецца...

Вось-вось пад'едзе тройка да панскіх палацаў...

Вось-вось сустрэнуць яе на ганку асьнежаных каменных львы...

Ч А С Т К А   Д Р У Г А Я

1

ВАЙНА МІЖ РЭЖЫСЭРАМ І ДРАМАТУРГАМ

Аднаго разу пан Вашамірскі зьварнуўся да рэжысэра і драматурга:

— Надыходзіць вялікі адказны час. Хачу пабачыць вынікі вашай працы. Надыходзіць час мастацкага жніва.

— Мы стараемся,—сказаў на гэта ксёндз Марцэвіч. Ёзу-Марыя нам сьведкамі, як мы стараемся. І студыйцы гэта адчуваюць. Мой мэтад самы правільны, як бог сьвят. За кожны недахоп, за самы малы пропуск у ігры—бізуны...

На гэта рэжысэр:

— Большасьць студыйцаў выяўляе здольнасьць. Многія захапляюцца іграю бяз прынукі.

Вочы ксяндза Марцэвіча загарэліся:

— Як гэта бяз прынукі? З такой жывёлай, як нашы студыйцы, без бізуна не абыйдзешся. Калі што зроблена, калі ёсьць пэўныя посьпехі, дык дзякуючы бізуну і пану богу.

Рэжысэр усміхнуўся, выцер хустачкай нос, і пачаў расьцяглым голасам:

— Шмат ёсьць здольных сярод тутэйшых простых людзей. У гэтых дзяцей прыроды ачуваецца; сьвежасьць успрыманьня ўсяго прыгожага—ўсіх галін мастацтва. У Парыжы з іх быў-бы толк. Вышлі-б з некаторых вялікія кампозытары, акторы, маляры і нават поэты. Некаторыя з іх дэклуюць у часы добрага гумору імі самымі прыдуманая вершыкі.

— Я аб вершыках ня ведаю,—устрывожыўся пан Вашамірскі.—Ці варта ім дазваляць самастойна думаць? Нямаведама да чаго дадумацца могуць...

— Як бог сьвят, гэта чыстая праўда!—узрадаваўся ксёндз Марцэвіч.—Я ім забараню прыдумаць вершыкі на хамскай мове, сапсуюць польскую мову.

Ксёндз Марцэвіч у часы рэпэтыцыі галоўным чынам зварочваў увагу на чыстату акцэнтацыі польскай мовы, на тое, каб „хамская“ мова ў некаторых гэрояў яго п’есы выгаварвалася сьмехатліва, праз меру груба, і на акуратнасьць перадачы яго п’есы наогул.

Ксяндзу прыходзілася шмат спрачацца з францускімі пэдагогамі: ён уяўляў пэрсонажаў сваёй п’есы ня так, як бачыў іх у высабленьні студыяў пад кіраўніцтвам рэжысэра; часта з ім спрачаўся, гаварыў, што рэжысэр ня ведае тутэйшага жыцьця, тутэйшага быту.

Рэжысэр самаўпэўнена ўсьміхаўся, глядзеў на ксяндза так, як глядзяць на блазна, і тлумачыў на ломанай польскай мове:

— Вялікі мастак (рэжысэр лічыў сябе вялікім мастаком) павінен толькі раз зірнуць у новы куток жыцьця—і ён ужо ведае ўсе яго асаблівасьці, усе яго спэцыфічнасьці. Вялікаму мастаку трэба даць давясцьці працу да канца, не перабіваць, а тады толькі крытыкаваць яго твор, і то ня седзячы на ксяндзоўскай званіцы...

Рэжысэр гаварыў доўга, горача, перабіваў сам сябе, пераходзіў з польскай на французскую мову і канчаў заўсёды словамі „косьцюмы, грим, дэкарацыі“. Калі ўсё гэта будзе нарыхтавана, тады драматург пабачыць сапраўднае выяўленьне ў вобразах сваёй п'есы.

Таксама доўга гаварылася аб заданьнях, правах і адносінах між рэжысэрам і драматургам. Тут кожны заставаўся пры сваіх поглядах.

Ксёндз Марцэвіч быў пераконаны ў тым, што драматург (гэта значыць ён) зьяўляецца першатворцам, першакрыніцай таго фонтану дзеяў і вобразаў, якія выяўляюцца на сцэне ў жывым увасабленьні, і мае права кіраваць усім пры рэпэтыцыях.

Рэжысэр даводзіў адваротнае, тлумачачы, што сцэнічны твор—гэта тое ўгнаеньне, на якім вялікі мастак-рэжысэр (гэта значыць ён) выгадоўвае пяшчотныя геніяльныя кветкі мастацтва ў яскравых фарбах ігры.

У спрэчках яны наскоквалі адзін на аднаго, як два пеўні, і разыходзіліся, астаючыся кожны пры сваіх пераконаньнях і поглядах.

Галоўная бяда гэтых спрэчак была ў тым, што яны заўсёды адбываліся ў часе рэпэтыцыі і перашкаджалі суцэльнаму, сыстэматычнаму ходу працы.

Кожны раз студыйцы, дзякуючы заядлай вайне між драматургам і рэжысэрам, адрываліся ад ігры і прыслухоўваліся да гутаркі, ловячы з яе пятае праз дзесятае: вопратка і грыв вельмі імпонавалі. Яны хацелі-б ужо скарэй пабачыць сябе ў гэтым, пабачыць сябе ў такіх выглядых, каб ні адзін аднаго, ні саміх сябе не пазнаць. Гэта было-б для іх нагародай за ўсе пакуты і катаваньні, што ім прыходзілася выцерпець у часе мастацкай адукацыі.

Кожны раз у самай гарачцы слоўнага турніру між рэжысэрам і драматургам, калі, здаецца, во-во вайна дойдзе да самага свайго найвышэйшага пункту і ад слоўнага яна прыме кулачны выгляд, пан Вашамірскі стрымліваў іх імпэт. Ён меў над імі вялікі ўплыў, як мэцэнат і гаспадар.

Абодва—і рэжысэр і драматург—вельмі слухаліся пана і згаджаліся кожны раз з яго поглядамі на мастацтва. Праўда, яны згаджаліся толькі на словах, але пан меў бяспрэчны аргумент—тыя вялікія грошы, якія шчодро сыпаў на гэту справу, і на факце ён кіраваў.

Пан Вашамірскі ў час рэпэтыцый зварочваў увагу галоўным чынам на тое, каб студыйцы, граючы „мужыка-хама“, давалі яго ў сьмешным,

дурным выглядзе; каб гледачы сьмяяліся, сьмяяліся ды сьмяяліся; каб балерыны, якія ўвасэбляюць сабою багінь старой Грэцыі, былі зграбныя і рабілі такія рухі, як паненкі панскае крыві. Вяльможныя паненкі зьяўляліся ў пана ідэаламі зграбнасьці і грацыі.

Хоць і рэжысэр і балетмайстар мелі на гэту справу свой смак і свае мастацкія погляды, аднак стараліся ўгадзіць пану.

Задача рэжысэра была вельмі цяжкая. Моцная рука пана над яго мастацтвам была і салодкая і горкая. Салодкая тым, што кідала жмені залатых дукатаў налева і направа. Горкая, бо пятлёю душыла тыя мастацкія ідэі рэжысэра, якія ён хацеў самастойна праводзіць у працы студыі.

Рэжысэр добра разумеў, што прымушаць гэтых дзяцей сялян, або папольску «хлопаў», высьмейваць саміх сябе—сваіх бацькоў вельмі цяжка. Так шаржаваць, як хоча пан, немагчыма. Рэжысэр адчуваў, што ў гэтым выпадку студыйцы інстынктам сваім самі адчуваюць меру. А зьнішчыць у мастакоў-хлопаў самародкавае адчуваньне меры ён лічыў праступкам перад мастацтвам. Аднак яшчэ большым праступкам ён лічыў страціць сваю добрую службу ў пана—і ён пайшоў на кампроміс з сваім сумленьнем: бізунамі выбівалі з студыйцаў іхняе ўласнае пачуцьцё мастацкай меры. Урэшце іх вышкалілі так, як гэта хацелася пану.

Тое самае было і з „багіняпадобнымі“ балерынамі. Дзеля іхняй адшліфоўкі ў сэнсе кабечай

зграбнасьці пан прыдумаў геніяльную штуку. Ён запрасіў да сябе з суседняга маёнтку знаёмую паненку, якая навучала балерын быць «музападобнымі».

Выкладаньне балету вялося паводле прыдуманай панам Вашамірскім програме.

Балерыны выстаўляліся ў рад перад яснавляможнай паненкай. Паненка загадвала ім перарабляць усе тыя рухі, якія яна сама будзе рабіць.

Цікавая містэрыя малпаваньня адбывалася ў балетнай салі.

Усе тыя крыўленьні, рухі і павароты рукамі, нагамі, галавой, якія робіць паненка, перарабляюць і балерыны.

Розныя вывёртваньні бёдрамі, цэлая колекцыя рознастайных усьмешак, якія робіць паненка, копіруюць, як хто можа, і балерыны.

Пільна сачыў за гэтым сам пан Вашамірскі. Ледзь малейшая неакуратнасьць копіраваньня з боку балерыны, пан адсылаў яе ў той пакой, дзе адбывалася над ёю катаваньне пад „духоўным“ наглядам ксяндза Марцэвіча...

Ідэал пана быў такі, каб усё тое, што робіць паненка, перараблялі да малейшага штрыху і балерыны. Трэба, каб кожная балерына выглядала ў гэтым выпадку як-бы адбіткам паненкі ў люстэрцы.

У паненкі быў невычарпальны запас рухаў, гэстаў, выгінаньняў, хістаньняў усяго цела, выгадаваных у арыстократычных рыцарскіх фліртах

з пакаленьня ў пакаленьне. Потым міміка твару, розныя тоны і пералівы яе ўсьмешкі—ад звычайнай ганаровай, пагардлівай, гарэзьліва-гульлівай да набожнай, нявіннай усьмешкі мадонны,—таксама рознага роду выяўленьні мімікай каханьня, замілаваньня і любошчы мелі сотні пераходаў і варыянтаў.

А вялікія рознастайнасьці выразу твару, вачэй і губ, якія паненка выклаладала балерынам,—канца ня мелі.

У гэтым выпадку францускі рэжысэр меў таксама свой погляд. Ён думаў, што перадаваць мімікай і гэстамі ўсялякія пералівы чалавечых пачуцьцяў, захаваных у глыбіні душы, кожны здольны мастак (а балерыны-халопкі былі здольныя) павінен умець пасвойму. Ды наогул, кожны чалавек пасвойму перадае свае пачуцьці. У гэтым і ўся каштоўнасьць ігры. І балерынам трэба даць волю быць кожнай самой сабою, выяўляць пасвойму кожную рыску, а не малпаваць іншых.

Перад воляй пана Вашамірскага ўсялякія пэдагогічныя тэорыі рэжысэра разьбіваліся, нібы прыбой аб прыбярэжныя каменьні.

2

ХАМСКІ ДУХ

З оркестрай таксама былі нялады. Капэлямайстар быў з прыгоннікаў. Хамскі дух адчуваўся і ў музыцы. Ён так вышкаліў музыкаў, што іграючы творы францускіх, італьянскіх ці іншых

эўрапейскіх кампозытараў, яны зварочвалі на хамскі лад. У мажорных тонах пракрадваўся часамі гукі лявоніхі, дуды, юркі; мінорныя мотывы аддавалі смуткам і задумленьем жніўных песень на панскім полі. Ды і сам тэмп ігры быў інакшы, чымся ў орыгіналах.

Францускія пэдагогі—энаўцы музыкі—гаварылі, што капэльмайстар і музыкі на канве готовых твораў вядомых кампозытараў твораць нешта сваё, новае... Нельга казаць, каб гэтае „сваё“ было няцікавым, але ў даным выпадку патрабуецца чыста тага выкананьня сусьветных мастакоў, бо выходзіць, што эўрапейскае мастацтва абуваецца ў мужыцкі лапаць...

Аднак, гэта гутаркамі і канчалася. Было позна выпісваць цяпер з Парыжу капэльмайстра.

Біцьцё музыкаў на панскай стайні ні да нічога ня прыводзіла.

— Гэта ўжо ў іх крыві нешта такое ёсьць,— тлумачыў рэжысэр,—бізунамі ня выб'еш і агнём ня выпаліш...

Капэльмайстар Антон Мурашка быў добрым скрыпачом. Часам, калі звальняўся на кароткі час ад заняткаў, ён граў «для сябе». Граць «для сябе» было для яго вялікай асалодай. Забіўшыся ў куток дзе-колечы у адным з аддаленых пакояў панскага палацу, ён браў у рукі сваю ўлюбёную скрыпку, браў з такім замілаваньнем, як маці бярэ роднае дзіцё. У гэты час яму здава-

лася, што ён нешта крадзе ў пана .. Такія ўчынкi не дазваляліся, але вельмі цягнула граць «для сябе».

Аглянецца па баках, пасья ў нейкай жудаснай прыемнасьці зажмурыць вочы, правядзе па струнах раз-другі смычком, тоненька завядзе, ціха-ціха... Волас ледзь даткнецца да струны, нібы птушка кволым крыльлем да сваіх птушанятак, якія дрэмлюць у гнязьдзе.

А потым ужо Антон нічога ня памятае... Скрыпка пачынае гаварыць. Яна волю дастае...

Жаўранкі носяцца ў паветры, зьвіняць... Ластаўкі шаптаюць крыльлем... Ветрык шапоча з чаротам...

Ці мо' гэта здаецца Антону?

Не...

На полі жнейкі жнуць... Дзесьці на лузе косы зьвіняць. Галасы бліскучай сталі зьліваюцца з шорханьнем мядовай мурожнай травы, сплятаюцца ў адно з праменьнем летняга сонца...

Можа гэта Антон сьніць дзівосны сон?

Не...

Багун галаву хмеліць... Ягады-дурніцы чорным вугольлем блішчаць, нібы зрэнкі дзяцей уночы, калі пры лучыне дзед ім байкі бае... Аддае пахам прэлых сыраежак... А па купінах сіўца, калючага, як дрот, сьцелецца-гнецца ведер. Часам ён загудзіць, засьвісьне на ўсе лады, зашастае між крывых, шчуплых бярэзін, басаножкай пусьціцца гуляць па рудаўках з цёмнага пэрлямутру і схавецца, як дуроньнік, у кудзерцах прысадзістай вольхі...

Няйначай Антон ня бачыць гэта перад вачыма?

Бачыць...

А то дзяўчаты ў карагод пускаюцца. Гукаюць вясну... Косы распушчаны. Карагодніцы песні пяюць...

Антон вшы абманваюць?

Не...

Аб усім гэтым гаворыць яму скрыпка, калі ён грае «для сябе»...

Смычок вядзе гутарку-бяседу са струнамі...

У Антона вочы зажмураны. Па высокім бледным лобе вандруюць змаршчынкі, жывымі гіерогліфамі рассыпаюцца ва ўсе бакі; рассыпаюцца і зноў зыходзяцца ў адну кучку, кладуцца адна на адну, перакрываюцца, у жмуркі бавяцца.

А скрыпка гавора...

Антон нахіляе галаву над яе сэрцам. Прыслухоўваецца... Яму здаецца, што гэта яго ўласнае сэрца, нібы качка ў гняздо сваё, пераляцела ў скрыпку і сядзіць у ёй.

Мо' гэта так сапраўды?..

А струны—яго ўласныя жылы. У іх яго кроў пераліваецца... Струны живуць...

«Эх, ды каб пайсьці з сваёй скрыпкай у родную вёску, а там граць, граць... да ахмяленьня, да адурэньня, да сёмага поту»...

Але шушукаюцца недалёка пакаёўкі, шапочуць:

— Пан ідзе...

— Пан ідзе...

— Пан ідзе...

Гукі скрыпкі паміраюць. Мары канчаюцца...

Усе дэкарацыі былі збракаваны.

Дэкоратар, ускалмачаны, высокі чалавек з русай бародкай, ліха нарабіў—дзе трэба і дзе ня трэба насадзіў на палотнах многа елачак, узоры з сялянскіх дываноў, каласы з васількамі.

— Яно ўсё добра. Для стылю трэба. Але ў меру. Няма пачуцьця меры і гармоніі,—казалі французскія пэдагогі.—У дэкарацыі для балету тутэйшы колёрыт лішні. Мясцовыя расьліны для грэцкага стылю не падыходзяць... Тут павінны быць мармуровыя статуі, вінаградныя лозы, Олімп, харомы багоў. Далі-ж яму (пры гэтым рэжысэр казаў па французску смачную лаянку), дэкоратору, узоры малюнкаў з знамянітых французскіх гравюр лепшых мастакоў. Не—ён робіць сваё! Кожны з іх сваё хоча рабіць...

Дэкоратар стаяў вінаваты, з апушчанай галавой. На гэты раз яго на стайню не павялі.

Бізуны, праўда, выбіваюць кепскі дух з чалавека,—разважаў пан Вашамірскі,—але цяпер няма калі. Трэба хутчэй перамалёўваць дэкарацыі. Раней я на іх мала ўвагі зварочваў.

Дэкарацыі былі перамалёваны ў строгім вытрыманым стылі. Стыль быў ужо праз меру строгі—аддавала халадком клясычнага бела-ружовага мармуру Атэны.

— Колюмны пры харомах, аднак, напамінаюць ствалы тутэйшых бяроз!—артачыўся рэжысэр.—Аркадзкія пастушкі зусім падобны да мясцовых!

— Калі я ніколі ня бачыў гэтых колюмнаў...—
чуць ня плачучы апраўдваўся дэкоратар,—ніколі
ня бачыў іншых пастухоў...

Рэжысэр гаварыў яму на ломанай польскай
мове, куды ўваходзіла палавіна французскіх слоў,
цэлую лекцыю аб праніклівасьці мастака-маляра,
аб цудадзеях яго зрочнага ўяўленьня, аб тым, як
мастак павінен духам сваім пранікаць у даўно
мінулае і творчым пэнзалем адрадіць яго, адбу-
даваць у часе патрэбы.

Аб гэтым ён гаварыў доўга і, як уваходзіў
у газарт красамоўства, французская мова выціснула
польскія словы дашчэнт.

Дэкоратар стаяў бледны. Маўчаў. У галаве
шумела. Яму здавалася, што надакучлівыя камары
лезуць у вушы, у нос, у вочы, балюча кусаюцца.

— Каб хату тутэйшую, вясковую, дык як жывую
намаляваў-бы...—шаптаў ён нямаведама каму,—каб
хату...—маліўся-прасіўся ён, нібы зьбіраліся яго
рэзаць. Ён бачыць перад сваім ўяўленьнем гэтую
хату. Яна адлюстроўваецца ў яго вачох, як на
сінім шкле...

— Няма чыстага эстэтызму ў гэтых людзей!—
скардзіўся рэжысэр пану Вашамірскаму. Ён разво-
дзіў рукамі, як чалавек, што зьбіраецца тапіцца.

Гэтыя словы ўдарылі пана ў самае трапнае
месца, кранулі самыя «сьвятыя стрункі душы»,
як ён часта любіў казаць аб сваіх уласных пачу-
цьцях. Пану заўсёды здавалася, што такога эстэта,
як ён сам,—на сьвеце няма. Ён імкнуўся да таго,

каб у яго тэатры эстэтызм займаў самае першае месца. Пан быў вельмі абураны, задрыжэў яго характэрны падбародак. Вочы наліліся сталёвым блескам... Ён зьвярнуўся да рэжысэра на французскай мове з голасам мяккім, дрыжучым, нібы літасьці просячы:

— Можа ўсыпаць гэтаму хаму гарачых, тады і эстэтызм зьявіцца? У гэтым я згаджаюся з ксяндзом, які кажа часта, што пакуты цела робяць душу шляхотнай.

— Не, не, яснавельможны пане, на гэты раз няможна! Маляр пасьяля гэтага ня будзе здольны выправіць усе памылкі ў дэкарацыі. Хіба пасьяля...

3.

ГЕНЭРАЛЬНАЯ РЭПЭТЫЦЫЯ

Два словы, як лютыя зьвяры, накінуліся—наваліліся на маёнтак пана Вашамірскага і на яго прыгонныя вёскі:

Генэральная рэпэтыцыя.

Ад самога пана да апошняй замурзанай судамойкі з дваровай чэлядзі—усе на розныя лады гаварылі гэтыя словы. Кожны іх па-свойму тлумачыў. Усіх казытаў пах гэтых слоў. Усе пранікаліся трывогай іхняга зместу, нэрваваліся пры розных учынках у сувязі з генэральнай рэпэтыцыяй.

Генэральная рэпэтыцыя,—галасілі рэжысэр, балетмайстар, ксёндз Марцэвіч, капэльмайстар,

спалоханя, устрывожаныя студыйцы, дэкоратар, краўцы, швачкі, сам пан Вашамірскі ды ўсе ў маёнтку.

На стайні гулі бізуны, чутны былі крыкі і стогны—вінавата генэральная рэпэтыцыя.

Генэральная рэпэтыцыя,—насілася на розныя тоны па ўсёй ваколіцы з вуснаў прыгоннікаў.

У той-жа час ляжала хворая пры сьмерці маці Марылькі.

Марылька, прыгажэйшая (як пан Вашамірскі сказаў) за статую грэцкай Вэнэры, грала ў „містэры“ ксяндза Марцэвіча „матку боску“.

Больш паўгоду маці Марылькі ня бачыла яе, бо са студы нікога ня выпускалі.

Пры хворай сядзела старая шаптуха і „лячыла“ яе замовамі і зёлкамі.

— Ты кажаш праябля?—звярнулася шаптуха да хворай.

—Няпраўда. Гэта енаральная парапіца пашкодзіла. Ты-ж у панскім дварэ як прапрацавала, дык вось і набралася там гэтага ліха. Ой-ой-ой, як цяжка жыць.

Хворая не магла гаварыць. Вочы яе былі заплюшчаны. Вусны белыя і сухія, а на худым твары гарэлі чырвоныя пляміны. Яна маўчала, а шаптуха, нібы замову, гаварыла ёй шэптам над вухам:

— Цэлымі тыднямі працуюць людзі ў дварэ для енаральной парапіцы. Гэтая самая енаральная

звядзе нас усіх са сьвету. Новыя чыншы на гаротных налажылі. Ой-ой-ой, як цяжка жыць.

Шаптуха пасунулася яшчэ бліжэй да хвораі:

— Людзі кажуць, што енаральная парапіца паела шмат гаўяды, кабаноў, птаства. Рыбаловам загадалі насіць рыбу ў двор для енаральнай парапіцы. Гэта парапіца нават людзей глытае, гавораць бабы. Іх душаць на панскай стайны. Шмат хто чуў адтуль страшныя ляманты. У суды (студы) іх там адкормліваюць як гусей, а потым рэжуць на прысмакі для енаральнай парапіцы. Ой-ой-ой, як цяжка жыць.

Хворая ўздрыганулася усім целам і ледзь прашаптала:

— Марылька яшчэ ня прышла?

— Не,—сказала шаптуха.—Твой-жа Каспар па яе пашоў. Дык вось для страшнага цмока, які завецца такой паганай назвай „енаральная парапіца“, пан Вашамірскі выпісаў з-за акіяну немцаў-чорнакніжнікаў. Яны сядзяць сабе ў панскім палацы і камандуюць, мая міленькая. Ой-ой-ой, як цяжка жыць.

Птушкі чалавечай мовай гавораць пад камандай чорнакніжнікаў, аслы ў людзей перакідваюцца, людзі—у аслоў, коняй і сабак. Ваўкалакі, мая міленькая, па начох выюць, людзей душаць. Ой-ой-ой, як цяжка жыць.

Самы меншы хлопчык, якому было каля чатырох год, заплакаў:

— Мама есьці хачу!

— Ціха ты!—крыкнула на яго шаптуха.—Маці памірае, а ты: „есьці“. Ой-ой-ой, як цяжка жыць.

Хлопчык яшчэ галасьней заплакаў.
— Маўчы!—зазлавалася шаптуха.—А то прыдзе енаральная парапіца і ў торбу цябе забярэ... Ой-ой-ой...

Хлопчык спалохаўся, змоўк і схваўся пад матчыным ложкам.

А ў гэты самы час Каспар, бацька хлопчыка пашоў да пана Вашамірскага літасьці прасіць:

— Яснавяльможны пане! Я з самага раньня чакаю цябе. Ледзь дапусьцілі.

Пан Вашамірскі злаваўся. Яго адарвалі ад генэральнай рэпэтыцыі. Перад ім стаяў у пярэдні чалавек з ускламанай чорнай галавою. У вачох чалавека блішчэлі сьлёзы.

— Гавары хутчэй!

— Адпусьці, паночку-лебедзіку, маю Марыльку на дзянёк. Маці пры сьмерці. Хоча дачку паглядзець.

— Не магу. Генэральная рэпэтыцыя.

— Зьлітуйся, даражэнькі пане...

— Не магу!

Каспар кінуўся воб-зямлю да панскіх ног. Заплакаў.

— Маці памірае... дачку пабачыць хоча перад сьмерцьцю.

— Разумееш, галган,—крыкнуў пан,—генэраль-на-я рэ-пэ-ты-цы-я!

— Зьлітуйся...

— Ідзі, ідзі! Ты мне сапсуеш генэральную рэпэтыцыю сьвенту-матку, якую грае Марылька. Маці няхай памірае без Марылькі... Разумееш, ёлап, мастацтва вышэй за жыцьцё і сьмерць...

Пан Вашамірскі яшчэ хацеў разгортваць сваю філэзофію аб вялікім значэньні мастацтва, але ўглядзеў ля сваіх ног распластанага крыжам бруднага „хама“... „Перад кім гэта я пэрлы сыплю?“ падумаў ён і крыкнуў не сваім голасам:

— Во-о-о-о-н!

Каспар хутка ўскочыў з падлогі. Яго вочы высахлі. Сьціснуліся кулакі. Нізенькі і шчупленькі Каспар падскочыў і зароў дзікім голасам:

— Згарыць няхай енаральная парапіца! Згарыць няхай твая сьвента матка! Згары сам разам з імі!

Да хаты Каспар ужо не вярнуўся. Каспарыха не дачакалася і пад гутарку шаптухі аб «енаральнай парапіцы» ціха сканала.

Пан перадаў Каспара ў рукі лютага войта.

Яго трэба было караць за тры злаўчынкі:

непашана да панскага тэатру,

зьнявага да сьвентай маткі

і бунт супроць самога пана Вашамірскага.

Генэральных рэпэтыцый у грыве і вопратках пры дэкарацыях адбылося ажно тры ў вялізнай панскай залі, дзе была зроблена сцэна і ўсё было прыстасавана пад тэатр. Тры дні ішлі генэральныя рэпэтыцыі.

На гэты раз студыйцаў не каралі фізычна: рэжысэр і балетмайстар не дазвалялі. Але корэктаваньні ігры, розныя папраўкі, пераробкі, нязвычайная нэрвознасьць, заклапочанасьць французскіх пэдагогаў перадаваліся кожнаму са студыйцаў. Ім на гэты раз мо' лягчэй было-б перанесьці катаваньні, чымся зьбянтэжаны выгляд і літасьлівыя словы пэдагогаў, сталёвыя вочы пана і ламаньне рук з шапятлівым „Ёзу-Марыя“ ксяндза Марцэвіча.

Апрача таго пан строга загадаў, усёй чэлядзі ў палацы, каб ніхто са студыйцаў ня ведаў, што сюды прыходзіў Каспар прасіць сваю дачку на разьвітаньне з маткай перад сьмерцю. А то, як Марыля даведаецца, дык ня зможа граць і сапсуе ўсё тэатральнае прадстаўленьне.

У часе такой суматохі на Салаўя ніхто ніякай увагі не зварочваў.

Была тады месячная ноч.

Сіняватыя водсьветы месяца гралі па сьнежнай паляне змруднымі іскрамі.

Панскі парк цягнуўся аж да гэтай паляны. Высокія, асьнежаныя стаялі дрэвы. У марознай цішыні дрэвы застылі і вершалінамі паказвалі на буйныя яскравыя зоркі, якія виселі ў цёмна-сінім бяздоньні.

Мароз трашчэў.

на:
эк-
вы-
кix
ау.
ьці
ьлі-
нъ-
цэ-
дзі
што
на
як
сусе
кай

еж-
ны.
най
і на
івім

Няпрытульнасьцю аддавала ад сьнежнай паляны.
Яна слалася сіня-белым палатном да самага хвой-
ніка.

Яшчэ ўдзень тоўставусы воіт пана Вашамір-
скага агледзіў гэтае месца.

— Тут і трэба пакараць Каспара,—сказаў
ён гайдукам.

— А можа што-небудзь лягчэйшае прыдумаеш?
Каспар ня вытрымае, — папрасіў адзін з гайду-
коў.

— Вытрымае чорная костка!—сказаў аканом.—
Пан Вашамірскі ледзь не панамі хоча зрабіць
з іхніх дзяцей у сваім тэатры, а яны яшчэ бун-
туюцца! Мы ім пакажам!

Воіт задаволена гладзіў вусы. Мышыныя вочкі
яго жвава бегалі ва ўсе бакі.

— Уначы, як мароз павялічыцца, прывяжаце
Каспара да гэтага дрэва. Да пояса каб ён быў
голы!

Воітавы вочы па-воўчаму засьвяціліся.

Так было зроблена.

Шчуплы і тонкі быў Каспар.

Пад голай жоўтай скурай рэбры ходыром ха-
дзілі. На сьпіне, нібы рад гузікаў, тырчэлі хры-
бётныя косткі.

Ціха брыла па панскіх абшарах у сьнежнай
спадніцы марозная сіняя ноч. Ня чуваць было яе
крокаў у бязьветранай шліфаванай пустэчы. Было

так ціха, ажно вогнішча на крокаў дваццаць ад дрэва, да якога быў прывязаны да пояса голы Каспар, гарэла, як у печы. Жоўтае полымя ад сухіх бярозавых пален не калыхалася туды і сюды рознастайнымі залатымі язычкамі, а гарэла роўнай агнёвай шапкай. Трашчэлі драўлянымі галасамі сухія палены, шыпелі тым бокам, які ляжаў на сьнезе. Сьнег пад вогнішчам таяў і па чарнеў ад вугольляў. Агонь зьлізаў яго да голай зямлі.

Над агнём грэў рукі пан войт і гайдук Макар. Абодвы былі апрануты ў цёплыя кажухі.

— Зьлітуйцеся, людзі... — лямантаваў Каспар.

Рагаталі каля вогнішча пан войт і гайдук Макар. Зьвярынай радасьцю блішчэлі іхнія вочы, цёмныя пры вогнішчы.

— Што, вушы адмарозіў?—пытаўся войт.

— Зьлітуйцеся...

— Як табе падабаецца генэральная рэпэтыцыя?—крыкнуў Макар Каспару.

— Зьліт...

Якраз супроць Каспара блішчэў халодны жоўты месяц. Ён здаваўся Каспару рыжым чалавечым тварам бяз носу, з цёмнымі ямінамі замест вачэй. Месяц глядзіць на Каспара і дзьмухае па яго нястрыманым марозам, страшнай, ціхай, як сьмерць, сьцюжай. Каспар адчувае, што у яго кроў у жылках стыне, сьлёзы на твары цьвярдзеюць ад марозу.

Спачатку ён ляскатаў зубамі, але хутка супакоіўся. Толькі вушы і нос як бы нехта адрэзаў. Каб рукі у яго ня былі прывязаны да дрэва, ён памацаў-бы нос і вушы.

Сьмяецца рыжы твар месяца. Чуе Каспар яго сьмех, дзікі рогат, але ня бачыць яго. Перад вачыма сіня-сьнежны туман. Голкі вострыя, шчокатныя, колюць голыя грудзі. Дрыжыць Каспар і гудзе працягла і тоненька, нібы камар:

— Гу-ў-у... з-з-з-з...

І забывае Каспар пра жонку, якая канае ў курнай хаце, пра дачку, якая грае «сьвенту матку» пра генэральную рэпэтыцыю. Ёх ніколі ня было. Ня было і самога Каспара. Ёсьць толькі ціхі страшны мароз, які закаваў у сталёвыя панцыры сінія начныя абшары.

У аксамітнай спадніцы брыдзе ноч па абшарах. Крокі яе ціхія.

Набожны быў пан войт. Часта слухаў духоўныя настаўленьні ксяндза Марцэвіча. Яму надакучыла стаяць у валёнках. Ногі стаміліся. Як на падушках, ён разьлёгся на пухкім сьнезе супроць вогнішча. Доўга маліўся. Як прагаварыў адну і тую самую малітву трыццаць разоў (гайдук Макар акуратна лічыў), ён падняўся з месца і сказаў:

— Годзе.

Пан войт і гайдук Макар падышлі да дрэва, дзе быў прывязаны Каспар.

Гэткай прыемнасьці Каспар ніколі ў жыцці не адчуваў. Зноў ва ўсе жылы льлецца прыемнае, як подых летняга ветрыка, цяпло. Рукі разьвязаны. Хтосьці сьнегам трэ моцна грудзі, вушы, твар. Ледзь да яго даходзіць цяпло ад вогнішча, а ў вочы глядзіць той самы твар жоўтага круглага месяца. Толькі на гэты раз ён цёплы і прыемны, як ніколі.

— Эх, вечна так ляжаў-бы,—думае Каспар. Ён адчувае пад сьпіною цёплую шэрсць мяккага кажуха.

— Каб так шчыра не маліўся, дык можа і ня выжыў-бы... псякосьць гэта...—чуе Каспар знаёмы голас.

Плыве да яго гэты голас з нейкіх невядомых далячын.

— Цяпер ён будзе добрым чалавекам. Усё кепскае у ім мы вымарозілі,—чуе Каспар другі знаёмы голас.

— Генэральную рэпэтыцыю ён будзе памятаць аж да магілы.

Пазнаў Каспар галасы пана войта і гайдука Макара, хацеў было зноў спалохацца, але яго цела апанавала такая млявасьць, што яму было ўсё роўна.

Вогнішча дагарэла. Чырвоныя вугольлі мігацелі. Над сьнежнай палянай віселі ў бяздоньні неба буйныя зоркі.

Ноч нячутнымі крокамі брыла па сьнежным абшары.

ДУБОВЫ ПАН ЕЗУС.

У Зоські праца з рук валіцца. Маці скардзіцца на яе. Не разумее, у чым справа.

— Нейкая туга на дзеўку навалілася. Нешта душыць яе. Памізарнела, аж страх бярэ—скардзіцца маці суседкам.

Суседкі ківаюць галовамі і рады розныя радзяць.

Але старая маці баіцца прыступіцца да Зоські, бо тая пачынае злавацца ды з хаты ўцякае.

Зоська ня любіць каб хтосьці калунаўся ў яе бядзе. Зоська аддаецца свайму смутку тады, калі ніхто гэтага ня бачыць—уначы. Плача на пасьцелі, так плача, ажно здаецца, што ў плачы яна рэч-кай разьліваецца.

Сны страхотныя сьняцца ёй.

То Сымон у труне ляжыць. Твар сіні. Увесь ён выцягнуўся. Хаўтурныя песьні сьпяваюць.

А то музыку вясёлую чуе. Бяжыць Зоська на гэту музыку праз лясы, праз пушчы, праз дзікія балоты. Парвала свае вопраткі аб вострыя карчы. Да крыві цела падрапала. Бяжыць і бяжыць. Ажно вось скуль музыка—з незнаёмай хаты. Гэта гуляюць вясельле Сымона з адной з панскіх артыстак.

Зоська туліцца дасьцяны і слухае... Ловіць кожны гук з хаты, голас Сымона. Сымон адчувае яе блізкасьць, выходзіць на двор і Зоська... прабуджаецца.

Зоська упіваецца сваім горам. Нейкі цяжар вісіць у яе на шыі і душыць-давіць. Яна скована

жалезнымі путамі з галавы да ног. Хоча вызва-
ліцца ад іх і ня можа. Гэтыя путы—яе думкі аб
Сымоне. Пэўна Сымонка даўно забыў аб ёй...

Часам Зоська пабяжыць у маёнтак: можа пачуе
аб ім, можа пабачыць...

Доўга туліцца да халодных сьцен панскіх
палацаў, каб ніхто яе ня бачыў. Прыслухоўваецца
да музыкі з пакояў студыі. Але галасы мала пра-
нікаюць з белага муру на двор. Сымона няма...
Аб ім ня слуху, ні духу.

Сэрца Зоські стучыць моцна, здаецца—во-во
вываліцца з грудзей... Перад вачыма кругі міту-
сяцца...

Вусны самі сабою шэпчуць:

— Сымонка... Сымонка, любы, дарагі...

З маёнтку Зоська пускаецца ў панскую кап-
лічку, якая стаіць недалёка на крыжаванай дарозе.
На вялізным дубовым крыжы вісіць дубовы пан
Езуе ва ўвесь чалавечы рост. Зоська доўга ўгля-
даецца ў дубовыя вочы «бога». Вецер калыша
«божы» хвартушок. Цені мітусяцца на ўсім яго целе
і ёй здаецца, што ён жывы, зараз гаварыць пачне...

Во-во скажа ёй слова літасьці...

Яна вельмі расчулена, што адно вока ў «бога»
большае, другое меншае. «Бедненькі», — думае
яна—«гаротненькі»... «А можа ў бога так павінна
быць», зьяўляецца ў ей новая думка. Расьце ў яе
душы пашана «ад бога», салодкі страх перад ім.
Яна—нікчэмнасьць перад такім богам, з дубовымі
ранамі, з дубовымі думкамі і дубовай сілай.

Зоська падае на калені, не адрываецца разгарачанымі, сьлязьлівымі вачыма ад нязграбнай фігуры, шэпча тую малітву-замову, якую навучыла яе старая суседка:

Сьвяты Сымон, вялікія вочы,
Устань мне ў дзень, як уночы.
На небе крыж,
На крыжы тры зарніцы—
Гэта родныя сястрыцы:
Адна прывара,
Другая прыпале,
Трэцяя прывартае.
Прыварні, божа, раба божага Сымона
Каб ён любіў мяне,
Каб ён ня мог жыць без мяне,
Як рыба без вады,
Як мерац без зямлі,
Як дзіцё бяз грудзі...

Ад такой дзівоснай малітвы ва ўсім целе Зоські разьліваецца цяпло. Зоська выліла перад богам сваё гора, патаемны смутак сэрца. Ёй лягчэй, расьцьвітае надзея, упэўненасьць. Яна варочаецца да хаты выгаеная-вылячэная, нібы напілася цудадзейнага зельля.

Некалькі дзён думкі яе купаюцца ў сонечных хвалях радасьці: Сымонка яе не забыў. Яна хутка пабачыць яго...

Але такі настрой цягнецца нядоўга.

Мала памагаў пан Езус. Зоська пакрыўдзілася на яго. Ня хоча пакутваць, як ён. Яна-ж ня дубовая...

Тады Зоська задумала пачаць справу з нячыстай сілай—шаптух шмат па вёсках. Іх многа ў карчме.

Выняла Зоська з кубла кавалак палатна—гасьцінец для шаптухі, накінула на плечы кялім у клетках чырвоных і сініх і вышла з хаты.

Была мяцеліца. Юда ў чыстым полі вясельле-гульнію ладзіў. Гурбы сьнегу перакідваліся з месца на месца нявідочнымі вялізнымі шуфлямі. Пылілася сьнежная мука ад плота да плота. У чыстым полі бель-бялугай мітусіліся сьнежныя палотны, чапляліся аб хмызьнякі, завісалі на паадзіночных дрэвах.

Зоська ўкуталася, шла наперад, мала аглядалася па бакох.

Грозны выгляд лютай мяцеліцы, сьвісты і войканьне ветра зьбілі яе з толку, яна самой сабе паказвалася мізэрнай, маленечкай, нібы ягадка-рабіна... Яна зьледзянела ад ветру і сьцюжы, застыглі яе думкі. Мяцеліца выставіла насупраць сотні сьнежных лап і шаптала:

— Засьні на маёй ледзяной пасьцелі. Пад коўдрай сьнегу будуць табе сьніцца лёгкія сны, белыя нібы кужаль бялёны, нібы паніна кашуля гафтаваная. І ня будзеш, Зоська, мець ні смутку, ні радасьці. І ня будзеш крыўдзіцца на бога ў панскай капліцы...

Адну хвіліну Зоська думала кінуцца ў белую сьнежную гойдаўку—няхай мяцеліца яе на векі-вечныя засыпле, але...

— Хоць яшчэ разок пабачыць яго... А хто з равесьніц вясну гукаць будзе? А хто купальскую кветку шукаць будзе?

У карчме стаяў нядзельны шум-крык.

Каля вялізнай дубовай кованай жалезам кухвы з гарэлкай з бровара пана Вашамірскага круціўся-варцеўся стары карчмар Лейба. Каля бочкі на тапчане стаялі рознай велічыні мядзяныя пасудзіны: гарнец, кварта, поўкварты і сотка. Здавалася, што гэта дзетка вялізнай кухвы, якая толькі што ацялілася.

Лейба ў вопратцы старадаўняга жраца маліўся свайму «Аданаю». У часе малітвы ён з гасьцьмі-сялянамі не гаварыў, аднак наліваў ім гарэлкі ў пасудзіны. Ён часам спыняў малітвы, звачваючыся да гуляк ня словамі, а рознымі гукамі: «мгу», «ну-ну», «агэ», «ум», «ай» «фэ». Да гэтых нявыразных гукаў дадалася выразная інтонацыя і гесты.

Сяляне добра яго разумелі.

І яўрэйскі бог «Аданай» ня крыўдзіўся, і панская гарэлка добра прадавалася.

Сяляне рознага ўзросту і старыя бабы тупаліся вакол рыбакоў Міхалкі і Мэера, якія нешта вясёлае скакалі пад музыку вандроўнага дудара.

— Далібог, Мэер да нашага брата падобен!— гаварылі адны.

— Не! Міхалка да жыда падобен!— гаварылі другія.

У гэтых поглядах сяляне падзяліліся на дзьве групы, і ў п'яных настроях гатовы былі кулакамі бараніць свае словы.

На щчасьце ігра скончылася, бо стары Язэп, які выпіў лішнюю чарку гарэлкі, пачаў апавядаць аб тым, як яго анэгды чэрці круцілі на выгане ўсю ноч. Ён і тады быў пад хмяльком. Ехаў да хаты з карчмы пасья пахаванья сына. Ён заснуў на санках, падцягнуўшы пад сябе правую лейцу так моцна, ажно конь галаву абярнуў направа і за ноч вялізны круг вытаптаў у сьнезе на выгане.

Сяляне шчыра рагаталі над старым Язэпам, кажучы, што гэта «енаральная парапіца» з панскіх пакояў круціла яго.

— Праўда?!—дзівіўся Язэп, і ў п'яных вочох яго відаць былі непакой і страх.—Яшчэ добра, што цэлы застаўся!

Стары Язэп абапёрся над брудным завэцганым гарэлкай і закускамі сталом і задумаўся аб сваім сыне, якога на тым тыдні пахаваў. Тая жаласьлівасьць да згінуўшага сына, якую ён стараўся ўтапіць у гарэлцы, цяпер выбухнула пад хмелем, як вогнішча.

Язэп хрыплым ад гарэлкі голасам пачынае расказаць усім аб сьмерці яго сына. Як ён, Язэп, з сынам для пана дровы сек у лесе, як падсеклі хвою, як ён крыкнуў сыну, каб той уцёк з-пад пня, як сын пусьціўся наўцекі ўздоўж хвоі, якая зачাপіла яго вершалінай па галаве. Сын нават ня крыкнуў...

Старыя кабціны сядзелі на лаве, утаропілі
вочы адна ў адну і, зачараваныя ад хмелю, сьпя-
валі, ківаючы галовамі:

Ёсьць у лузе каліна,
Пад калінай дзяўчына;
Пад калінай стаяла,
Цвет каліну ламала,
Русу косу часала.
Пад'ехаў к ёй дваранін,
Схіліў каліну, каня нацаў,
Да дзяўчыны гаварыў:
— Чаго-ж, дзеўча, тут стаіш,
Двараніна не баіш?
— Чаго-ж мне баяці,
Пад калінай стоячы?
Ты дваранін—вашэць-пан,
Шукай сабе, як ёсьць сам.
Шукай сабе ў Любліне,
Не чапай мяне дзяўчыну:
Шукай сабе ў Аршаве,
Не рабі мне благой славы;
Шукай сабе ў злоце,
Дай мне спакой сіроце.

Сум і радасьць зьліваліся у адну хвалю п'янага
чаду. Пад закуранай стольлю карчмы луналі—
і малітвы карчмара, і вясёлая ігра дудара, і сьлёзы
гаротнага Язэпа, і песьні старых баб.

У кутку сядзелі двое. Адзін з чорнай ускалма-
чанай барадою. Вочы яго былі бліскучыя і гарачыя.
Тоўстыя чырвоныя губы. Шырокія плечы. Другі
малады, тонкі, з сінімі вачыма. Віхрыстыя валасы
на галаве.

Абодва пілі моўчкі і шапталіся між сабою,

П'яныя глядзелі на іх скоса.

— Янка!—зварочваліся час-ад-часу п'яныя да чорнабародага.—Ты ня злуйся, а хадзі да нас!

— Пятрусь!—клікалі яны маладога.—Што зьвязаўся з ім? Хадзі сюды!

Янка і Пятрусьць не адказвалі.

— Вясною,—шаптаў Янка да Пятруся,—у цімакі пойдзем, як толькі пацяплее. Эх, на волю хочацца вырвацца!

— А як зловяць?—занепакоіўся Пятрусь.

— Нічога, братку.—Лес ня выдасьць. Харчоў дастанем у добрых людзей. А там на Ўкраіну навернем да вольнага казацтва. У казакі зацішамся.

— Ты-ж там ужо быў, чаго назад вярнуўся пад панскі бізун?—запытаўся Пятрусь.

— Надта дзяцей малых і жонку пабачыць хацелася...

— Чаму-ж ты іх з сабою не забраў?

— Ня лёгка было. Сам, як воўк, па кустох хаваўся.

— А цяпер іх зноў пакінеш?

— Старшага сына з сабою вазьму. Дык ты пойдзеш з намі?

— Пайду... Не магу далей цярпець.

— То-то-ж...

У карчме быў такі шум, што іхняй гутаркі ніхто ня чуў.

Ніхто не заўважыў, як Зоська ўсунулася ў хату. Яна страсла сьнег з вопратак і, прыкрытая тканінай да самых вачэй, падышла да п'яных кабет. Пашапталася з адной і, абагрэўшыся трохі, вышла з карчмы.

ЛЕДЗЬ ПРА ЗОСЬКУ НЕ ЗАБЫУСЯ

У хвойніку было ціха, толькі час-ад-часу крык-не варона, шарахнецца заяц.

Салавей аглядаўся налева і направа і сваім вачом ня верыў, што вызваліўся з панскіх палацаў. Раней гэта яму не ўдавалася. Толькі цяпер, калі ўсе пазвар'яцелі на «генэральную рэпэтыцыю», яму ўдалося вызваліцца на кароткі час. Яго адсутнасць можа ня будзе заўважана.

Хваля радасьці нахлынула на яго бурлівым патокам.

Ён ня ведаў, што з сабою рабіць. Ішоў ня проста, а падскокваючы, як малы хлопчык. Праз рэдкія дрэвы яшчэ відаць быў панскі маёнтак, які ўсімі будынкамі глядзеў на Салаўя.

Здаецца, маёнтак гаварыў яму голасам нячутным:

«Ці я цябе ня песьціў? Ці я цябе ня нявчыў? Ці голад і холад ты ў мяне цярпеў? Чаго ўцякаеш? Зоська? Ды мала Зосек ёсьць у палацах?»

Гэтыя пытаньні сыпаліся на Салаўя, як нявідочны мак.

Ён стараўся не глядзець у бок маёнтку, які клікаў яго назад салодкімі фальшывымі словамі.

«Мабыць, ты, гад, забыўся»,—звярнуўся Салавей у думках сваіх да панскага маёнтку,—«аб тых здзеках, якія церпіць наш брат у тваіх сьценах? Воля і Зоська мне даражэй за ўсё»...

Хутка схаваўся маёнтак. Салавей адышоў некалькі вёрст ад яго. Ён сьпяшаўся да Зоські.

— Ужо некалькі месяцаў ня бачыў. Яна, мабыць, аба мне забылася...

Сонца ўжо зайшло, пакінула на небе густую паласу чырвані. Агнёвае мора заходу адбівалася ў розныя пералівы і прабівалася праз дрэвы.

«Трэба ў лесе памарудзіць, а то людзі пабачаць мяне каля Зоськінай хаткі».

Доўга шукаў ён месца, дзе можна было-б сесьці. Адышоў ад дарогі ў бок і нарэшце знайшоў вытаптанае месца і сьвежа адрублены пень. Прысеў. Аглянуўся па бакох, заўважыў на заільдзянелым ад адлігі сьнезе месца, дзе ляжаў чалавек. Чалавек адбіўся ў сьнезе глыбока і ярка: кожная драбніца відаць—і галава, і рукі, і нават лапці ў клетках-пляцёнках.

Салавей ускочыў з пня, як падстрэлены.

Ён здагадаўся, што, мабыць, тут быў забіты нядаўна Язэпаў сын, Юрка. Вунь якраз ідзе сьлед ад дрэва, з-пад якога цягнулі няжывога Юрку сюды. Дзе-ні-дзе і сьляды крыві відаць... Аб гэтым і ў маёнтку гаварылі. Пан Вашамірскі нават раздабрыўся і загадаў аканому звольніць Язэпа на цэлы тыдзень ад работы ў двары і падарыў яшчэ дошкі на труну.

Салавей ня мог адыходзіць ад гэтага месца. Пільна ўглядаўся ў углыбленьне, дзе раней ляжаў забіты дрэвам чалавек, глядзеў і на паваленае дрэва-разбойніка.

Жыва паўставалі ў выяўленьні Салаўя розныя абразкі. Ён бачыў Юрку, вясёлага, румянага, здоровага, вечна сарамяжлівага, як дзяўчына. Бачыў і вясёлую хвою, якая ледзь ня ў самае неба ўпіралася сваёй вершалінай. Птушкі на ёй сьпявалі, з ветрам яна шапталася.

Таксама і голас аканомы, здаецца, чуў: аканом загадвае Язэпу зрэзаць вась гэтае дрэва.

З кожнай хвілінай усё больш цямнела, а Салавей вачэй сваіх ня мог адарваць ад гэтага месца...

—Ледзь пра Зоську не забыўся...—усхапіўся ён.

Вышаў з лесу. Пайшоў нацянькі ў бок Зоськінай хаты.

На цёмна-сінім небе блішчалі зоркі. Яны былі рассыпаны, нібы залаты мак. У недалёкай вёсцы брахалі сабакі. Ужо відаць была маленькая хатка, дзе жыла Зоська з маткай.

Уся ўвага, усе думкі Салаўя былі цяпер накіраваны ў бок гэтай хаткі... Але так рана ня можна туды ісьці—людзі пабачаць. Трэба тут пачакаць...

6

УСТАНУ Я, КРАСНАЯ ДЗЕЎЧЫНА

Старая кабеціна, ідучы з Зоськай з карчмы, завяла яе ў сваю хату. Хітра-ільсьцівым голасам аб усім яе жыцьці-быцьці распыталася. Усё дашчэнтку выведала.

— На гэта, дзеткі мае, ёсьць розныя лекі, розныя зёлкі,—казала шаптуха.—Косьці кажана пама-

гаюць, малако чорнай сьвіньні. Але вось я навучу цябе, як адну замову казаць. Ты будзеш яе гаварыць тры разы на дзень тры дні падрад. Першы раз—перад усходам сонейка, другі раз—на заход сонейка, а трэці раз—у поўнач, калі першыя пеўні запяюць. Гэта напэўна паможа.

Зоська лавіла кожнае слова шаптухі, якая гаварыла скрыпучым, шапатлівым і дрыжучым голасам.

Старая доўга-доўга шаптала, аж пакуль Зоська навучылася напамяць усю замову. Словы замовы чаравалі яе, захоплівалі.

Зоська пакінула старой кавалак палатна і пайшла дахаты. Яна была пэўна, што гэтая замова паможа, што Сымон вернецца да яе.

І замова ёсьць малітва, але ня дубоваму богу, а нявідочным бесам, нячыстай сіле. Да „нячыстай сілы“ Зоська адчувала большую блізасьць і нейкую пяшчотную інтымнасьць. Чарцей яна больш баялася, чым бога, і, разам з гэтым, больш паважала іх...

Зоська цэлы дзень знаходзілася ў нейкім невядомым раней, новым настроі. Суткі, падзеленыя ёю на тры часткі—ад замовы да замовы, набылі надзвычайныя чары, вялікую сілу. Гэтымі шэптамі яна, Зоська, трымае ў сваіх руках цэлыя вёскі, усіх людзей. Яна ня ведае, што здарыцца, як яно ўсё гэта будзе, але здарыцца нешта такое, ад чаго ёй стане вельмі прыемна і радасна...

Яе зацікаўленасьць расьце з кожнай хвілінай. Ня церпіцца дачакацца трэцяга разу замову казаць. Цэлы дзень нічога ня есьць, а голаду не адчувае.

Урэшце, надышоў час, калі ўсё павінна скончыцца раз назаўсягды—усё Зоськіна гора, усе пакуты яе сэрца...

Маці ўжо даўно сьпіць. Яна непакоіцца ў сьне, кідаецца з боку на бок, мармоча, стогне, вохкае.

Жудасна робіцца Зосьцы. Уся яна дрыжыць ад страху. Але вось якраз надышоў час казаць замову ў трэці раз. Яе вочы злосьцю гараць ад затаёнай напружанасьці, бляднее твар. Яна шапоча:

«Устану я, красная дзеўчына, не благаславіўшыся, пайду, ня хрысьціўшыся, і выйду не дзьвярмі за новыя вароты ў чыстае поле. У чыстым полі стаяць тры бесы: бес Сава, бес Савул, бес Калдун. Падыйду я, красная дзеўчына, пабліжай, ды пакланюся паніжай: і вы, тры-дзевяць бясоў—бес Сава, бес Савул, бес Калдун—паслужыце мне, як служылі Іраду-цару: ідзіце па гарадох, па сёлах, па вёсках і зьбярыце ўсю нуду і сухоту са зьвяроў, птушак, рыб і з усякіх людзей—і зьнясіце тую нуду і ўсякую сухоту малойцу Сымону ў ясныя вочы, у чорныя бровы, у румяны твар, рацівае сэрца, чорную печань, гарачую кроў, у трыдзевяць жыл і ў адну жылу—станавую падпятную. І каб гэты малойца ня мог ні жыць, ні быць, ні днём па сонцы, ні ўночы па месяцы, без мяне, краснай дзеўчыны...»

Зоська з такой шчырасьцю гаварыла, ажно сэрца грукатала. Гэта была толькі першая частка замовы. Кажучы другую частку, яна слабела з кожным словам і пачынала прыслухоўвацца, што робіцца навокал.—Мо' зараз зямля ўздрыгнецца... Мо' сьвет перавернецца. А яна не хацела каб дзеля яе людзі невінаватыя цярпелі...

Не пасьпела яна скончыць замову апошнім моцным словам „амінь“, як нехта пачаў асьцярожна ступаць у дзьверы.

Няпрытомная, спалоханая выскачыла яна ў сенцы і адчыніла дзьверы. Два галасы зьліліся ў адзін:

— Зоська...

— Сымонка..

Пад адсьветам зорак яны ўпіліся бліскучымі зрэнкамі адзін у аднаго...

7

НЯ ЧУЖЫ, А СВОЙ

Часта выходзіў Салавей з Зоськінай хаты на двор. Рупіла гладзец-сачыць, ці хто за ім ня гоіцца. У студы маглі заўважыць яго адсутнасьць, хаця ён быў пэўны, што ў часе такой суматохі мала хто там аб ім дбае. Яму рэпэтыцыі былі непатрэбны. Яго і ня вучылі.

Цішыню глухой ночы трывожыла толькі рыпаньне дзьвярэй старой хаткі.

Ён аглядаўся па бакох і пільна прыслухоўваўся. Думаў аб Зосьцы: яна здзівілася, што ён

зусім «панскі выгляд» мае. Мабыць так яно і ёсьць. На сваіх сяброх у студыі Салавей гэта даўно заўважыў, толькі не на сабе. Ва ўсіх зыходзілі мазалі з рук. Усе апануты чыста. Ад жыцьця ў панскіх палацах, ад стараных муштраваньяў ў працягу некалькіх месяцаў з твараў студыйцаў зышоў мужычы колер. Рухі ва ўсіх пазграбнелі, зрабіліся лёгкімі і спрытнымі. Нават выраз вачэй зьмяніўся: паглыбеў, іншы змест адсьвечваецца ў іхнім блеску. Панскі гэбаль адгабляваў людзей, адшліфаваў. Усе яны ўжо былі не такімі, якімі зьявіліся ў палацы.

Салавей пачаў сябе аглядаць-ашчупваць.

У першы раз за ўвесь час заўважыў, што сапраўды ён ня той, якім быў хоць-бы паўгода таму назад. Ня дзіва, што Зоська не разумела яго некаторыя, як яна гаварыла, «панскія словы».

Вялікую зьмену ў сабе ён адчуваў толькі цяпер, калі, аб гэтым яму казала Зоська. Таксама цяпер толькі ён прыкмеціў, што Зоська—простая, а маленькая ўбогая хатка душыць яго. Пасьля вялікіх і пышных панскіх палацаў (хоць ён іх не навідзеў) простая хатка здавалася яму канураю, у якой нельга жыць ня то што чалавеку, але і панскаму сабаку. Ранейшага захапленьня Зоськай у яго ўжо ня было. Тое імкненьне бачыць яе, якое ён песьціў у грудзёх увесь час, як-бы астыгла.

Па голасу, па вачох Зоські, па ўсіх яе рухах Салавей адчуваў, што яна бачыць у ім гэту зьмену.

Жаль да Зоські агарнуў яго.

Сінь почвы атуляла яго з усіх бакоў. Сінім колерам была афарбавана і вёска Вашаміршчына, якая ўпіралася сьценамі ў густы хмызьняк, і лес цёмна-сінім мурам маўкліва-грозна глядзеў у закуранае хмарами неба.

Сьнег быў пругкі і хрусьцеў задушаным стогнам пад кожным крокам, хоць Салавей стараўся ступаць асьцярожна і нячутна.

У Салаўя было спачатку такое ўражаньне, нібы нешта ўкраў у Зоські, украў самае лепшае і дарагое ў яе жыцьці. Ён украў сваімі ўласнымі рукамі. Але ў цішыні, як пачаў болей глыбока думаць аб гэтым,—як гэта вышла і чаму так здарылася, што Зоська на яго пакрыўджанымі вачыма паглядае,—ён пачаў адчуваць, што ў гэтым сам мала вінават: панскія пакоі яго перарабілі. Ён сам сабе чужым стаў... Цяперашні Салавей зусім ня той чалавек, што ранейшы Сымонка.

Ён ставіў побач ранейшага і цяперашняга сябе. Вышлі зусім розныя два чалавекі. Чаму гэтак сталася ён як-бы не разумеў, але адчуваў, што разам з агідай да панскай няволі, да панскіх палацаў, гэтыя палацы і вабілі да сябе; цягнула яго да іх, як матылька да агню.

Разам з агідай да паноў, да іхніх учынкаў і здзекаў над прыгоннікамі, ён ня можа цяпер глядзець на сваіх ранейшых сяброў і нават на Зоську, так, як глядзеў раней,—нечым ён ад іх адрозьніўся і заўважаў у іх тое, няпрыемнае да сябе, чаго раней ня бачыў...

Салавей часта ўваходзіў у хутка і выходзіў адтуль.

Зоська сядзела на лаве пры сталі і сьлёзы капалі з яе вачэй.

— Ты, Сымонка ні то пан, ні то паўпанак, ні то панскі слуга!—скардзілася Зоська.

Яна аглядала яго з ног да галавы, пробууючы пальцамі яго чыстую, добрую вопратку.

— Ды я такі самы, якім быў раней!—апраўдваўся Салавей з няпэўнасьцю ў голасе.

— Ты чужы, чужы...—строга праз сьлёзы гаварыла Зоська.

Салавей верыў больш яе словам, чымся сваім. Як ні стараўся ўгаварваць сябе, што не зьмяніўся, дык з гэтага нічога ня выходзіла.

— Чужы, чужы...

У душы Салавей ляў сам сябе за тое, што пайшоў сюды. Ён ня думаў, што так прыкра яму будзе тут...

Зоська часта мяняла лучыну, папраўляла яе з такім выглядам, нібы яна, Зоська, адна ў хаце.

Салавей прыслухоўваўся да кожнага шолаху, да малейшага скрыпу. Яго трывожыла тое, што Зоськіна матка ляжыць на печы і, пэўна, ня сьпіць.

Як бы ў адказ на яго думкі, з печы пачуўся кашаль і спынілася сапенье сьпячай кабеціны.

Мабыць, старая прыслухоўваецца да таго, што робіцца ў хаце.

І Зоська і Салавей змянілі тон гутаркі на звычайны. Гаварылі аб розных рэчах, толькі не аб саміх сабе. Ём абодвум прыкра было, што іхняя гутарка не абыходзіцца без сьведак; хаця Салаўю як-бы зрабілася лягчэй ад гэтага, бо лепш было гаварыць аб пабочных рэчах, чымся аб сваіх уласных.

Словы Зоські: «чужы, чужы...», сказаныя з балючай скаргай, увесь час зьвінелі ў яго вушох.

Гэтыя словы, адбіваючыся на розныя лады рэхамі ў сэрцы, псавалі яму настрой, труцілі кроў і набывалі той глыбокі трагічны сэнс, якога ён не зразумеў спачатку. Нешта падсьвядомае, чаго ён ня мог-бы словамі казаць, дыктавала яму, што ён зрабіўся чужым ня толькі Зосьцы, але і самому сабе. Яго нянавісьць да ўсяго панскага была цяпер мацней, чымся раней, аднак ня гледзячы на гэта, яго цягнула назад да панскіх палацаў, да іх раскошы з тым самым імпэтам, з якім ён некалькі гадзін таму назад, крадучыся адтуль, пайшоў, праклінаючы паноў і ўсё панскае.

Яго цягнула да палацаў, як часам цягне чалавека ў глыбокі вір.

Салавей стараўся расьсейваць сваю ўвагу на ўсялякія вакольныя рэчы ў хаце: то заглядаўся на сіняватыя аганёчкі лучыны, на горкі дым, што віўся над ёю, то кідаў вачыма ў кут, дзе ў загародцы на саломе ляжала цялушка, скручаная у абаранак.

Цялушка стрыгла вушамі, утаропіўшы круглыя, нібы задумёныя вочы на агонь лучыны. Белы круглячок на лобе цялушкі блішчэў, як сьнег, і выглядаў прышытай латачкай з белага кужалю.

Салавей пацягнуў носам пах горкага дыму, цяжкі пах цялушкі, кур з падпечку і, ня хочучы, зморшчыўся.

Ён даўно адвык ад гэтага.

А Зоська наглядала за ім і ўгадвала ўсе яго думкі і адчуваньні.

— Нашто плот гарадзіць, Сымонка! Ідзі ўжо да «сваіх» палацаў. Табе тут цяжка ў нас... Ідзі сабе на генэральныя рэпэтыцыі!

— А што?—усхапіўся Салавей. Зоська расказала яму пра тое, як ня пусьцілі са студыі Марылькў да паміраючай маці, як Каспара, бацьку Марылькі, забралі ў дор на кару.

У Салаўя загарэліся вочы. Ён стукнуў кулаком аб стол.

— Няхай прападзе панскі маёнтак! Жыць ня буду калі не адпомшчу за зьдзекі! Не вярнуся ў тэатр!

Старая прагнулася і зірнула з пачынаючымі вачыма.

Зоська абняла Салаўя.

— Вось цяпер ты ня чужы...—шаптала яна.— Цяпер ты мой, наш...

Ня чулі яны як дзьверы адчыніліся.

Некалькі гайдукоў глядзелі на іх. Гайдукі схілілі Салаўя і пачалі вязаць вяроўкамі.

ЗГОН НА ПАНСКІ БАЛЬ

У маёнтку пана Вашамірскага твары ва ўсіх урачыстыя і заклапочаныя.

Уся чэлядзь, па загаду самога пана, апранута ў сьвяточную вопратку, спэцыяльна сшытую к гэ-таму сьвяту-балу. На дварэ вялікая суматоха: зьяжджаюцца паны з розных маёнткаў, запрошаныя паглядзець тэатральнае відовішча.

Пан Вашамірскі ў экстазе, у вялікім натхненні. Сам за кожнай драбніцай глядзіць, прымае гасьцей. Кожнаму скажа ветлае слова, пажартуе, у філэзофію пусьціцца. Ахмістрыня пасьпявае даваць часта загады аб тым, як што на кухні рабіць, якія прысмакі, якое пітво дастаць са склепу.

Аканом клапоціцца, каб коні гасьцей былі накормлены і напоены.

Ксёндз Марцэвіч выключна гасьцьмі заняты, а больш за ўсё яго ад сябе не адпускае старая пані, маці пана Вашамірскага. Пры ёй павінны быць неадлучна два каты, якіх яна привезла з сабою, і ксёндз.

У студыі ў гэты дзень, вялікі страшны дзень суду, заканчваюцца пасья генэральнай рэпэтыцыі апошнія штрыхі, шліфуюцца апошнія шурпатасьці ігры. З імі францускія пэдагогі абыходзяцца лагодна, далікатна. Падбадрываюць іх, падымаюць настрой і ўзмацняюць самаўпэўненасьць.

— Усё будзе добра, усё зыйдзе гладка, — кажуць яны да студыйцаў, — толькі вы трымайцеся сьмела...

Час-ад-часу на хвіліну забяжыць і пан Вашамірскі, пагаворыць з пэдагогамі, такім лагодным вокам зірне на студыйцаў, нібы яны—яго браты і сёстры, яны—яго лёс, ад іх залежыць уся яго будучына.

Пан зірнуў на заслону, якая была некалькі разоў перамалёвана.

З палатна глядзеў на яго агідны рагаты сатыр, які ў дзікай палкасьці даганяў голуую німфу. Німфа ўцякала спалоханая. Валасы затулялі яе круглыя плечы. Грудзі яе ад быстрага бегу вахталіся, саскі на іх блішчэлі колерам лясных суніц.

— Аднак ксёндз Марцэвіч мае добры густ,— падумаў пан—гэта-ж яго проект заслоны!

Пан Вашамірскі раптам нешта ўспомніў, стукнуў сябе пальцамі ў лоб і выскачыў з пакою. Не прайшло і пяці хвілін, як ганцы пусьціліся конна з маёнтку.

Пан загадаў сагнаць на баль усіх прыгожых дзяўчат з сваіх вёсак...

Сьнег пачаў раптам таяць, рыхлеў, як кісель. Блішчэла сонца. Ад палазоў, ад конскіх капытоў заставалася на дарозе брудная вада. Вераб'і кружыліся ў вёсцы Вашаміршчыне цэлымі стаямі, шчабяталі, падымалі садом, падалі ўніз з вышыні, нібы клёцкі, на талы сьнег, пачыналі бітвы за зярнятка, купалі скрыдлачкі ў лужынах, як-бы выконваючы нейкі птушыны абрад купаньня-амавеньня; зноў узьляталі ўверх, як падстрэленыя, рассыпанай жменяй гароху. Шум насіўся ад сотняў крыльляў. Вераб'іны крык глушыў сонечнае зімовае паветра.

Вераб'ёў палохалі малыя дзеці, якія з рогатам і гікам насіліся па вясковай вуліцы ўперагонку. Некаторыя з хлопчыкаў былі босыя і іхнія ногі малінавага колеру мільгалі па сьнезе.

У бліжкім лесе агаліліся дрэвы, вызначаліся на белым фоне сьнягоў вільготнай чарнатою. З шэрабрудных саламяных стрэх вясковых хатак таксама зышоў сьнег. Хаткі выглядалі вялізнымі кучамі закарузлага смяцьця; ад іх аддавала пахам прэласьці і конскага гною.

Нейкая радасьць панавала ўсюды, радасьць, вырваная з вільготных усьмешак зімовага сонца. Было фальшывае адчуваньне набліжэньня вясны, вясны ў часы каляд. Абманваў вока па вясноваму пачарнеўшы лес. Ад яго нясло сьвежасьцю і здавалася—во-во пачнуць зелянець лісьцяныя дрэвы, загамоняць-зашушукаюцца лагоднымі мяккімі вясновымі галасамі.

Толькі ў Зоські быў цяжкі настрой.

Яна часта выходзіла на сонца, якое асьляпляла яе, казытала шчокі. Гоман вераб'ёў і дзяцей ня мог выбіць з яе галавы прыкрасьці нападу на Сымона ў яе хаце.

Вялікая распач душыла яе.

Разам з гэтым у сэрцы дзяўчыны расла злосьць, якая сашчаміла ёй зубы, сьцяла губы да таго, што толькі вузкі чырвоны разрэз відаць быў—разрэз вострага нажа. Ва ўсім целе адчувалася новая напружанасьць, створаная пачуцьцём крыўды і злосьці.

Кроў у жылах пачынала гарэць, пералівацца з бурным імпэтам. Гарачыя вугольчыкі ўсё цела пранікаюць; косьці хрусьцяць ад спрунжыновага напору, нібы нацягнутыя моцныя галіны дубу. У сваіх кроках, у рухах усяго цела яна адчувае імпэт новых сіл. Во-во яны выпіраюць наверх. Яна ня можа ўстрымаць іх, уладаць імі. Яны здаюцца дзяўчыне нейкімі незнаёмымі, чужымі ад навізны, ад неспадзяванасьці. Вочы выбівалі іскры.

Да гэтага часу яна адносілася да волі пана, як усе прыгоньнікі: са скаргай, з пакорлівасьцю жы-вёлы. Супроць волі пана ніякая сіла бога альбо чорта ўстаяць не магла. Прыгоньніцкае жыцьцё нельга было ад сябе адкідаць, як нельга было вызваліцца адсьляпых сіл прыроды, што панавалі над чалавекам.

Прыгоньніцтва — гэта лёс-доля чалавека, гэта нямінуча, няўхільна, як радзіны, як сьмерць. Гэта ідзе ад самога бога.

Так гавораць у цэрквах і касьцёлах.

Пайсьці супроць волі пана — нават грэх. Так яно спагон вякоў.

Але Зоська пайшла на гэты раз «супроць бога» і нават грэху баяцца перастала.

Разам з такім пераломам у думках, у агні бязь-мернай злосьці ўсё перад Зоськай навакол прыняло інакшы выгляд, больш прыязны.

Хоць злосьць расла, але адпала распач і схавалася далёка ў глыбіні істоты. Нешта яе хмяліла, трывожыла: яна знайшла для сябе новае ў злосьці — гэта дало ёй апору і сілу.

Зоська з імпэтам гаспадарыла ў хаце, працавала з такім спрытам, ажно старая маці дзівілася. Ніколі з дачкаю гэтага ня было.

Пад вечар з вёскі пачуўся гуд, суматоха.

Зоська выбегла на двор.

Па вёсцы разьяжджалі конныя панскія ганцы, ляскалі бізунамі і лаяліся брыдкімі словамі.

Мітусіліся каля хат спалоханыя, устрывожаныя сяляне. Кабеты лемантавалі-галасілі, аб нечым упрасівалі ганцоў.

Здалёку выглядала, нібы войска варожае напала на вёску. Коньнікі насіліся туды і сюды, як-бы зьбіраліся разбурыць усю ваколіцу.

— Што гэта? Што гэта?—запыталася ў суседкі здзіўленая Зоська.

— Уцякай хутчэй, дзеўка, а то забяруць на панскі балы!—шапнула ёй кабета.

Зоська ня думала ўцякаць, ды і не пасьпела-б, бо да яе падскочыў на кані Макар, той самы, што ўлетку быў выгнаны з яе хаткі, калі да яе сватаўся, той самы, што тады Сымона забраў на кару ў панскі маёнтак.

— А, зноў панскі сабака зьявіўся!—прашыпела пабляднеўшая Зоська.

— Ты ня лайся так. Будзь трохі далікатнейшай!—прагаварыў робленым сьмехам Макар.—Цябе пан на балы запрашае! Го-го-го!

Макар голасна сьмяяўся, расчырванеўся, тросься на кані, прыпадаў грудзьмі да сядла і ня ведаў, што з сабою рабіць ад вялікага напору сьмеху, які корчыў яго і душыў.

— Го-го-го, паненка! Прыбірайся! На панскі баль ідзі! Там шмат гоных панічоў наехала. Ой весела будзе! Го-го-го!

Зоська спачатку акамянела на месцы, потым схапілася за галаву і пусьцілася наўцёкі да хаты, пакідаючы за сабою людзкі гоман, крык і плач. Усё нутро яе пахаладзела, і сэрца біцца перастала. Перад яе вачыма кружылася зямля, хаткі насіліся з месца на месца.

— Нікуды ня дзенешся!—крычаў ёй у дагонку Макар.

Зоська ўскочыла ў хату, як-бы хаваючыся ад лютага зьвера, аглядалася па баках, нечага шукаючы, знайшла сякеру і стала чакаць.

— Дачушка, дачушка, што з табою?—енчыла маці.

Вочы ў Зоські гарэлі няпрытомна. У моцных руках дзяўчына трымала нагатове сякеру, каб секануць, хто-б ні паказаўся ў дзьверы...

Павольна злез Макар з каня і скрыпнуў дзьвярмі ў сенцы, адчыніў дзьверы ў хатку—трохі сагнуўшыся, каб ня ўдарыцца галавою аб нізкі касяк.

— Зоська!—крыкнула маці не сваім голасам і падскочыла да яе, каб стрымаць за руку.

Але было ўжо позна. З страшным стогнам Макар паваліўся праз парог.

Сонца ўжо стаяла нізка над лесам. Па дарозе ішоў гурт дзяўчат, каля пятнаццаці. За імі конна ехалі ганцы.

панські
а. Ой

тотым
хаты,
плач.
стала.
сіліся

гонку

ся ад
аючы,

а маці.
юцных
, каб

мнуў
-трохі
касяк.
ласам

огнам

дарозе
конна

Дзяўчаты былі ўбраны пасьвяточнаму — ішлі на панскі баль...

Ганцы жартавалі, падбадрываючы часам каго-колечы з дзяўчат бізуном.

Здалёку чуваць былі ляманты вясковых кабет... Галошаньне перайшло ў выцьцё.

Ганцы не зварочвалі на гэта ніякай увагі. Яны гутарылі між сабою аб тым, што яшчэ Макара няма.

— Мабыць, з Зоськай там загуляўся. Яшчэ да панскага балю набалюецца!

Войканьне з кожным разам цішэла. Здавалася, што гэта енчыць і стогне зямля ад невядомага вялікага болю...

З захадам сонца паціснуў мароз. Пачаў падаць сьнег.

9

ФАНТАСТЫЧНАЯ НОЧ

Над маёнткам пана Вашамірскага ўваскросьлі змрокі. Яны насіліся з кута ў кут каля сьцен муроў, гойдаліся, нібы чорны туман, напалоханыя рознакаляровымі агнямі з вокнаў панскіх палацаў. Дрыжачай цёмна-сіняй квашанінай змрокі імчаліся з далёкіх палёў, з дрымотнага лесу. Пух лёгкіх сьняжынак абсыпаў зімовы вечар сівымі кроплямі. Сьнежныя камары падалі ўніз трохі наўскось заільдзянелымі хвілінамі вьчэрняга часу. У сьветла-яркіх прарэзах, якія сьвяціліся з вакон панскіх палацаў, сьняжынкі мільгалі асьляпляючым блескам. Іхні

казачны вэлюм цягнуўся аднамерна зверху і сьцілаўся па зямлі без канца, нібы разгортваючыся недзе высока-высока з воблачных кроснаў.

Урачыстасьць адчувалася ў паветры, — у сьнежнай цішы, атуленай каляднаю ноччу.

Шум людзей льлецца разам з хвалямі сьвету праз вокны. Няма дзе дзецца, цесна галасом унутры, у пакоях — і яны гвалтам рвуцца на прастор, на волю. А муры, строгія і грозныя, вызначаюцца грамадзінамі высокіх сьцен, хрыбтамі дахаў, выкрутасамі вэжаў і башняў, скучаным стадам дагістарычных зьвяроў.

Муры ўрэзаліся буйнымі грудзьмі ў абшар, бязьлітасна, гвалтоўна душаць прастор поля. Яны ўсмоктваюць у сябе вякі, нібы п'яўкі кроў, спыняюць ход часу і твораць навокал урачыстасьць нейкай сьляпой сілы і пакорлівасьць да сябе ўсяго вакольнага.

На дзядзінцы раптам замітусіліся людзі. Ставілі гарматы каля шырокага ганку палацаў; зьбіралася ўся чэлядзь, выйшлі вялікай грамадой панскія госьці; галдзелі, шумелі.

Дзядзінец ажыў, як ніколі.

Стралялі з гарматаў.

У цёмнае неба імчаліся з грукатам, з шыпеньнем, з парыхавым смуродам агнёвыя зьмеі ракет, насіліся высока-высока і рассыпаліся ва ўсе бакі снапамі рознакаляровых іскраў-зорак. Часам паказваліся замыславатыя агнёвыя ўзоры ў паветры, раскідваліся ва ўсе бакі агнёвыя крыжы, замкі.

Гучныя крыкі «віват» насіліся ўверх. Аддавала водгаласкамі з ўсіх бакоў. Гэта крычалі панскія госьці ў вялікім захапленні.

Ноч была ператворана ў казку.

Кожны раз, як пускалася рокета, як бухаў у шыпучым грукатаньні фэервэрк, азараліся твары людзкія, нібы пры асьвятленьні маланкі. Радасьць зьзяла ў вачох паноў.

Прыгоньнікі, якія былі «запрошаны» на панскі баль, былі страшна напалоханыя, зьбянтэжаныя і ня ведалі, што з сабой рабіць.

Тое, што ўвесь час гаварылася аб генэральнай рэпэтыцыі, аб страхоцьцях панскіх чорнакніжкаў, яны бачылі цяпер відавочна...

Некаторыя хрысьціліся, некаторыя пускаліся наўцекі, а некаторыя камяnelі на месцы з выпучанымі ад вялікага дзіва і страху вачыма. Хто хапаўся рукамі за валасы, хто мармытаў нязьвязныя словы, а хто шаптаў малітвы.

У рознастайныя позы страху, нібы бронзавыя ці мармуровыя фігуры, застывалі панскія падданыя з тых, што прышлі на гэты баль па загаду пана.

Госьці рагаталі, сьмяяліся, жартавалі. Тоўстыя, у багатых футрах, яны выглядалі людзьмі іншай пароды.

Ноч была, нібы казка.

А сабакі паднялі працяглае выцьцё. Яны пасвойму выказвалі і страх, і здзіўленьне.

Дождж іскраў сыпаў і пыліў ва ўсе бакі. Маланкі і бліскавіцы, наладжаныя людзьмі на забаўку, перарабілі каляды ў купальле, зіму ў лета.

Фантастычнай і дзівоснай здавалася ноч у ва-
чох простых сялян.

Між іншымі стаялі тут Янка і Пятгусь, якія
рыхтаваліся ісьці вясною ў цімокі.

—Гэта на нашай крыві паны гуляюць—шапнуў Янка.

—На нашых сьлёзах і поце,—дадаў Пятгусь.

Каменныя львы на вялізным ганку здаваліся
жывымі.

Пасярэдзіне вялікай залі было пастаўлена разам
некалькі сталоў. Яны займалі аграмадную плошчу,
бокам супроць сцэны. Сталы былі пакрыты белы-
мі абрусамі. Пасярэдзіне сталоў на срэбных пад-
стаўках—гербах пана Вашамірскага—на ўсю даў-
жыню былі разложаны шырокія тафлі з тоўстага
шкла. На тафлях красаваўся сымбаль новага году,
месяцаў, тыдняў і дзён. У цэнтры знаходзіўся
паляўнічы. Па бакох стаялі дванаццаць зуброў,
пяцьдзесят два ваўкі і трыста шэсьцьдзесят пяць
лебедзяў. Усё гэта было зроблена з рознастайных
тортаў і аздоблена цукеркамі і фруктамі.

Вакол пераліваліся ў розныя калёры крышталё-
ныя карафіны з рознымі вінамі—францускімі і вэнгер-
скімі. Радамі стаялі кілішкі. У вялікіх срэбных і
парцаліных паўмісках і місках дыміліся мясныя
і рыбныя патравы, рознакаляровыя баршчы, расолы.

Панскія лёкаі, і гайдукі ў ліўрэх з вышыва-
нымі гербамі пана Вашамірскага, пад камандаю
бравлага стольніка, усё насілі на стол, насілі з та-
кой заклапочанасьцю, нібы ўвесь маёнтак павінны

сюды перанесьці: насілі асьцярожна, трымаючы пасудзіны ў белых сарвэтках, каб «хлопскія» рукі не пашкодзілі панскаму апэтыту.

Даўжэзнае поле стала ламалася, здаецца, пад вялізнымі сэрвізамі срэбра, шкла, парцаляны, фруктаў, пітваў і патраў.

Кожны крок, кожны рух лёкаяў быў адшліфаваны, нібы панскія слугі выконвалі патаемны рытуал

Закон зграбнасьці быў і тут вельмі строгі.

Пад мяснымі і расольнымі патравамі стаялі срэбныя фаеркі, у якіх сніватымі агнямі гарэў сьпірытус, каб яда не астыгла.

Срэбныя і бронзавыя кандэлябры вышэй чалавечага росту стаялі на паркеце. Ёх трымалі на пакрытых плюшам і аксамітам сьценах амуры і німфы. Пад размаляванымі суфітамі яны віселі фантастычнымі ўзорамі з бронзы і крышталю.

З правага боку сцэны была галёрка для музыкаў, з левага—галёрка для чэлядзі і прыгонных дзяўчат, якіх пан «запрасіў» на бал.

Дзяўчаты-прыгоньніцы зьвесілі галовы ўніз і, як зачараваныя, глядзелі на ўсё, што робіцца вакол; шушукаліся між сабою, паказваючы на тыя дзівы, якіх яны ніколі ў жыцьці ня бачылі.

Ранейшы страх перамагла зацікаўленасьць.

Паны ў рознакаляровых кунтушох пры зброях, некаторыя ў напудраных парыках расаджваліся паводле годнасьці, рангу і чыну побач з панямі і паненкамі. Па канцох стала сядзела шляхта з багацейшай, якая была таксама запрошана.

Пан Вашамірскі быў у французскай вопратцы. Яго шыю аздабляла жабо з замыславатых гафтаў. На вопратцы блішчэлі дьямэнтныя і з іншых дарагіх каменяў гузікі такой каштоўнасьці, што за іх можна было-б купіць маёнтак і некалькі сот сялян.

Слущкія паясы блішчэлі ўрачыста і пышна, абхопліваючы, нібы ў цесных шоўка-залатых абоймах, таліі паноў. Прыгожыя ўсходнія ўзоры на залатым і срэбным фоне шырокіх паясоў акаймлялі вузенькай сыцежкай васількі з сялянскага поля і іншыя травы лугоў і палёў тутэйшай зямлі.

10

„МУЙ ЖЫДЭК“

Містэрыя ксяндза Марцэвіча «Прыход волхваў у сьвятую пячэру» прайшла першым нумарам балю. Гэта была самая нудная і абавязковая частка вялікай урачыстасьці.

Пан Вашамірскі моршчыўся ад самага пачатку прадстаўленьня. Ён толькі дзеля набожнай маткі сваёй згадзіўся прыняць гэта да пастаноўкі; яшчэ перад тым, як загасілі сьвечкі ва ўсіх кандэлябрах у залі пан скрытыкаваў містэрыю:

— Не пасуе да настрояў сягонешняга балю, таксама непраўдзіва з боку эвангелічных паданьняў. Трэба ведаць, што ў наш век рэлігія сярод адукаваных людзей...

Але тут пан Вашамірскі спыніўся, бо ўспомніў, што недалёка ад яго сядзіць яго маці, вельмі набожная і строгая.

Пані Вашамірская, праўда, нічога не сказала на такую заўвагу сына, але так набожна зірнула ў бок ксяндзоў, якія сядзелі недалёка ад яе, што нават не гармонізавала з выгарсаванай пышнай вопраткай, у якую яна была ўбрана. Яна зварухнулася. Каты на яе каленях устрывожана няўкнулі.

Ксёндз Марцэвіч быў за кулісамі. Ён не давяраў рэжысэру-французу. Сам кіраваў акторамі і наглядаў за імі ў часе ігры.

Ксяндзы апусьцілі галовы. Усе іншыя госьці, якія падхапілі тон гаспадара, ужо былі падрыхтаваны адмоўна да «містэрыі» ксяндза Марцэвіча. Гэтым яны хацелі трапіць у тон пана Вашамірскага і ўгадзіць яму.

Містэрыя цягнулася хвілін дваццаць.

Ксяндзы, колегі Марцэвіча, скрытыкавалі містэрыю.

Галоўнай прычынай тут была зайздрасць да аўтара, які «выбіваецца ў людзі».

Адзін з ксяндзоў непакоіўся больш за усіх.

Гэта быў «айцец» нявысокага росту, тоўсьценькі і кругленькі, з лысінкай. Каб выглядаць вышэйшым, яго абуцьцё было на высокіх абцасах. Круглы, чырвоны твар зьзяў, нібы поўны месяц. Ня гледзячы на малы рост гэтага ксяндза, здавалася, што ён хоча запоўніць сваёй асобай усю залю ўверх і ўшыр. Пыжыўся, як певень. Гаварыў павольна, з паўзамі, з чужаземным акцэнтам. Нязвычайнаю вымоваю хацеў паказаць сваю вялікую навуковасьць. Недарма-ж ён быў доктарам богасловіі і філэзофіі. Прозьвішча яго Курачковіч. Але,

каб ня быць падобным да слова «курачка», называў сябе «Кірычковіч», і вельмі крыўдзіўся, калі яго называлі «Курачковіч».

У часе ігры ксёндз Курачковіч рабіў свае заўвагі, якія буйным шэптам рассыпаліся па стале і даходзілі да слуху гасьцей:

— Клядзітце, клядзітце, які маладзенец! Трохгадовы хлопчык! А матка боска як апранута! Яна хутчэй падтобна да гхрэцкай гхэтэры, чымсяда сьвятой Марыі!

Волхвы сівабародыя пачалі на сцэне сьпяваць лацінскія вершы пад ціхі акомпанімент оркестры.

— О, матка бпоска! О, Езсу!—абураўся доктар богасловіі і філэзофіі,—гэта-ж немакчыма! Бадтай у кожным радку памылка. Ксёндз Марцэвіч с-слабп у лаціне, с-лабп! — пры гэтым ён страляў і пырскаў тлустымі губамі, кажучы слова „с-слабп“.— Абпавясковфа павфучыцца яму трэба! А м-мусыка нашто к-хадзітца, м-мусыка!

Доўгі час ксёндз Курачковіч з тупавумнай са-лодкай усьмешкай на вуснах прыводзіў параўнаньні паміж францускімі і нямецкімі рэлігійнымі містэрыямі і містэрыяй ксяндза Марцэвіча. З вялікай паважнасьцю прыводзіў тэксты грэцкіх філэзофаў, старадаўных рымскіх пісьменьнікаў і даводзіў, што ў гэтай містэрыі няма гістарычнага колёрыту, не хапае «couleur Historique».

— А дтрыўляны асёл? Дтрыўляны асёл?—зьяртаўся ксёндз Курачковіч да суседзяў.—Гэта аўтар некага з нас мае на ўвазе; як бпога кохам, праўдта! Ён на кагосьці намёк робіць!

Пры гэтых словах ён сапраўды меў выгляд зьбянтэжанага асла.

Пан Вашамірскі хаця сам скрытыкаваў містэрыю, але ганіў толькі зьмест аўтара, а не выкананьне актораў.

— Але прычым тут акторы, ойча вялебны?— зьвярнуўся пан Вашамірскі да ксьндза Курачковіча з крыўдай і пагрозай у голасе.—Прычым тут акторы?

Ксьндз Курачковіч, пачуўшы небясьпеку для сябе ў панскім голасе, спалохаўся, сьмешна згорбіўся, нібы галаву ў сутану хацеў схваць, і пачаў з ранейшай пераконанасьцю ў голасе гаварыць супроць таго, што гаварыў да гэтага; зноў тэкстамі з сусьветных філёзофаў і пісьменьнікаў ён даказваў, што пан Вашамірскі мае рацыю.

Тут ён зрабіў параўнаньне з тэатрам Шэкспіра і з гішпанскай драматургіяй:

— Ігра дасканалая, яснавяльможны пане! дасканалая!—прыцмокаў ён тлустымі губамі.

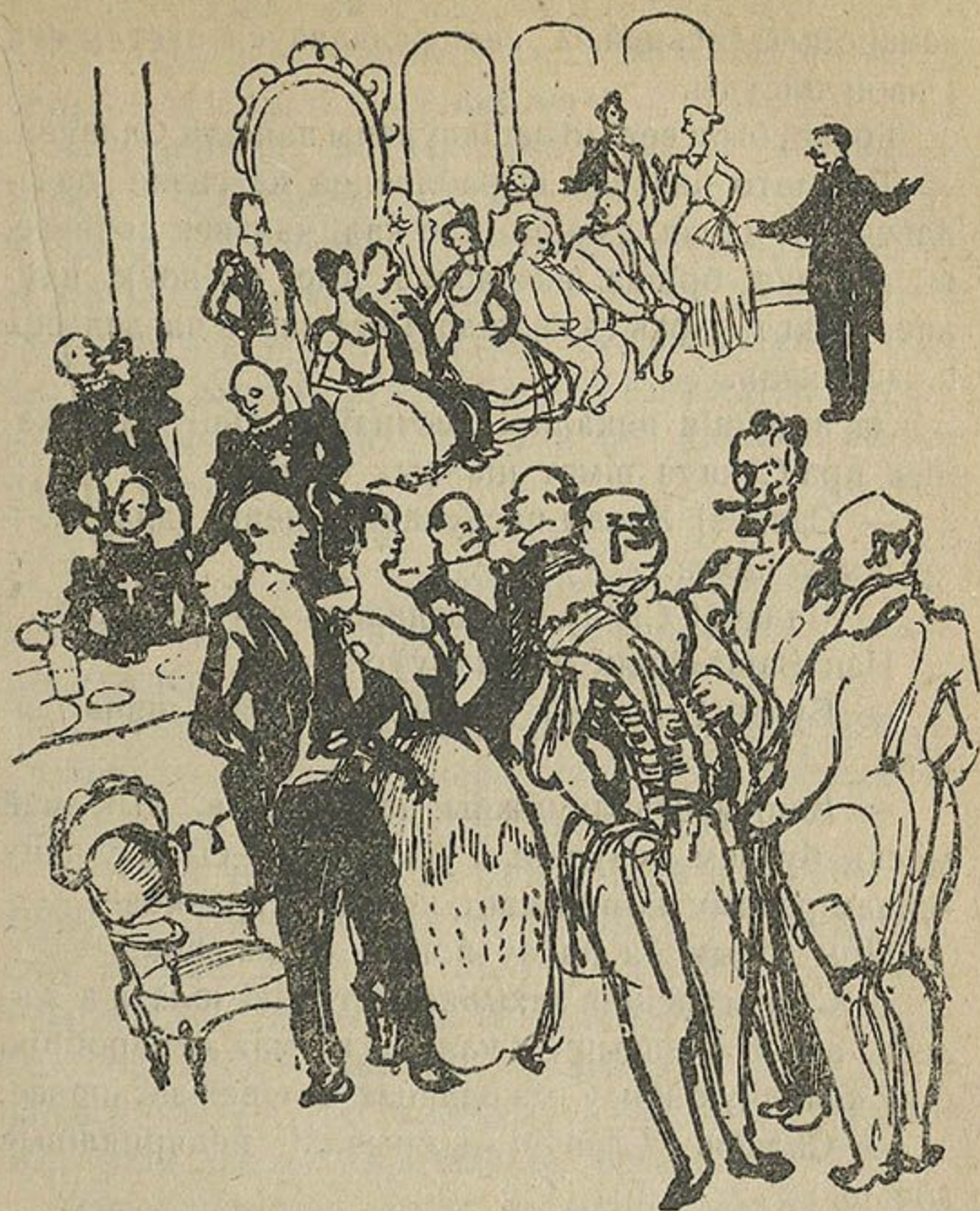
У гэтую самую хвіліну „младзенец Езус“, трохгадовы хлопчык аканом, заплакаў.

Ён забыўся завучанья некалькі слоў, якія яму трэба было казаць.

Пан Вашамірскі заскрыгатаў зубамі, ледзь стрымаўся, каб ня крыкнуць ад злосьці.

Зайграла бравурная музыка.

Апусьцілася заслона, і лёкаі пачалі запальваць сьвечкі ў кандэлябрах.

Госьці ў часе антракту, пакуль рэжысэр рыхтаваў «комэдыю», пакуль расстаўлялася новая дэкарацыя на сцэне, пачалі падмацоўвацца.

Лёкаі спрытна налівалі кілішкі, падавалі закускі. Пачаліся тосты ў чэсьць гаспадара і самых

ганаровых гасьцей. У салі раздаваўся вясёлы гук і звон пасуды.

Госьці былі вельмі зацікаўлены панскім Салаўём.

Тое, што чалавек вырабляецца на сцэне пачалавечаму, іх ня дзівіла, але калі чалавек сьпявае, як птушка, брэша, як сабака, вые, як воўк, няўкае, як кот—вось гэта дзіва. Гэта варта паглядзець і паслухаць.

За апошнія некалькі месяцаў госьці наслухаліся пра Салаўя шмат цікавых баек.

— Салаўя! Хочам паслухаць сьпевы салаўя!..— крыкнуў нехта.

— Салаўя! Салаўя!—раздалося з усіх бакоў.

Пан Вашамірскі ўсьміхнуўся:

— Будзе і салавей. Да месяца мая яшчэ далёка.

— Калі яснавяльможны пан захоча, дык май месяц будзем адчуваць і ў каляды!—сыпнуў пану Вашамірскаму комплімэнт ксёндз Курачковіч.

Пры гэтым ён пачаў новую філэзофію:

— Старасьвецкія алхімікі даставалі золата з жалеза, а пан Вашамірскі каляды на май пераробіць, бо ў калядную ноч у яго палацах салавей засьпявае.

— Салаўя! Салаўя! — крычалі нецярпялівыя госьці.

Пан Вашамірскі міргнуў аднаму з гайдукоў. У пана было раней задумана на гэты час інтэрмэдыя пад назваю «Муй жыдэк».

Салаўя пакінуў на апошні нумар вечару.

Гайдук выскачыў у бакавы пакой.

Праз хвіліну пачулася адтуль суматоха. Рыбак Мэер трымаўся абедзьвюма рукамі за дэверы, упіраўся нагамі і не хацеў ісьці ў залю.

— Паночки... паночки...—прасіў ён літасьці,— баюся... палохаюся...

Ён быў у чорнай аксамітнай ярмолцы, у шабаснай халадайцы, з шапкай ў руцэ. Яго цёмная густая барада распусьцілася, як веер: твар быў бледны, з кроплямі поту, а ў цыганскіх бліскучых вачох дрыжэў страх. Мэер кідаў вачыма ва ўсе бакі і мармытаў:

— Баюся, паночки, палохаюся!..

Мэера паставілі ў сярэдзіне залі супроць гасьцей. Ён сьмешна кланяўся ва ўсе бакі, махаў шапкай перад сабою, як шчытам.

Пан Вашамірскі загадаў яму сьпяваць «Маёфіс».

Госьці сьмяяліся, перашэптваліся між сабою, забыліся ў гэтую хвіліну пра Салаўя.

— Гэта чыстакроўны сэміт! Муй жыдэк!—хваляўся пан Вашамірскі перад гасьцямі.—Тут, шаноўныя панове, ён нам «Маёфіс» засьпявае, а там у Варшаве, нашыя магнаты жыдам «Маёфіс» пяюць. Там жыдоўскія банкіры забіраюць у свае лапы нашага брата, і тыя жэняцца на банкірскіх дочках, каб такім чынам выратавацца ад вялікіх даўгоў.

Пан Вашамірскі пры гэтых словах падняўся, зрабіў шырокі гест правай рукою, пачціва пакланіўся і з гіроніяй у голасе сказаў:

— Рэкомэндую, панове вяльможныя, майго жыдка, як вашага крэўнага!

Госьці кісла ўсьміхнуліся і паморшчыліся.

За гэтакі няўдалы жарт некаторыя з ганаровых гасьцей пакрыўдзіліся на гаспадара; аднак стрымаліся, бо ведалі добра кусьлівы язык пана Вашамірскага; апрача таго ён быў самым багатым панам у ваколiцы, і тое, што не выпадала іншым, дазрчалася яму.

Галоўным чынам чырваней ад злосьці адзін шляхціц, чарнявы, з доўгім носам. Але на яго ніхто ўвагі не зварочваў.

Мэер як бы ня чуў гэтай гутаркі. Блеск багатых пакояў і гасьцей яго ня здзівіў і ня зьбіў з панталыку. Калі ён з пачатку баяўся, дык гэта быў толькі «страх божы». Мэер не баяўся нават найвялікшага пана, а баяўся «грэху». Вочы Мэера ўжо не выяўлялі ніякага страху, а толькі ўглыбленьне ў сабе, у сваіх думках.

Мэер быў чалавек прасты, ведаў толькі штодзённыя малітвы, ведаў, што над яго дзядамі і прадзедамі заўсёды здзекваліся і здзекуюцца іншыя народы—«гоі», апрача Міхалкі і блізкіх яго суседзяў.

— На гэта ёсьць «вышэйшая воля»,—думаў ён. Мэер спакарыўся «гэтай вышэйшай волі», і калі пан крыкнуў да яго строга «ну» і злосна тупнуў нагой, ён засьпяваў «Маёфіс»...

Вочы «панскага жыдка» ў час сьпяваньня запалалі двума чорнымі агнямі. Ён упіраў іх у гасьцей.

Хоць у гэты час нікого з іх ня бачыў, але кожнаму здавалася, што «панскі жыдэк» пранікае яго нас-
крозь вачыма.

Прыкра было гасьцём.

Голас ў Мэера быў надломаны, ад грубаватага на нізкіх тонах пераходзіў у дрыжачы піск на высокіх. Словы пераліваліся ў горле і часам буль-
калі, нібы ён захлёбваўся, душыўся...

«Панскі жыдэк» сьпяваў нейкую песню на гебрайскай мове. У цішыні вялізнай салі словы песні здаваліся незразумелым праклёнам, які ірваўся ні то з-пад зямлі, ні то з вакон палацаў. У час сьпяваньня Мэер рабіў шпаркія рухі рукамі, нібы пісаў у паветры таемныя знакі. Часам шчоў-
каў пальцамі, круціў галавой, падымаў вочы ўгору, застываў на месцы.

Спачатку некаторыя пані ціха хіхікалі, паны ўсьміхаліся; але з кожным разам яны спакай-
нелі і як-бы падпалі пад уладу «панскага жыдка».

Яго песня была нібыто вясёлая, нейкая гопка з яўрэйскага вяселья. Толькі у гэтай вясёласьці адчувалася няшчырасьць, гукавы грим вясёласьці У глыбіні-ж мэлёдыі панаваў тысячаletні сум ванд-
роўца-бяздомніка.

У маліцьвенна-спакорлівым тоне чулася вялікая ўпартасьць і пагроза.

Госьці апусьцілі галовы.

Пан Вашамірскі ня гэткага эфэкту чакаў ад інтэрмеды-экспромту пад назваю «Муй жыдэк». Гэткі настрой гасьцей не пасаваў да балю.

— Годзе! — крыкнуў пан Вашамірскі Мэеру.

Мэер у экстазе малітвы-песьні ня чуў панскага крыку.

— Годзе!! — крыкнуў пан яшчэ мацней.

Мэер спыніўся. Ён азіраўся па бакох, нібы прагнуўся толькі што з глыбокага сну.

— Га?! — здзівіўся Мэер.

— Вон! — крыкнуў пан Вашамірскі.

Да Мэера падбеглі лёкаі.

Мэер з горда паднятай галавой сунуўся да дзвярэй.

Панскія госьці маўчалі, сароміліся глядзець адзін аднаму ў вочы, не разумеючы прычыны; ільдзяное паветра пранеслася ў багатай панскай салі.

За заслонай стучалі малаткамі. Рабілася новая дэкарацыя. Гэта прыкра разіла вушы гасьцей. Было такое ўражаньне, нібы робіцца новая будыніна, а панскія палацы зараз будуць зьнішчаны.

Пан Вашамірскі больш за іншых страціў гумар. Ён адразу пачаў на ўсё вакольнае глядзець іншымі вачыма. Усё бачыў цяпер у новым асьвятленьні. Сьвятло ад белых і жоўтых васковых сьвечак у кандэлябрах было дрыжучае і ажыўляла малюнкi і барэльфы на сьценах. Пану здавалася, што сатыры са сьцен сьмяюцца з яго, паглядаюць яму

ў вочы; німфы на сцэнічнай заслоне ўцякаюць не ад фавна, а ад яго-ж; аркадзкія пастушкі на яго са страхам пазіраюць.

Ён углядаўся ў твары гасьцей. Апрача нявольнай угодлівасьці да сябе, ён у іх нічога не заўважыў.

11

ДАНТАЎСКІЯ МОТЫВЫ

На сцэне ішла «комэдыя», у якой апавядаецца, як мужык дзеля п'янства душу сваю чорту аддаў, пана абкрадваў і бога не баяўся.

Зноў шэпты доктара богасловіі і філэзофіі пачуліся пры стале.

Ён хваліў гэту п'есу:

— «Комэдтыя» Марцэвіча багатая па зьместу, вфельмі багатая. Хаця мастацкі бок яе дтрохі кульгае, кульгае дтрохі.

На гэта адзін малады клерык заўважыў:

— Гэта, ойча вялебны, тое самае, што хваліць балярыну за вочкі, а ганіць за ножкі.

— Я ня гханю твфор ксяндза Марцэвіча, ня гханю!—апраўдваўся ксёндз Курачковіч.

— А ксяндза Марашэўскага ойча ведае?—запытаўся ў доктара богасловіі і філэзофіі той самы клерык.

— Не, ня вфедтаю! У чым справфа?

— А справа ў тым,—адказаў клерык,—што ксёндз Марцэвіч запазычыў сюжэт комэдыі ў ксяндза Марашэўскага. Я сам быў на гэтым прадстаўленьні ў Забельскай гімназіі.

— О Езсу!—спалохаўся ксёндз Курачковіч,—ці-ж праўдта?!

— Праўда, праўда!—супакойлівым тонам адказаў клерык.

— Дык гхэта-ж плягіянт, зладзейства!—абурьўся ксёндз Курачковіч і выставіў зьдзіўленья круглыя, як у шчупака, вочы.

— Не зладзейства, а запазычанасьць, ойча вялебны,—лагодна гаварыў клерык.—Справа ў тым, што ў ксяндза Марашэўскага гэта комэдыйка расьцягнута на тры акты, а ксёндз Марцэвіч склеіў усё у адным акце. Апрача таго, гэта агульны сюжэт. Кожны выкарыстоўвае яго на свой лад.

Ксёндз Курачковіч пачаў супакойвацца, увайшоў у роўнавагу і давай паказваць з сусьветных літаратурных твораў такія самыя факты. Даводзіўшы шмат падобных прыкладаў, пачынаючы з Грэцыі, ён спыніўся на Шэксьпіру, які для сваіх драматычных твораў браў гістарычныя аповесьці ранейшых аўтараў.

Заўважыўшы, што пан Вашамірскі таксама прыслухоўваецца да гутаркі, доктар богасловіі і філэзофіі перагнуў кій у другі бок і, каб угадзіць пану, пачаў даводзіць, што ксёндз Марцэвіч гені:

— Ён уносіць у нашу літаратуру Дтантаўскія мотывы. У Марцэвіча таксама ёсьць пекла! Гэта

наш Дтантэ!—кончыў ён горача, расчырванеўся, выцер хустачкай пот з лысіны і зірнуў у бок пана Вашамірскага «шчырымі» вачыма.

Клерык усміхаўся хітра і длубаў зубы спецыяльнай зубадлубкай, якіх ляжала купкамі пры кожным гасьцю.

Супярэчыць доктару богасловіі і філэзофіі ён баяўся, але паводле яго «х-х-м-м» пры калупаньні зубоў відаць было, што ён ня зусім згодзен з развагамі ксяндза-крытыка аб пекле Дантэ і ксяндза Марцэвіча.

Доктар богасловіі і філэзофіі перайшоў на тэму аб мастацтве і філэзофіі наогул і даводзіў, што мастацтва—наймітка касьцёлу, а філэзофія—прыслужніца богасловіі. Мастацтва і філэзофія самі па себе існаваць ня могуць.

Галоўны герой п'есы ў гэты час канчаў адзін з сваіх доўгіх монологіў такога зьместу: Селянін шкадаваў, што слухаўся тых, якія яго вучылі розным кепскім справам.

— Кепскія людзі казалі, каб я быў няверным пану, акрасьці пана за грэх ня мелі,—гаварыў актор.—Гэтыя людзі навучылі мяне красьці ў пана пры малацьбе збожжа і несцьці ў карчму на гарэлку. Яны вучылі, як паном адказаць, каб з віны выкруціцца. Праклятае гэтае таварыства! З д'яблам я звязаўся!

— Гэта-ж грэх перад богам!—гаварыў далей актор у роспачы і трос прыклеенай барадой.

Ён разводзіў рукамі і, пакорліва апусьціўшы галаву, дэкламаваў трагічным голасам завучаныя фразы:

— А мы дзень на дзень грашым і пакутваць ня хочам! Гэта-то прычына нашае згубы, гэта ў пекла нас вядзець.

Актор стагнаў пры апошніх словах і набожна лупіў вочы ва ўсе бакі.

— Вось гэта правітдлова з хрысьціянскага поглядту!—смактаў свае ўласныя словы, нібы цукеркі, доктар богасловіі і філэзофіі.—Вось на што мастацтва: вучыць людт ідтэям пана Езуса!

У адным з куткоў стала, дзе сядзела дробная шляхта, таксама вялася размова. На гэтых гасьцей мала зварочвалася ўвагі. Яны былі ніжэйшага рангу, мала адукаваны і ня ведалі добра панскіх этыкетаў і цырамоній. Яны, не чакаўшы тостаў, самі частаваліся.

З іх вызначыўся адзін шляхціц Завішша. Гонарам сваім ён лічыў адтапыраныя, як у таракана, доўгія чорныя вусы. З вялікім форсам ён іх круціў, выцягваў, як спрунжыны, і вечна імі харахоліўся. Гэта не перашкаджала яму частаваць самога сябе выпіўкай. Ён не чакаў, каб лёкай яму наліваў у келіх. З гэтым спраўляўся сам.

Кожны раз, як яму трэба было выпіць, ён спачатку гладзіў паважна вусы, выцягваў іх

направа і налева, потым стукаў сабе пальцам у лоб і гаварыў адно чароўнае слова:

«Вудка»!

Келіх ён сабе наліваў пяць разоў адзін за адным, і кожны раз адбывалася такая цырамонія са словам «вудка».

З усёй комэды яму спадабалася толькі адна маленькая сцэнка:

На сцэне стаіць хлоп. Пры ім ляжыць на падлозе дуда. Зьяўляецца каеньнік—«покутуёнцы». Каеньнік са страхам зірнуў на дуду і крыкнуў:

— Ой, гадзіна!

Хлоп засьмяяўся і кажа:

— Чаго, ваша, баіцца, ці ня знаеш, што гэта ёсьць?

— Не вем!—адказвае каеньнік.

— Гэта ня гадзіна, гэта дуда руская,—кажа хлоп. Бярэ дуду ды грае.

Шляхціц Завішша вельмі захапіўся дудою. Сам засьпяваў:

Гэх ты, дудка мая, ух—я!

Весялушка мая, ух—я!

Госьці паднялі пры гэтым шчыры рогат. Толькі некаторыя пані крывіліся. Маляванымі губкамі яны пачалі фэкаць у бок Завішшы:

— Які невыкшталцаваны.

Пачуўшы гэта, шляхціц Завішша пакруціў
вусамі, пагрозна зірнуў ва ўсе бакі і пачаў дэ-
клямаваць аб польках доўгі верш-сатыру, што
пачынаецца такімі словамі:

Żadnej polki tu nie baczę:
Oto ta siedzi widzę z weneckiej dziedziny,
A ta zasię w tej czacie z hiszpańskiej krajiny
To podobno francuzka, ta zaś niderl ndrżki
Ubiór na sobie nōsi, czyli to florencki*.

Шляхціц Завішша доўга шаптаў гэты верш,
у якім высьмейваюцца чужаземныя ўбраньні полек.
Ён гаварыў, як замову, і воўкам паглядаў ва ўсе бакі.

— Загубяць яны Рэч Пасполітую, загубяць,—
буркнуў Завішша свайму суседу,—паны—дурным
гонарам і распустай, а ксяндзы—фальшам і хці-
васьцю. Дальбог, загубяць!

Злосна тапоршчыліся вусы шляхціца Завішшы.
Ён шаптаў на вуха суседу:

— Чытаў я адну гісторыйку, як цэзар Нэрон
падпаліў Рым, сталіцу сваю, дзеля ўласнай забавы...
Тое самае робяць цяпер магнаты ў нас! А хлоп—
горш быдла ў іх, у магнатаў...

Сусед спалохаўся. Азірнуўся па бакох, ці хто
ня чуў, і прашыпеў:

— Маўчы...

---

*) Ніводнай полькі тут ня бачу:

Вось гэта, мабыць, з Вэнэцыі.

А тая, у вопратцы, з Гішпанскай краіны,

А вунь напэўна французжанка.

А вось адна нідэрляндзкі ўбёр

Альбо флёрантыйскі апранула.

ПАН ВОЛЬСКИ, КУПЕЦ ПОЛЬСКИ

Самы баль пачаўся пасьяля «комэды».

Гаварыліся розныя тосты, у якіх хвалілі гені пана Вашамірскага, яго багацьце і шчодрасьць. Італьянская і французская музыка лілася хвалямі пад высокімі суфітамі палацаў.

Недалёка ад шляхціца Завішшы, у канцы стала, сядзеў малады шляхціц Вольскі. Яго называлі звычайна «Пан Вольскі, купец польскі». Ён гандляваў коньмі і дробнымі фольваркамі. Апрача таго, быў пляткаром усёй ваколіцы. Меў вялікі спрыт пасварыць паноў між сабою, а сам заўсёды выходзіў сухім.

Выгляд у яго плюгавы: нізенькі, рыжыя валасы, чырвоныя вочкі. Вольскі часта божкаўся, моршчыў лоб, рабіў шчырыя і жаласьлівыя вочы, біў сабе кулачкамі ў грудзі і ледзь ня плакаў. Часам, калі яму трэба было разжалобіць якога-колечы пакупца, дык нават выціскаў сьлёзы з вачэй, сморкаўся і хныкаў. Ён падлізваўся да кожнага пана, ад якога спадзяваўся мець якую колечы выгаду. Славіўся ён таксама па фольварках і маёнтках як вершаплёт, хаця ў вочы звалі яго талентным поэтам.

Верш у гонар пана Вашамірскага Вольскі рыхтаваў ужо даўно, пацеў над рыфмамі некалькі начэй. Ён спадзяваўся гандляваць з панам Вашамірскім, прадаваць яму коняй. Цяпер надышла яго пара

прачытаць гэты верш. Ён падняўся, наморшчыў лоб і пачаў сваім рэзка-мэтальным няпрыемным голасам:

Ой, пан Вашамірскі, яснавяльможны пане!
Ой, хвала табе ад раньня да раньня!

Бадай кожны радок вершу пачынаўся ў яго ад слова «Ой». Ён войкнуў разоў сорак, хвалиў пана за вялікі розум, а ўсіх іншых абзываў дурнямі.

Доктар богасловіі і філэзофіі пільна прыслухоўваўся да кожнага слова вершу. «Ой» яму вельмі спадабалася. У гэтым слове чуецца моцны стогн душы шчырага каталіка, пакута сэрца, закаханага ў пана Езуса.

— Радтасьць—гэта распуста, упадак пачуцьця!—тлумачыў далей доктар богасловіі і філэзофіі, прыціскаючы кожнае слова, нібы абцугамі, гаворачы да ксяндза Марцэвіча, якога толькі што пасьпеў павіншаваць з посьпехам яго п'есы.

Шляхціц Завішша меў свой погляд і на творчасць Вольскага, якога ён даўно ведаў, меў свой погляд і на развагі ксяндза. Ён казаў на вуха свайму суседу:

— Дзіўны богаслоў. Сам балюе, а радасьць крытыкуе. Вось фальшывы сутаньнік! А Вольскі ойкае, бо рыфмы ў дзесяты пот яго кідаюць. Яму нялёгка, вась і войкае, пане дабрадзеенку! Усіх дурнямі абзывае, гіцаль рыжы, бо сам дурань, сабачая душа яго!

Завішша круціў пры гэтым вусы і злаваўся.

Усе госьці бісавалі Вольскаму.

Пан Вашамірскі, які ўжо быў падвыпіўшы, папрасіў прынесці ў чэсьць поэта дзедаўскі келіх.

Госьці зарагаталі. Яны добра ведалі гэты поўгарцовы срэбны коўш, на якім было выразана тры сэрцы з надпісам: «*corda fidelium*» (сэрца прыцеляў). Мала хто здолеў выпіць яго да канца, каб не зваліцца з ног. А пан прымушаў яго выпіць адным духам. У каго хоць трохі на дне коўша застава-лася, таму загадваў другі раз піць.

Спалохаўся пан Вольскі.

— Пане Вашамірскі...—гаварыў ён,—ня здолею выпіць... Ой, ня здолею... ой... зьлітуйся, пане!

Нічога не памагло.

Лёкай у хвіліну прынёс келіх, які налілі поўна старавэнгерскім віном.

Пан Вольскі вытарашчыў вочы і ледзь не да дна выпіў, але раптам пачала кружыцца галава і ён паваліўся.

Падскочылі лёкаі і пад агульны рогат вынеслі яго з салі.

— Гэта яму кара за верш,—казаў пан Вашамірскі.—Каб пахваліць гаспадара, дык гэта яшчэ ня значыць, што трэба зганьбіць іншых. Гэта адзнака людзей не ганаровых.

Госьці былі вельмі здаволены ўчынкам пана і яго тлумачэньнем.

Пан Вольскі аглянуўся.

Ён знаходзіцца на канапе ў гардэробным пакоі. У срэбным ліхтарніку мігацела толькі адна сьвечка. На сьценах гойдаўся змрок. Насупроць яго блішчэла вялізнае люстэрка, у якім сьвятло сьвечкі выглядала воўчым вокам. Пакой расшырыўся ў люстэрцы і выглядаў бесканечным. Сьцены расплываліся ў змроку. Рад вялізных шафаў стаяў каля сьцен. Дрыўляныя фігуры і рознастайная разьба на шафах абрысоўваліся вельмі слаба; але бронзавыя амуры на некаторых ярка мігацелі, блішчэлі, як золата. Ва ўсіх куткох пан Вольскі налічыў восем шаф.

Гэтыя шафы зазвычай прывозілі з сябою маладыя жонкі паноў Вашамірскіх.

«Восем шаф, значыць, восем пакаленьняў». — падумаў пан Вольскі, моршчачы п'яны лоб.

Ён пацягнуў носам. З пакою нясло пустыром. Як пачаў думаць аб гэтых васьмёх пакаленьнях, аб вечнасьці, яму жудасна зрабілася. Думкі скакалі зблытанья, туманныя і жаласьлівыя. Яны мігацелі, як вугольлі на патухаючым вогнішчы.

З залі чуваць быў гул галасоў, які зьліваўся ў нейкі монатонны гуд.

Пакрыўджаны фальварковы пясняр пачаў дзеля ўцехі выбражаць у думках, што сьпявае. Яму нават забаўна зрабілася ад таго, што можна сьпяваць мэлэдыю ня толькі ў голас, а нават у думках. І якую-б мэлэдыю ён ні думаў, гул галасоў з вялікай салі паўтараў гэту мэлэдыю ўголос.

Раптам гул сьціх. Да яго плыла кволая прыгожая музыка.

«Гэта балет: «Усход сонца» цяпер выконваецца на сцэне» — падумаў пан Вольскі.

Ён ледзь не завуў ад крыўды, што не знаходзіцца ў салі і ня бачыць балярын.

Музыка драпала сэрца, нэрвавала, і ён ня ведаў, што з сабою зрабіць. Каб заглушыць боль, ён паднёс палец да агню сьвечкі і сьцяў зубы. Нястрыманага болю доўга ня мог цярпець. Прылажыў палец да губ, хукаў на яго і сьмяяўся:

— Вось да якога вар'яцьця дайшоў! Ой!

А музыка вабіла, чаравала, кідала яго думкі, нібы вецер пыл дарожны, у́розныя бакі. Здавалася, што нічога харашэйшага за гэту музыку на сьвеце няма.

— Нічога на сьвеце! — сказаў ён уголас.

З далёкага змрочнага кутка вялізнага гардэробнага пакою кінуўся да яго водгалас... «чога на сьвеце!»

Пан Вольскі спалохаўся, адчуў сябе адзінокім, як у глухім лесе. Ён ведаў, што... «чога на сьвеце» — адбітак яго голасу, як бывае адбітак твару ў люстарцы ці ў вадзе. Аднак, пачаў баяцца і аднаго і другога. Каб адагнаць ад сябе адзіноту ён пачаў думаць аб прыгожых панях, якія былі ў салі. Усе яны зьліваліся ў яго думках у адзін абраз недасяжнай вабнай жанчыны. Твару яе ня бачыць; ня можа сабе ўявіць яе выгляд, але яна кіпяціць-гарачыць яго кроў.

«Трэба ёй напісаць верш!»—падумаў пан Вольскі.—«Я-ж—рыцар яе! Я крыві сваёй шкадаваць не павінен!»

«Рыцар, кроў, верш» туманілі яго думкі, запаланілі яго новай ідэяй:

«Трэба напісаць верш сваёй уласнай крывёю».

Пан Вольскі палышоў бліжэй да сьвечкі, выняў з раменнага поясу нож, які вісеў у футляры, і пачаў сабе калупаць нажом левую руку. Паказалася кроў. Ён дастаў з кішэні кавалак шэрай паперы, з другой кішэні—некалькіх зубадлубак, якія ўзяў са стала на запас і пачаў макаць кончыкам зубадлубкі ў сваю кроў і выводзіць літары на паперы. Ён напісаў пачатак вершу:

«Ой»...

Далей у яго ня ішло. Ён паморшчыў лоб і пачаў думаць.

Чырвонае крывавае слова дваілася, траілася ў вачох. Ён бачыў як-бы цэлыя тузіны гэтага слова:

«Ой, ой, ой».

Яны мітусіліся перад ім, нібы «божыя кароўкі».

Вольскі плюнуў, вылаяў сам сябе за такое вар'яцце, абвязаў параненую руку хустачкай і прылёг на канапе.

«Ой, ой, ой, ой, ой»—звінела музыка ў яго вушах. Галава зрабілася цяжкаю, і ён хутка заснуў.

Праснуўся ад шэпту і ціхага плачу ў пакоі. Уздрыгануўся, прытаіўся і давай прыслухоўвацца.

— Паночку... паночку міленькі, не чапай мяне!— прасіла-маліла дзяўчына.

— Ціха ты!—бурчаў у адказ п'яны голас аднаго з гасьцей.

— Ага,—успомніў пан Вольскі,—гэта-ж халопкі стаялі на галёрцы, апусьціўшы голавы ўніз на салю, і глядзелі, як авечкі.

Пан Вольскі з вялікім смакаваньнем і зайдрасьцю лавіў кожны гук...

13

ПРАРОЧЫЯ СНЫ

Балет быў самым удалым нумарам балю. Госьці вельмі здаволены. Такой пышнай фантастычнай пастаноўкі яны ніколі ня бачылі. Такой зграбнай музыкі ніколі ня чулі.

Не спадабаўся балет аднэй толькі пані Вашамірскай.

— Нешта бязбожніцкае, д'ябальскае,—гаварыла яна.

Прычына яе незадаволенасьці іншага характару.

Яна ўвесь вечар задумёная і смутная. Смутак пані Вашамірскай цягнецца з таго дня, калі ў яе апошні раз быў сын з Салаўём.

Прарочыя сны пачалі ёй сьніцца бадай кожную ноч: яна чула ва сьне сьпевы салаўя. Сьпеў маленькай птушачкі пранікаў у яе нутро, у самае сэрца вясновымі срэбнымі трэлямі. Сьпявала птушачка на розныя лады, і пані Вашамірскай гэта здавалася райскай, божай музыкай. Кожны гук,

ледзь прыкметны зык птушачкі ліўся як-бы з неба і салодкім смуткам атуляў усё вакол.

І пах бэзу кружыў ёй прыемна галаву.

Кожны раз прабуджалася яна са стогнам. Песьня птушачкі яшчэ зьвінела ў яе вушах.

Пані Вашамірская страціла апэтыт. Ранейшае замілаваньне да катой прапала. Удзень яна ня ведала, як дачакацца ночы, каб зноў чуць ва сьне песьні птушкі.

Па-рознаму тлумачылі ёй суседкі з блізкіх маёнткаў гэты дзіўны сон.

Некаторыя гаварылі, што гэта д'ябал хоча яе спакусіць салаўінай песьняй. Іншыя казалі, што гэта яе ўласная яснавяльможная душа ўночы ад цела адыходзіць, лунае над ёю, сьпявае.

А ксёндз Марцэвіч запэўніваў, што гэта даносіцца да яе ветрам звон касьцёлу. Звон напамінае пані аб тым, каб пабудавала касьцёл у сваім маёнтку, каб давала грошы на божыя справы.

Ксёндз Марцэвіч ужо даўно зьбірае ахвяраваньні і падарункі на касьцёл «Сэрца Езуса». Яму яшчэ не хапае грошай на званіцу. Вось птушачка і звоніць ува сьне...

Пані Вашамірская ахвяравала на званіцу старасьвецкія пярсьцёнкі з дарагімі каменьнямі, сама аддала іх ксяндзу Марцэвічу.

Песьні салоўкі ўсё роўна ня спыняліся. Наадварот, гэты сон прыняў болей ясныя вобразы і формы; кожны раз падыходзіла да пані здань, атуленая ў сялянскае грубае палатно. Пані спачатку думала,

што гэта таемная фігура—сьмерць, але сьпевы салаўя, яшчэ болей прыгожыя, чымся раней, ліліся з-пад гэтага палатна. Паня супакоілася: сьмерць ня можа так хораща сьпяваць...

Нарэшце палатно апусьцілася—і перад паняй стаяў анёл, і сьпяваў па салаўінаму.

Пані пачала прыглядацца і заўважыла, што гэта не анёл, а фокусьнік яе сына, пад мянюшкаю Салавей.

Пра гэты сон пані ўжо нікому не гаварыла, нават свайму духоўніку.

Яна нечага і баялася і саромілася.

Страх гэты быў страхам божым, а сорам—сорам дзевы Марыі, нявіннай і чыстай.

Так тлумачыла пані сама сабе.

Яна пачала разумець, што гэтым сном «пан буг» выстаўляе ёй напаказ яе памылкі. На яе напаў страх: яна раней была так упэўнена ў сваёй непамылковасьці...

Яна кленчыла перад вобразам «маткі боскай», прызнавалася ў вялікіх грахах: ужо шмат гадоў песьціць і няньчыць катоў, а пра людзей забылася...

Адчуваючы свой вялікі грэх, пані паранейшаму глядзела за катамі. Што-ж яны бедныя вінаваты?

Пані пацяшала сябе тым, што памылка ўжо напалову выпраўлена, калі выкрыта. Толькі трэба старацца выправіць памылку да канца.

«Як выпраўляць памылку?»

Цяжкое «як»? непакоіла паню, Вашамірскую. Пад уражаньнем гэтага «як»? яна сядзела ўвесь

вечар, ня прымаючы ніякага ўдзелу ў вясёлых і мудрых гутарках гасьцей. «Божы смутак» лунаў на яе твары. Пані апускала вочы і з-пад апушчаных расьніц пазірала з зацікаўленасьцю ва ўсе бакі.

Яна шукала вачыма Салаўя.

Яго ня відаць было.

Ня было яшчэ самага галоўнага эфэctu панскага балю.

Пані Вашамірская чакала яго з хвіліны на хвіліну. Яна забыла гладзіць і песьціць катой, якія сядзелі ў яе на каленях. Ад нецярплівасьці яна кожны раз уздрыгвала, калі да яе зварочваліся суседзі пры стале з запытаньнямі і заўвагамі.

У гэты час пан Вашамірскі гутарыў з суседам з блізкага маёнтку аб тым, што студыя ўсё-ж яго не здавальняе, бо акторы яго—выдрэсіраваныя мядзьведзі. Нутранага агню, натхненьня няма у іх. Вось ён зараз пакажа ўсім на закуску балю сапраўднае дзіва—чалавека, які сьпявае салаўём.

— Я думаю павезьці яго за граніцу напаказ!— павысіў пан Вашамірскі голас.

— Салаўя сюды! Салаўя!—папрасілі госьці.

Пані Вашамірская пабляднела ад хваляваньня. У гэтую хвіліну Салавей быў яе апошняй нябеснай справай.

— Паслухаць цяпер салаўя—штука фвельмі пікантная!—сказаў доктар богасловіі і філэзофіі.— Гэта тонкая хгустоўнасьць і вышэйшы эстэтызм! Дтзіўлюся здольнасьцям пана Ввашамірскага, шчыра дтзіўлюся!

Ксєндз пачаў доўгую тыраду аб сьпевах салаўя, аб цудах божых.

Хоць пан Вашамірскі добра разумеў, што гэта толькі няшчырая ксяндзоўская ільсьцівасьць, аднак, перад вялікай грамадой гасьцей яму было прыемна ад слоў ксяндза.

— Прывесьці сюды Салаўя!—крыкнуў пан гайдукам.

Пан расказаў гасьцём падрабязна ўсю гісторыю, як ён першы раз пачуў фокусы Салаўя і як дзеля жарту загадаў тады ўсыпаць некалькі гарачых гайдуку Макару. Пры гэтым, успомніў што гайдука Макара няма. Ён падазваў стольніка і запытаўся дзе Макар.

— Макара знайшлі сягоньня забітым, яснавяльможны пане,—спалохана сказаў стольнік,—Яго забіла Зоська Халімонава, што ў канцы вёскі жыве, недалёка ад лесу, яснавяльможны пане.

— А Зоська дзе?—пабляднеўшы ад злосьці, сказаў пан.

Зоська ўцякла, яснавяльможны пане.

— Зараз-жа яе злавіць! Скажы аб гэтым войту!

— Слухаю, яснавяльможны пане!

Пан Вашамірскі быў выбіты з роўнавагі. Перад гасьцямі стараўся гэта не паказваць. Ён не шкадаваў гайдука Макара, але злаваўся на тое, што нейкая халопка нарушыла яго панскі супакой, сапсула гармонію балю.

«Ну і дзікія гэтыя хлопцы! Ну і разбойнікі-ж яны! Засяку Зоську насцьмерць. Сваімі рукамі засяку»,—пастанавіў ён у думках.—«Ну і гадзюка яна!».

Пані Вашамірская не заўважыла зьмены настрою ў сына. Яна была занепакоена тым, што ён хоча забраць Салаўя заграніцу. Салавей быў патрэбен ёй. Яна гатова аддаць за Салаўя ўсіх сваіх катоў... Яна гатова... Сама ў гэту хвіліну ня ведала, на што яна гатова, каб толькі дастаць сабе Салаўя.

Яна кіўнула сыну і сказала ўстрывожаным голасам.

— Салаўя ня трэба везьці заграніцу, ня трэба!

14

НЯ ХОЧУ БЫЦЬ ПАНСКИМ САЛАЎЁМ

Салавей цэлы дзень сядзеў запёрты ў цёмным пакоі, з цяжкімі калодкамі на нагах.

Гнеў пана Вашамірскага быў вялікі, бо Салавей адлучыўся з маёнтку ў апошні дзень перад спектаклем. Яго атсутнасьць была заўважана ксяндзом Марцэвічам у часе звычайнага ночнага абыходу спальных пакояў актораў.

У каморцы, дзе сядзеў Салавей, было так цёмна, што нават рукі сваёй нельга было бачыць. Рухацца з месца таксама было цяжка, бо калодкі прыкоўвалі ногі да падлогі. Ён сядзеў нярухома на месцы, аддаючы ўсю сваю ўвагу слыху. Сіла

зроку і рухаў перайшла ў слых. Яго вушы лавілі кожны шолах у затхлым паветры каморкі.

Па кутох шорхаліся мышы, грызьлі сьцены, драпалі падлогу і пішчэлі. Ён рад быў, што ў суседстве знаходзяцца хоць такія жывыя істоты. Часам, як зварухнецца з месца, рабілася ціха— мышы палохаліся.

Хвілінамі на яго нападала вялікая нуда. Ён мацаў у пацёмках свой твар, які здаваўся яму чужым. Соваў рукамі па сьцяне, дзе было шмат павуціны з сухімі леташнімі мухамі. Гэта забава адганяла сумныя думкі.

Ён лавіў вушамі кожны зык з суседніх пакояў: крокі чаляднікаў, заглушаны гул гутаркі. Яму здавалася, што ўвесь жывы сьвет ужо навекі адарваны ад яго і знаходзіцца недзе за сотні міль адгэтуль.

Ад накіпеўшай злосьці перасохла ў горле. Ён аблізваў губы языком, уздрыгануўся і пачаў барабаніць кулакамі ў сьцяну:

— Адчынеце!

Ён крычаў кожны раз усё галасьней. На яго крыкі ніхто ўвагі не зварачаў.

— Адчынеце! Раптам змоўк і пачаў пільна прыслухоўвацца.

З глыбі панскіх пакояў пачуўся звон вялікага гадзінніка. Мядзяныя гукі расплываліся мякка, задумёна і ўрачыста, дрыжэлі ў вушах доўга, ледзь прыкметнымі пералівамі адгалоску.

Салавей супакоіўся.

Зрабілася лёгка на душы. Нібы хтосьці блізкі
пяшчотна паглядзіў яго па валасох.

Успомніў Зоську...

Але кожны новы звон гадзінніка навяваў яму
ноыя думкі:

Нядобра жыць так на сьвеце.

Нядобра быць забавай у пана.

Добра сьпяваць салаўём тады, калі самому
хочацца, а не па загаду пана.

Чым больш ён думаў аб тым, што добра і што
нядобра, тым больш ён быў абураны на пана
Вашамірскага. У яго душы рос і крэп чалавечы
гонар, той гонар, якога не аддасі ні за якія грошы,
ні за які добрабыт, ні за якія панскія пада-
рункі.

Салавей сьціснуў кулак і ад злосьці, увесь
напружыніўся да хрусту касьцей і падняўся з месца.
Але цяжкія калодкі на нагах давалі сябе адчуваць,
і ён зноў сеў, сьцяўшы зубы.

— Нядобра быць панскім салаўём!

Ён апусьціў галаву на грудзі. Доўгі час сядзеў
нярухома, акамянелы.

Усе думкі выскачылі з галавы, як спалоханая
вераб'і.

Мышы зноў скрабліся вакол. Часам раздаваўся
бой гадзінніка, але Салавей ня чуў. Ён моцна
спаў пасля бяссонай ночы, праведзенай у Зоські
і няўдалага бароканья з панскімі гайдукамі.

Ціха было ў салі.

Салаўя з нецярплівасьцю чакалі хвілін дзесяць. Ён увашоў павольна. Толькі што зьнялі калодкі з яго ног. Жмурыў вочы і засланяў іх рукою. Адсядзеў у цёмнай каморы цэлы дзень, яму цяжка было глядзець цяпер на яркае сьвятло.

Ён быў у дзівацкім аксамітным шырокім адзеньні з вышытымі залатымі салаўямі. На грудзёх з рознакаляровых пацерак быў зроблены герб паноў Вашамірскіх. Высокі, стройны, у такой нязвычайнай мантыі Салавей нагадваў сабож жраца невядомай рэлігіі неведомых часоў. Бровы ў Салаўя былі грозна нахмураны. Вочы кідалі вакол сінія вострыя нажы. Чорны аксаміт убраньня адцяняў яго бледны твар.

Госьці атарапелі.

Пану Вашамірскаму вельмі да сэрца было тое ўражаньне, якое Салавей зрабіў на гасьцей сваім выглядам.

Пан усміхаўся самаздаволена.

— Аво зараз, шаноўныя госьці, пачуеце яго сьпевы!

— Можа у яго захаваны такія штучкі, праз якія ён сьвішча?—запытаўся пан Завішша і пакруціў доўгія вусы.

Гэтыя словы пакрыўдзілі пана Вашамірскага. Захадзілі хадыром яго сківіцы. Ён стрымаўся і сказаў спакойным голасам:

— Калі хто з ласкавых паноў хоча, можа агледзець майго Салаўя. Можа якую сьвісьцёлку знойдзеце. Пашукайце у яго руках, у роце!

Некаторыя сунуліся да Салаўя, але яго выгляд быў такі грозны, што ніхто не адважыўся шукаць у яго сьвісьцёлак, праз якія ён сьвішча салаўём.

Пані Вашамірская глядзела на Салаўя ў нямым задзіўленьні і абагатварэньні.

— Ну,—сказаў пан Вашамірскі да Салаўя,—пачынай!

Салавей маўчаў.

— Ну!—крыкнуў пан.

Салавей не варухнуўся.

— Чаго маўчыш?!—зачырванеўся пан ад злосьці, —можа ахрып?

Салавей строга зірнуў на пана Вашамірскага, ледзь разьняў сьцятыя губы і павольна працадзіў праз зубы:

— Не хачу быць панскім салаўём.

— Які хам, о божа!—здзівіўся доктар бога-словіі і філэзофіі.

У пана Вашамірскага вочы наліліся крывёю.

— Жартуеш?—крыкнуў пан не сваім голасам, —сьпявай!

Салавей усміхнуўся, трохі як-бы занепакоіўся, горда зірнуў на пана, выпрастаўся, як нацягнутая струна, і больш цьвёрдым голасам сказаў:

— Не хачу быць панскім салаўём!

— Закаваць яго ў кайданы!—грозным голасам крыкнуў пан Вашамірскі.

Салавей сарваў з сябе дзівацкае ўбраньне і кінуўся да дзьвярэй.

За ім удагонку пусьціліся гайдукі.

Ч А С Т К А Т Р Э Ц Я Я

1

КПЛІВЫ СЬМЕХ І ФРАНЦУСКАЯ ГРАВЮРА

За ноч выпаў пульхны сьнег. Пад ім загубіліся, зьніклі ўсе пуцявіны, усе дарогі, якія вялі ў маёнтак пана Вашамірскага.

Здавалася, што з вечнай ночы выплыў першы дзень на зямлі—белы, малады і марозьліва пахучы.

Здавалася, што будыніны ў маёнтку павырасталі раптам, у адну хвіліну, вырасьлі аграмаднымі дзівоснымі грыбамі. Сярод іх, нібы шэрыя кузуркі, мітусіліся людзі. Яны соваліся туды і сюды па вялікім дзядзінцы. На іхніх тварах заклапочанасьць. У руху надзвычайная сьпешка, нібы зьбіраюцца ўцячы ад нейкай пошасьці, ад небясьпекі.

Панскія фурманы рыхтаваліся ў дарогу. Гэта было для іх неспадзяваным. Яны думалі, што паны будуць баляваць у пана Вашамірскага некалькі дзён. А то раптам загадалі запрагаць коняй. Паны нават ня выспаліся добра пасья такога балю.

Коні былі выведзены табуном да вадапою. Фурманы гікалі, сьвісталі, падбодрывалі крыкамі

рысакоў, стаеньнікаў розных масьцяй; ляскалі моцнымі рукамі па гладкіх шыях, па бліскучых і круглых крыжох.

Коні фыркалі, дымілі ноздрамі, стрыглі вушамі і выгібалі шыі па-лебядзінаму. Некаторыя падымаліся дубка.

Фурманы жартавалі між сабою на розныя лады. І ў жартах адчувалася сьпешка. Было загадана як найхутчэй справіцца.

Хутка былі запрэжаны коні.

Укутанья ў дарожныя футры, паны рассаджваліся ў павозкі, раскланьваліся паважна з панам Вашамірскім. Ён стаяў на парадным ганку.

Фурманкі рынуліся з месца. Выехалі адна за адной у галоўныя прысады і расьцягнуліся доўгім зьмеем. Звон бразгулак разьліваўся тоненькімі шкляннымі зыкамі.

Пан Вашамірскі стаяў у глыбокім задуменьні і глядзеў у бок асьнежаных прысад, дзе спаміж дрэў, нібы з-пад вэлюму, ярка вырысоўваўся доўгі абоз яго гасьцей. Яму відаць было, як госьці рабілі знакі адзін аднаму з павозак, як фурманы (відаць, па загаду гаспадароў) стрымлівалі коняў і ехалі паволі.

«Мабыць, аба мне гутараць»,—думаў пан Вашамірскі і ўзяўся рукою за разгарачаны лоб.

Пачаў пільна прыслухоўвацца. Спаміж звону бразгулак пачуў нястрыманы гучны сьмех. Ён заўважыў, як на апошніх павозках госьці браліся за бакі, хапаліся за грудзі; душыліся ад сьмеху—дзікага, няпрыстойнага.

Сьмех лез вострымі голкамі ў грудзі пану Вашамірскаму, аглушаў слух і драпаў па нэрвах, нібы кашачы концерт яго маткі.

Пабляднеў. Вочы ўглыбіліся, сківіцы хадыром заходзілі.

У сьнежнай далі захаваліся павозкі гасьцей. Ня чуваць звону бразгулак, а сьмех — кплівы, бязьлітасны, на розныя галасы, зьвініць у вушох пана Вашамірскага.

Гэта была толькі галюцынацыя слуху.

Вакол стаяла цішыня.

Пан тупа глядзеў у бок сьвежа-праторанай дарогі і ня ведаў, дзе ён і што з ім. Ён уяўляў сабе міміку і гукі рознастайнага сьмеху, у кожнага з гасьцей паасобку. Яны высмейвалі яго, пана Вашамірскага, за няўдачу з Салаўём. Яны закранулi яго панскі гонар... Пан упіваўся пякельнай музыкай сьмеху. У сваім уяўленьні ён пераходзіў ад гасьця да гасьця, прыглядаўся, прыслухоўваўся.

Вось тоўсты багаты пан Тольскі гігікае. Замасьленыя маленькія вочкі блішчаць двума кропельнымі лужынкамі. Твар чырвоны, як медзь, трайны падбародак складваецца ў шырокія фальбаны. «Гу-гу-гу,» — сьмяецца басам пан. Толькі і трымаецца за вялізнае пуза. Нібы яго пуза гукі сьмеху выдае: «гу-гу-гу».

А то брэша пасабачаму тонкі, як жэрдка, пан Забелла. «Гі-га-гі-га-гі-га-аў!» Ён ківаецца з боку на бок, як трысьцяне пад бурай, глытае словы, пырскае сьлінай з рэдкіх жоўтых зубоў, захлёбваецца — і словы з яго бледных вуснаў вырываюцца

сьлізкія, як жабы. Нічога у іх не разьбярэш. Толькі ўрыўкі слоў: «Салавей уцёк! Пан Вашамірскі толькі—гі-га-га-аў—фарсіў! Нас абманваў!»

Ксёндз Курачковіч сьмяецца мала. Яго ўсьмешка такая кплівая, круглыя вочы такія бліскучыя, а лацінскія фразы такія мудраныя, што горш рогату труцяць настрой пана Вашамірскага...

А вось глухі пан Гайкоўскі. Калі яго лаеш, ён заўсёды ветла ўсьміхаецца, бо ня чуе. Пан Гайкоўскі і Салаўя ня чуў-бы. А цяпер і ён сьмяецца, і ён крытыкуе.

Паміж гучным сьмехам мужчын зьвініць капэля жаночага хіхату-піску. Пані сьмяюцца да плачу, да гістэрыкі, да няпрытомнасьці:

«Хі-ха-хгі-і-і! Салавей не сьпяваў!».

«І-хі-ха! Пан Вашамірскі абмануў!».

«І-гі-гі-і-і! Баль ня ўдаўся!».

Пані заходзяцца ад сьмеху. Месца сабе не знаходзяць. Бязьлітна крытыкуюць. Белыя, вострыя зубкі у іх пры гэтым блішчаць, асьляпляюць. Ямачкі на шчочках глыбеюць: ружовыя ямачкі, у якіх ня раз тапіўся зачараваны пан Вашамірскі.

Жыва бачыў пан Вашамірскі ў сваім выябражэньні, як на прыгожых санках па дарозе сьмяюцца госьці з няўдалага балю, няўдалага дзякуючы таму, што яго гонар, яго пахвальба—Салавей адмовіўся сьпяваць. Гэтулькі гутарак было аб Салаўі, людзі так цікавіліся, а раптам уцёк...

Пан Вашамірскі ня думаў цяпер аб тым, як будзе караць Салаўя. Думкі яго ўсё яшчэ насіліся

ў сьнежных бязбрэжжах каля павозак гасьцей,
дзе, паводле яго выябражэньня, госьці выкпівалі
няўдалы баль. Ён злаваўся на іх за такія кпіны.
Злаваўся на ўсіх людзей, на ўвесь сьвет.

Доўга стаяў на ганку.

Агледзеўся па бакох. Пуста на дзяціну. Усе
як-бы павыміралі, а ён адзін-адным астаўся. Астаўся
зьняслаўлены, асьмеяны ўсімі.

Пан Вашамірскі раптоўнымі крокамі ўвайшоў
ў палац.

У салі, дзе ўночы кіпела жыцьцё, дзе столькі
было блеску і вясёласьці, цяпер засталіся руіны.
Ён кінуў вокам на тэатральную заслону, на сталы.
У салі мітусіліся слугі, прыбіралі пасуду, астаткі
яды. Пан, як асьцёбаны, пайшоў у свой габінэт.

Сеў на мяккую канапу.

Вялікая стомленасьць. Цяжка было варухнуцца
з месца. Доўга думаў аб конфузе на балі. Успа-
мінаў усе падрабязгі мінулай ночы ў тэй чарзе,
як яны адбываліся.

Як Салавей выскачыў з салі, не захацеўшы
быць панскім салаўём, усе госьці разьзявіліся ад
дзіва. Зірнулі на яго, на пана Вашамірскага, такімі
вачыма, нібы ён у іх штосьці ўкраў. Потым пачалі
шушукацца і пераміргвацца. Хутка ўсе падняліся
з-за стала. Пакрыўдзіліся. А яго маці, пані Ваша-
мірская, абамлела. Яна ўвесь час плача, зрабілася
няпрытомнай ды ўсё пра Салаўя шэпча. У малель-
ным пакоі моліцца, просіць літасьці ў бога, каб Сала-
вей вярнуўся. Ад яе не адыходзіць ксёндз Марцэвіч.

Увесь гэты абраз, вельмі няпрыемны, стаяў перад вачыма пана Вашамірскага і не даваў яму супакою.

«Вось рабі людзям дабро!»—думаў ён. —«Хам заўсёды застаецца хамам. Прыгрэеш зьмяю на сваіх грудзёх, а яна цябе ўкусіць. Ці кепска жылося ў мяне Салаўю? Адарваў яго ад прыгоньніцкай працы. Панам жыў ён у мяне. А вось і аддзякаваў!»

Тупнуў ад злосьці нагой.

— Закатую яго... на сьмерць закатаю!

Тры разы пляснуў у далоні.

Зьявіўся лёкай, пакланіўся і запытаў:

— Што яснавяльможны пане прыкажа?

— Салаўя злавілі?

— Не, яснавяльможны пане.

— Вон!

Спалоханы лёкай пакланіўся яшчэ ніжэй і ціха высунуўся з пакою.

— Вось рабі хаму палёжку!—крыўдзіўся пан невядома каму і паглядзеў на французскую гравюру, якая вісела на сьцяне супроць яго.

Яму зрабілася горача. Успомніў, што сядзіць у цёплай футры. Скінуў футру з плеч на дыван і зноў лягнуў тры разы ў далоні.

Зноў зьявіўся спалоханы лёкай, пакланіўся і з маўклівым запытаньнем у вачох зірнуў на пана.

— Футру забяры!

Думкі аб неспагадных людзёх і аб яго надмерным панскім дабры да іх не давалі супакою.

— Чаму я такі добры? Чаму?

Пан зноў наставіў вочы на гравюру.

Яна выяўляла захад сонца ў невядомым стэпу. Па высокім кавылі носіцца ўскач у вялікім сполаху табун дзікіх коняў. Недалёка ад іх у густым трысьці стаіць леопард, гатовы да нападу.

Пан Вашамірскі раптам забыўся аб сваім нязвычайным дабры да прыгоннікаў і давай пільней углядацца ў гравюру. Распушчаныя конскія грывы, доўгія калматыя хвасты, дзіка бліскучыя вочы, баечныя позы дзікіх коняў, якія нібы ў паветры носяцца ўсімі чатырма нагамі над кавылём, захапілі пана сваім першабытным хараством.

2

ДЗЕВЯЦЬ МУЗ

Пан Вольскі працёр вочы і здзіўлена азірнуўся па баках: незнаёмы, вялізны пакой.

— Няўжо гэта ўсё мне сьнілася? Дзе я? А мо' яшчэ і цяпер сьню? Я, здаецца, тут ніколі ня быў.

Вольскі, нібы ашпараны варам, ускочыў на ногі, моршчыць лоб адной рукой, трэ яго другой; чэша пальцамі, нібы грэбнем, ускалмачаныя рыжыя валасы, і ў яго чырвоных вачох непакой.

— Ці я ўжо прачнуўся? Ці яшчэ сплю?—шэпча ён хрыплым п'яным голасам і пачынае хадзіць па вялікім гардэробным пакоі туды і сюды.

Ад стуку яго ботаў раздаецца гул. Водгалас адказвае з усіх куткоў, нібы страляніна.

— Не, ня сплю...—супакойвае Вольскі сам сябе.

Ён аглядаецца на шафы з разьбою, з бронзавымі амурамі, успамінае музыку, якая яго так вабіла ўночы, і паглядае на сябе ў люстэрка. Не пазнае сябе ў зьбянтэжаным рыжым чалавечку, які глядзіць на яго са шкла.

Вольскі зноў непакоіцца.

— Мабыць, сплю!—цввёрда кажа ён.

Выпадкова зірнуў на рукі і задрыжэў—рукі ў крыві...

—Няўжо-ж забіў каго-колечы? Часам, праўда, настаўляў на людзей дзеля форсу дзедаўскі пісталет і крычаў: «застрэлю!», але адвагі не хапала на гэта. Я больш языком мялю.

Тут Вольскі ўспомніў, што ўночы сваёю крывёю верш пісаў. Паглядзеў на стол—ляжыць кавалак паперы, а на ёй напісана чырвонае слова «ой».

Трохі забалела рука, заныла ранка.

— Не, ня сплю!—упэўніўся Вольскі і пачаў, як дзіцё, фукаць губамі на руку, каб не балела.

Зноў узяўся за агляд пакою і ніяк ня мог успомніць, як ён тут апынуўся. Давай успамінаць аб усім тым, што рабілася ўночы. Усё здавалася яму дзіўным і нязвычайным. Ніяк ня мог паверыць, што гэта было наяве.

— Я сплю, сплю!—пастанавіў цввёрда пан Вольскі,—бо я ня чуў яшчэ, як панскі Салавей сьпявае.

Калі ён ўпэўніўся, што сьпіць, што гэта ўсё толькі чароўны сон, дык супакойўся і павесялеў.

— Прыемны сон цікавей няпрыемнай явы.

Ён перастаў баяцца незнаёмага пакою.

«Калі сон, дык трэба выкарыстаць»,—падумаў ён і хіхікнуў ад прыемнасьці. «Пастараюся зрабіць гэты сон яшчэ больш цікавым».

Пан Вольскі пасунуўся да дзьвярэй, скрыпнуў імі і апынуўся ў іншым пакоі. Па сьценах гэтага пакою віселі сьвятыя абразы ў залочаных рамах. Па сярэдзіне стаяў амбон. Гарэлі па кутох вялізныя васковыя сьвечкі. Перад абразом «маткі боскай» стаяла на каленях пані Вашамірская і ціха малілася. Недалёка ад яе сядзеў у задуме ксёндз Марцэвіч.

Хоць пану Вольскаму здавалася, што ўсё гэта бачыць ён ва сьне, аднак, стараўся выбрацца адгэтуль назад так ціха, каб яго не заўважылі.

Ён зноў апынуўся ў ранейшым пакоі і ледзь знайшоў за шафамі іншыя дзьверы, якія вывелі яго ў нейкі змрочны калідор. Ад выпіўкі ўночы трашчэла галава, губы былі сухія.

«Усё роўна як ня ў сьне!»—падумаў ён і пачаў выціраць рукавом успацелы лоб.—А варта было б трохі апахмяліцца!

Пан Вольскі ішоў па доўгім змрочным калідоры. Слабы адсьвет пранікаў сюды толькі з абодвух канцоў калідору—з вакон з цёмна-сінімі палукруглымі шыбамі. Ён ўпёрся ў невялічкія дзьверы, якія лёгка адчыніліся, і апынуўся на дзядзінцы супроць белай нізкай камяніцы.

Аднак і ў сьне холадна, калі табе сьніцца сьнег і мароз,—меркаваў ён.

Ня гледзячы на холад, Вольскаму спадабалася вандраваньне ў сьне. Такія сны шмат разоў яму сьніліся: вандруе ў невядомым палацы ад пакою да пакою і ня можа выбрацца адтуль. Ён спалохаў варону, якая дзеўбала нешта ў сьнезе, і адчыніў дзьверы ў камяніцу. Увайшоў у пусты пакой, прабраўся адтуль у другі і апынуўся якраз у пакоі, дзе спалі балярыны.

Пан Вольскі паглядзеў, бы кот на сала, аблізвацца пачаў. Замурлыкаў сваё поэтычнае «ой!»

— Ой, сон! Ой, слаўный, ой, прыгожы, ой, натхнёны, дзіўны сон! О-о-о-о-о-о-а-а-ай!

Апошняе «ой» ён выгаварыў так працягла, што, каб перадаць гэта на паперы, дык павінна заняць добрых трох радкоў вершу.

— Так вечна гатоў сьніць!

Зрабіў рыцарскі выгляд—ганаровы, пачцівы, строгі, геркулесаўскі і горды.

Сьмешна выглядала ў такой позе яго дробная мізэрная фігурка. Ён заўважыў гэта ў люстэрцы каля сьцяны.

«Ой, не падыходзіць»—падумаў ён—«давай зраблю сабе фізыяномію чалавека ў экстазе малітвы!» Стаў на калені, разьняў рукі, як-бы для вялікага маленьня і вытарашчыў вочы ўгару.

— Хі-хі-ха-ха-хі!—пранесьліся гамы мэлёдыйнага сьмеху з усіх ложкаў.

Пан Вольскі падумаў, што гэта нявідочны музыка праводзіць па струнах нявідочных гусляў...

З усіх ложкаў на яго паглядалі вочы. Кожная пара вачэй--па-свойму вабная, па-свойму чароўная. Дадаткам да вачэй чырванелі макам, малінамі, брусніцамі і вішнямі губкі розных ліній і формаў. Доўгія валасы ад ільняна-русых да сіня-цёмных у розных пералівах перасыпаліся хвалямі і абрамлялі твары балярын.

Па чарзе ўсё гэта знаходзіла адбітак у чырвоных вачох пана Вольскага, вырывала водгукі з яго сэрца.

Ён падняўся на ногі і з выглядам скромнага школьніка ціханька хадзіў ад ложка да ложка. Углядаўся бліжэй у змучаныя, бледныя твары балярын, з сінімі глыбокімі кругамі пад вачыма. Сэрца яго цюцюкала, як гадзіннік. Ён гаварыў на ўсіх мовах, якія толькі ёсць на зямлі, слова «ой»...

— Ой, як цябе завуць?—пачаў ён пытацца ў кожнай балярыны.

Пасыпаліся на розныя павучыя спалоханыя галаскі назвы грэцкіх муз.

— Тэрсыхора.

— Талія.

— Мэльпомэна.

— Эрата.

— Полімнія.

Чужыя вуху пана Вольскага словы зьвінелі залатымі ягадамі, блішчэлі дарагімі дыямэнтамі.

Вушы і вочы пана Вольскага былі асыпаны такімі дарамамі, якія сапраўды можна мець толькі ў сьне.

— Ой...—прастагнаў ён.

Гэты стогн меў вельмі багаты сэнс:

„Ой, каб гэты чароўны сон не паплыў ад мяне, як рэчка на лузе; не схаваўся-б, як цень бярозкі. ня ўзняўся-б у нябёсы, як росы ранічныя“, і гэтак далей, і гэтак далей.

Каб мацней затрымваць такі дзіўны сон, пан Вольскі ўжыў яшчэ адно—самае багатае з запасу сваіх многіх пачуцьцяў—пачуцьцё мацання і пацалункаў.

— Ой, тут сапраўды адчуваеш!

Да такога пачуцьця балярыны былі падрыхтаваны, дзякуючы выхаваньню, якое атрымалі ад ксяндза Марцэвіча, не на карысьць пану Вольскаму.

Ксёндз Марцэвіч быў сам багата адораны гэтым пачуцьцём і быў страшна зайздросны да аб'ектаў сваіх боскіх пачуцьцяў. У гэту ноч ён пільна абараняў балярын ад наступу паноў.

Калі пан Вольскі хацеў выпрабаваць на балярынах сваё самае галоўнае пачуцьцё, балярыны закрычалі ад страху.

Пан Вольскі нібы з неба зваліўся.

Нязвычайныя істоты з незвычайнымі імёнамі пачалі сыпаць на яго такімі звычайнымі славамі. якіх пан Вольскі часам чуў толькі ад «хлопак»,

Ня то што дзяўчаты яго лаялі. Наадварот, яны вельмі далікатна прасілі, каб пан іх не чапаў. І «паночкам» звалі і «літасьці» прасілі, але для ганаровага панка «хамскі энзык» быў лаянкай.

Ён пачаў сьмялей наступаць на «быдла».

Падняўся лямант.

Набегла шмат народу з панскай чэлядзі. Зьявіўся ксёндз Марцэвіч.

Пан Вольскі пачаў сумнявацца ў сваім сьне.

«Ой, а можа я ўжо прагнуўся?»—трывожна падумаў ён—«Чаму-ж Салавей не сьпявае ў панскім палацы?»

3

ЗАМЕСТ ТЭАТРУ СТАЙНЯ

Доўга пан Вашамірскі глядзеў на гравюру. Розныя думкі лезьлі ў галаву, лезьлі такім напорам, нібы іх гналі да яго, як пастух гоніць атару авечак. Згладзіўся боль, адышла крыўда мінулай ночы. Спакойныя разважаньні апанавалі ім:

Няма лепшага хараўства над хараством прыроды. Няма болей пэўнага мастацтва над мастацтвам, якое раскідана ў прыродзе. Чалавек павінен гэта ўразумець. І чаму я такі доўгі час быў сьляпым? Прырода—бязьвінна, чыста і ніколі ня здрадзіць як чалавек.

Пан Вашамірскі падняўся з дывана. У галаве высьпявалі новыя пляны. Новыя ідэі хараства мігацелі рознакалёрнымі вясёлкамі. Трэба нешта новае пачаць у гэтым кірунку рабіць.

Надышла нецярплівасьць.

Раптам пан Вашамірскі пачуў крыкі:

— Салаўя! Салаўя!

— Злавiлі Салаўя!—падумаў ён.

Вочы ў яго загарэліся гневамі. Ён выскачыў з пакою на сустрэчу Салаўю. Тонкія белыя пальцы яго скрывіліся ў дрыгатах і зрабіліся падобнымі да кіпцюроў каршуна.

У калідоры стаялі зьбянтэжаны пан Вольскі і ксёндз Марцэвіч.

Рыжыя валасы пана Вольскага былі натапыршчаны нібы ў пеўня, які скача на ворага.

Ён ажыўлена махаў рукамі. На вачох у яго выступалі сьлёзы. Ён хрыплым голасам крычаў:

— Салаўя! Салаўя!

— Ціха, пане Вольскі,—супакойваў яго ксёндз Марцэвіч,—а то пан Вашамірскі зноў пачастуе вэнгерскім віном з дзедаўскага келіха.

— Я праспаў Салаўя. Хачу паслухаць яго сьпевы!

Супакоіўся толькі тады, як заўважыў пана Вашамірскага.

— О, д'ябал! А я думаў...—заскрыгатаў зубамі пан Вашамірскі. Але абавязак гасьціннасьці да чалавека, якога ён запрасіў у госьці, ды які яшчэ ня ўцёк ад яго, як ўсе іншыя госьці, прымусіў пана быць далікатным.

— Прашу да майго пакою, пане Вольскі!—гасьцінна прасіў пан Вашамірскі і ўзяў шляхціца пад руку з такой ласкавасьцю і асьцярожнасьцю, нібы пан Вольскі быў шклянны. Ціхім, нячутным крокам ксёндз шмыгнуў у малельню да пані Вашамірскай.

Пан Вольскі зьзяў ад вялікай прыемнасьці. Аглядаўся па бакох—хто яшчэ заўважыць (хоць бы лёкай), якой пашанай ён карыстаецца ў пана Ваша-мірскага.

Пан пасадзіў шляхціца ў мяккі фотэль. Сам сеў насупраць на канапу.

У пана Вольскага ў вачох і ва ўсёй фігуры выяўляліся і ўласны гонар, і пачцівасьць да пана, і хітрасьць.

— Пан Вольскі мне друг?—запытаўся пан Ваша-мірскі.

— Ой, вечна гатоў служыць яснавяльможнаму пану!—сказаў шляхціц, стукнуў абодвума кулакамі сабе ў грудзі, наморшчыў лоб і ледзь не расплакаўся.

На тонкіх губах пана Вашамірскага мільгнула ўсьмешка. Ён заўважыў:

— Верш, якім пан Вольскі мяне пачаставаў на балі, ніколі ня выйдзе з маёй памяці. Каб пана за яго аддзякаваць я прымушан быў пачаставаць пана з дзедаўскага келіха.

Шляхціц наставіў спалоханыя вочы. Рукі задрыжэлі.

Пан Вашамірскі гучна зарагатаў, супакойваючы шляхціца:

— З дзедаўскага келіха ня буду пана цяпер частаваць, але віна вып'ем з панам!

— Ой, вып'ем, яснавяльможны пане!—прагаварыў набожным голасам пан Вольскі і падзіцячаму пачаў перабіраць нагамі.

— А пакуль што пагаварым аб справах!

— Я слухаю, яснавяльможны пане!

Шляхціц наставіў вушы.

— Дык вось, пан Вольскі пэўна бачыў, якія стаеньнікі ў маіх гасьцей, а ў мяне на стайні ніводнага добрага каня няма.

— Ой, праўда, яснавяльможны пане!

Шляхціц спачуваюча зірнуў пану ў глыбіню вачэй. Яму горача стала ад пэрспэктывы гандлю і добрага заробку.

— Значыцца, —казаў пан далей, —я памяню сваю стайню на тэатр...

— Ой, так, так, яснавяльможны пане, —больш халодным тонам прамармытаў шляхціц. З інтонацыі яго голасу нельга было ўцяміць, ці ён хваліць за гэта пана, ці ганіць.

— Мабыць, гандлю ня будзе! —падумаў шляхціц.

— Ня было мне часу, —гаварыў пан Вашамірскі, —калі глядзець за стайняй... Быў заняты тэатрам. А цяпер абавязкова мне трэба набыць некалькі троек. Абавязкова!

Вочы пана Вашамірскага загарэліся. Пан Вольскі зноў ажыў: гандаль наклёўваецца.

— Дык можа пан Вольскі дапаможа мне ў гэтай справе?

Пан Вольскі пагандлярску гумкнуў і наморшчыў лоб:

— Многа грошы будзе каштаваць, яснавяльможны пане. Ой, многа! Добрых коняй ніхто ня

хоча прадаваць, а калі пан іх набудзе, дык хто за імі будзе глядзець? Пан тэатрам заняты...

— Тэатрам? Няхай яго д'яблы! Апрыкрыў ён мне! Я гатоў яго задармо аддаць! Карысьці няма ад яго.

— Нікому гэтыя тэатральныя хлопы не патрэбны. Яны-ж ні да якой працы ўжо не гадзяцца. Яны-ж адвыклі ад яе,—гнуў сваю лінію хітры шляхціц.

— Бізун навучыць!—апраўдваў сваіх актораў пан Вашамірскі.—Коні, коні мне патрэбны нагвалт!

— Калі на тое пайшло, дык мы наладзім як-кольвечы справу яснавяльможнага пана!—казаў шляхціц такім тонам, якім гаворыць доктар да хворага.

Пан Вашамірскі абрадваўся.

— Калі ня будзе ахвотнікаў на актораў,—разважаў ён уголас,—дык я іх зноў пушчу на гаспадарку. Набалаваліся і годзе. А пану Вольскаму ў нагароду аддам, калі захоча, некалькі чалавек з маёй трупы, па выбару. Пан Вольскі мне паможа купіць коняй.

— Што яснавяльможны пан мне загадае, тое і выканаю!

Пан Вольскі так моцна стукнуў сабе ў грудзі ажно дыханьне стрымалася. «Выберу для сябе аднаго музыканта і пару балярын»,—падумаў ён.

Ад хмельнай радасьці шляхціц ёрзаў у панскім фотэлі і зноў упэўніўся, што гэта яму сон сьніцца.

— Дык ідзем вып'ем, пане Вольскі. Аб справе пагаворым.

ЗОСЬКА ЛІТАСЬЦІ НЕ ПРАСІЛА

Зоська не памятала свайго ўчынку. Сякера была яшчэ ў яе руках. Пальцы моцна ўпіліся ў тапарышча, пабялелі ў суставах, а пазуры наліліся крывёю. Яна бачыла перад сабою толькі тое, што вось павінна зараз быць: панскі сабака Макар, нялюбны і агідны, будзе з яе жартаваць, будзе над ёю здзеквацца і гвалтам пацягне на панскі баль. Яго голас, круглы чырвоны твар, сіла над ёю цяпер, калі Сымонкі няма тут, даводзілі яе да таго, што зуб аб зуб ляпаў. Здавалася ёй, што рот поўны сухога гароху, і яна ніяк ня можа яго выплюнуць. Гарох душыў яе, наганяў пену на губы. Яна хацела яго размалоць зубамі і не магла.

Апамяталася толькі тады, калі пачула галашаньне маткі. Толькі тады яна заўважыла труп Макара, які ляжаў на гліняным памосьце тварам да зямлі ў лужы крыві.

Сякера выпала з рук.

Зоська здзівілася і як-бы супакоілася. Здзівілася таму, што раптам Макар так сьмешна лёг на зямлю, перакінуўшыся праз парог іхняй хаты. Супакоілася, бо Макар яе болей чапаць ня будзе...

Старая маці ламала рукі і галасіла: «А божа-ж мой! А божа-ж мой!»

Схапіла старая вядро вады і лінула на Макара Тармашыла яго, будзіла. Нічога не памагло.

Маці выскачыла на вуліцу.

— Ратуйце, людцы добрыя! Ратуйце! — чула Зоська ахрыплы крык маткі,—ра-тууйця-а-а!

Зоська азірнула па хаце. Аглядала ўсе куткі, нібы ў першы раз убачыла печ, тапчан, стол, цялушку ў загарадцы; зірнула на труп Макара ў лужы крыві—і рукі ў яе павісьлі, як чужыя. У сэрцы млосна стала. Кругі замітусіліся перад вачыма. Уся злосьць да Макара адпала.

«А можа ён зараз зноў засьмяецца, зарагоча, як нядаўна рагатаў на кані..»—думала Зоська.

— Ратуйце, людцы добрыя! Рату-у-уй-ця-а!

Лямант маткі—такі распачны, такі жаласьлівы і спуджаны, як тады, калі бацьку нябожчыка катавалі ў дварэ, Зоська тады яшчэ была малая. Гэта было яшчэ пры старым пане.

Перад вачыма Зоські, як жывы, стаяў нябожчык бацька. Нізенькі, худзенькі, з скалмачанай русай бародкай. Яго вечна сьлязьлівыя вочы былі заўсёды спалоханыя. Завостраны нос быў бледны і сьмешны. Зоська ня памятае, за што тады бацька правініўся перад панам. Ён, бацька, тады малаціў. Там-жа на гумне яго білі. Як прывезьлі дахаты няжывога, дык мякінай былі абсыпаны ўсе раны на яго целе. У носе была мякіна, у вушах, між каравых чорных пальцаў—усюды ахварбаваная крывёй мякіна, што да хлеба прымешваюць...

Гул галасоў чуе Зоська з вуліцы. Усё бліжэй да хаты...

Яна адчувае, што нешта страшнае будзе ёй ад гэтых людзей.

Зьбегліся людзі...

Разьзявіліся...

На Зоську глядзела многа вачэй... Зьдзіўленыя сумныя, вясёлыя, спалоханыя, бліскучыя. Зоська хацела ад іх схвацца, ды не магла. Яна адварочвалася—а вочы пранізвалі яе праз патыліцу, праз сьпіну. Яна апускала галаву ўніз—вочы грамады калолі яе. Яна тарашчыла на іх, нібы на полымя, свае бяздонныя і пустыя вочы. Тады сялянскія вочы ад яе адварочваліся. Ня вытрымлівалі...

— Гэта на нас бяда... Ліха на ўсю вёску...

— Закатуюць усіх нас... Усіх закатуюць...

— Не чапаць яго—гэтага панскага сабаку! Не чапаць! Няхай так ляжыць!

— Вось і сякера!

— Вязаць яе! Вяза-а-аць!

Як праз сон, як аглушаная, чула Зоська вакол сябе гоман устрывожаных людзей.

— Маці! Вяроўку дай! Вяроўку!—крычаў нехта.

Матка Зоські, жагнаючыся, божкаючыся, пабегла ў сенцы па вяроўку.

Зоська прыслухоўвалася да матчыных слоў. Маці плачучы апавядала мо' ў дзесяты раз адно і тое самае. Зоська старалася ўцяміць сэнс гэтых страшных слоў.

— Дык, людцы родненькія, Зоська ўскочыла ў хату і схапіла сякеру. А ён гнаўся за ёю, божа-ж мой. Ён праз парог, а яна, міленькія, тра-а-ах сякерай па галаве. Трах!.. Ён і пакаціўся. А божа-ж мой, а родненькія! а міленькія!

Зоська з цікавасьцю прыслухвалася да матчыных слоў. Уцяміла...

Сэрца яе то моцна калацілася, то зусім прыціхала, пуста рабілася ў грудзёх. Дрыжэлі рукі і ногі, кожная жылка дрыжэла.

Зоська супакоілася толькі тады, калі рукі яе былі зьвязаны за плячыма. Яе пасадзілі ў кут перад абразамі.

Да ног лашчыўся стары кот, цёрся бокам да спадніцы і махаў хвастом.

Войт круціў тоўстыя вусы двума пальцамі правай рукі, падсоўваў, нібы ў падарунак камусьці, то адзін вус, то другі. Мышыныя вочы яго былі лагодныя. На гэты раз ён зусім не лаяўся. Ледзь кратаў тоўстымі губамі і цадзіў праз зубы:

— Та-а-ак, та-а-ак... А-га... А-га!

Спакойна распытваўся, як гэта здарылася, слухаў адным вухам, другім, жмурывы вочы, усьміхаўся і нібы радаваўся. Выходзіла, быццам ўсё гэта было яму надта прыемна. Распытваўся ў сялян, Зоськінай маткі і апрача «так-так!» і «ага!» нічога не казаў.

Зоську ніхто не распытваў. Нібы аб ёй зусім забылі.

Людзі агойталіся. На душы палягчэла ад лагоднасьці пана войта. З ім як-бы паратунак зьявіўся для вёскі ад гэтага няшчасьця.

— Ну, разбойнікі, — гримнуў раптам войт, — вынасеце труп на санкі! А яе (войт паказаў рукой на Зоську) развязаць!

Гэта слова «развязаць» было сказана з такой злосьцю, нібы развязаць было для Зоські горшай карай, чымся быць зьвязанай.

Жылы ў войта на твары надуліся, вочы заблішчэлі.

Людзі вынеслі труп на прыгатаваныя сані.

Войт загадаў фурману везьці ў двор. Ён вярнуўся ў хату, за руку вывёў адтуль Зоську, сам накінуў ёй вяроўку на шыю, прывязаў да аглоблі побач з канём, сеў у сані і ўзяўся за лейцы і пугу.

Мужыкі анямелі на месцы, казелілі вочы і толькі галовамі ківалі.

Завойкала-загаласіла старая маці Зоські:

— Паночку... міленькі... родненькі...

— Ціха, сука! быдла! — крыкнуў войт, і вочы яго наліліся крывёю, — маўчы!

— Ёй будзе холадна, паночку... Кажух дам ёй...

— Грэць буду! — усьміхнуўся ў вусы войт.

Матка ўскочыла ў хату па кажух. Тымчасам войт пацягнуў за лейцы. Паехаў лёгкім крокам.

Зоська ішла побач з канём.

Матка вынесла кажух і пабегла за фурманкай, крычала:

— Паночку... паночку...

Войт пагнаў каня шыбчэй, сьцебануў пугай Зоську...

Конь панёсься.

Зоська ўся потам пакрылася, расчырванелася. У вачох стаяў туман. Нічога яна перад сабой ня бачыла. Толькі лясканьне пугай па яе плячо, нібы гром, глушыла ёй вушы, кусала яе, нібы сотні аваднёў, нібы снапы іскраў.

Думкі у Зоські блыталіся.

Яна падала ў сьнег. Забывалася, дзе яна знаходзіцца, што з ёю робіцца.

Войтава пуга кожны раз падымала яе зноў на ногі. Войт з кожным ударам пугі ўсё болей зьвярэў, ахрып ад дзікай лаянкі, і правая рука, якая трымала пугу, занямела ад працы.

Зоська ні разу ня крыкнула, не прасіла літасьці ў войта, толькі ціха войкала і задыхалася ад гарачыні.

Мароз пашчыпліваў войта за вушы. Вусы яго пасівелі ад шэрані, павісьлі на іх ільдзяныя макавінкі.

Далёка ад фурманкі адстала матка Зоські. Шэрай кропкай выглядала старая ў сьнежнай белі, соўвалася наперад, як мурашка. Хаткі вёскі захаваліся за касагорам. Ціха стала вакол.

Трохі не па сабе зрабілася войту. Ён стрымаў шпаркі ход каня. Пачаў ехаць крокам і перастаў лупцаваць Зоську пугай.

— Пано-о-о-очку!.. о-о-очку! — данасіўся да яго здалёку крык Зоськінай маткі...

Войт уехаў у лес.

Ціха было ў гушчары. У белых вывернутых шэрсьцю наверх кажухох стаялі маўклівыя калматыя елкі. Санкі лёгка коўзаліся па сьнезе. Зоська ступала спакойна побач з канём. Войт глядзеў ёй у сьпіну. Жудасна зрабілася яму і як-бы шкода гэтай дзяўчыны. Ён спыніў каня, зьлез з санак, зьняў з Зоські вяроўку і казаў ёй сесьці ў санкі.

Зоська здзіўлена на яго зірнула. Нешта замармытала. Губы яе былі ў крывавай пене. Уздрыгі пранікалі ўсё яе цела...

— Ну, садзіся хутчэй, пся косьцы!

Зоська ўсьміхнулася. Яшчэ раз зірнула на яго. Давай пільна ўглядацца. Вочы ея расшырыліся ад захаванага нясьцерпнага страху і агіды.

— Макар... Макар...—шапнула яна,—ты Макар...

Наставіла супроць войта адубелыя рукі і закрычала:

— Не хачу на панскі балы! не хачу!

На Зоську напаў раптам сьмех, нястрыманы рогат. Яна глядзела на войта белымі зрэнкамі і рагатала. Корчылася ад сьмеху. Пена валіла з губ. Яна гогокала, выставіла рукі на войта, пазірала ў глыбіню яго вачэй.

— Го-го-го!

Жудасна зрабілася войту.

Ён даў пугай па кані. Конь ірвануўся і пабег. Звар'яцелая Зоська засталася ў лесе.

«Скажу, што яна ўцякла»—падумаў войт.

— Го-го-го!—чуў ён здалёку.

5

ДЗЕДАВА КАЗКА

Салавей выскачыў з палацу на шырокі дзядзінец. Пакруціўся каля будынкаў і пабег у парк. Адтуль кінуўся ў вялізнае гумно. Здалёку чуў ён крык гайдукоў, якія пусьціліся за ім удагонку.

— Лавеце! Лавеце!

Збрахалі сабакі. Сьлед яго ужо быў страчаны.

Салавей урыўся ў вялізны стог сена.

Як усё супакоілася, ён вылез на гумно.

Стаяла цішыня. Неба было чыстае, нібы цёмна-сіняе шкло. Буйныя зоркі залатымі вышыўкамі мігацелі ў прасторы, віселі ў бяздоннай вышыні.

Салавей зірнуў у бок лесу, які вызначаўся шараватай сьцяною. Пасьля цэлага дня сядзеньня ў запёртым цёмным пакоі, пасьля таго, як прывялі яго на панскі баль і прымусілі сьпяваць салаўём— ён адчуваў сябе чалавекам, ён меў перад сабою вольніцу-волю. Але ў гэтым прасторы яму было цесна. Ён ня ведаў, куды ісьці, дзе схаватца ад пана і яго наймітаў, дзе дзецца ад усіх людзей, якія ад страху пакажуць на яго пану.

Салавей дыхнуў халодным паветрам і пусьціўся ў лес. Тут ён у маленстве пасьвіў панскае стада. Тут яму вядомы і блізкі, як родныя браты, кожнае дрэва, кожны кусток...

З-за касагору зірнуў месяц—чырвоны, як кроў, што льлецца на мужыцкім целе ад панскіх бізуноў.

Па сіняватым кужалі сьнегу побач з ім, як ня-супынны вартаўнік, ідзе яго цень. Рукі і ногі ў ценю надзвычайна доўгія. Салавей глядзіць на свой цень і думае: «Каб сам быў такой велічыні, увесь маёнтак перавярнуў-бы, камень на камені не пакінуў бы»..

Падышоў да старога дуплаватага дубу.

Ня раз улетку ён тут вогнішча раскладваў. Тут заўсёды на купальле хлопцы і дзяўчаты зьбіраюцца. Гуляюць. Песьню пяюць. Скачуць. Тут ён з Зоськай ня раз сядзеў. Яшчэ як быў малы, тут дзед

Мікіта яму байкі баяў. Цяпер дупло, высмаленае
вогнішчам, сьнегам занясло. А як быў малы, тут
ад дажджу хаваўся... Шматгадовы попел таксама
занясло гурбай, вялізнай, як мядзьведзь.

Салавей нырнуў у лес. Яго цень драпаецца па
хвоях, лезе на елкі. А месяц сьвеціць-сьвеціць,
паглядае спаміж пнёў, грае па сьнежных абрусох,
пускае цьвет дробненькі па абсьнежаных галінах.

Крокі Салаўя аддаюцца мяккім шолахам.

І здаецца Салаўю, што ён даўным-даўно брыдзе
ў гэтым месячным лесе, многа гадоў—з тых часоў,
як дзед яму байкі баяў пры вогнішчы.

Сьцюжа прабірае. Але гэта толькі зверху—
рукі, твар. Унутры цёпла, горача... Месяц здаецца
дзедавым тварам. У яго выябражэньні дзед Мікіта
паўстае жывёханькі. Лысіна яго бліскучая, трохі
жаўтаватая. Бародка скалмачаная. Шмат зморшчы-
нак на дзедавым сухім твары. Яны ткуцца густа-
густа, як зрэбнае палатно. А вочы ў дзеда—мала-
дыя, блішчаць двума аганёчкамі ад лучыны. Усьмі-
хаюцца. А голас у дзеда трохі пісклявы. Часта ён
зьбіваецца з тону, спыняецца, кашляе, плюе.

Дзед пляце казку.

Слова ў слова памятае Салавей казку дзеда:

«У якімсь краі жылі людзі, і пачаў да іх лятаць
зьмей, і пачаў дабро цягаць і людзей к сабе хва-
таць. Людзі яму будавалі харомы, акупвалі іх кана-
вамі, насыпалі валы зямлі і там гінулі. А зьмей
хватае ды валочыць туды ўсё новых ды новых
людзей».

Салавей нібы бачыць перад сабою дзеда, які рукамі паказвае, як людзі харомы будуюць і як зьмей людзей хватае. Спрытна дзед умеў байкі баяць. Ён цягне іх доўга-доўга. Начлежнікі слухаюць. Ціха сядзяць.

«Працуюць людзі на зьмея, а самі пухнуць з голаду і мруць, бы мухі. Тыя людзі, што засталіся жыць у харомах зьмея, зрабіліся яго ліхімі слугамі і пачалі дзёрці скуру з людзей».

— Якраз, як гайдукі нашага пана!—кажа хтосьці з начлежнікаў.

— Ціха, не перабівайце! Каб на вас звод!—злучаецца дзед і далей гавора:

«І ліхія слугі зьмея пачалі лічыць людзей горш гавяды, пачалі сароміцца, што самі яны людзі, пачалі выдумоўваць сабе ўсялякія назьвісткі. Хто назваў сябе зьмеем, хто ваўком або мядзьведзем ці другім зьверам, хто арлом, каршаком ці другою птушкаю, хто якім-кольвек дзеравам. І гэтак яны далі сабе назьвісткі. [Ды от скуль узяліся паны. Сьвінскія, Ваўковічы, Арлоўскія, Дубавіцкія і цэлая процьма іншых».

— А Вашамірскі скуль узяўся?—запытаўся малы тады хлопчык Сымонка.

Ён шчыра верыў кожнаму слову байкі.

— Не перабівай!—грозна крыкнуў дзед, падкідаў ламачча на агонь і далей баяў, не збаўляючы грознага тону, нібы гнеў свой перакінуў з унука на герояў байкі.

«Тымчасам зьмей пачаў гніць, бы падла (дзед плюнуў пры гэтым аж тры разы). Ляжыць ён на

адным баку тысячу гадоў. Разышоўся ад яго смурод па ўсіх пакоях. Пайшла вонь на ўвесь сьвет. Прасьмярдзелі і пачалі гніць і паны“.

Сівенькі дзед сашчаміў нос двума закарузлымі пальцамі і давай чыхаць. Слухачы зарагаталі. Але дзед цягнуў байку далей мінорным тонам:

«От служаць людзі дохлым паном і гнілому зьмею, аддаюць ім апошняе, а самі ходзяць галодныя, халодныя ды за працаю сонейка яснага ня бачаць. І людзям здаецца, што лепшага жыцця і ня трэба, бо так жылі і дзяды і прадзеды».

Ціха-ціха вядзе дзед сваю гутарку, да шэпту даводзіць. Начлежнікі апускаюць галовы, нібы вінаватыя. Сумна і жудасна робіцца Сымонку. Вакол вогнішча стаіць ночны змрок, густы, душны.

Пасьля доўгага спынку дзед больш цьвёрдым голасам цягне далей:

«Але вось нарадзіўся ў тым краю хланчук. Быў ён вельмі блagenькі, заняпаў змаленства ды так астаўся да трыццаці год. І назвалі яго людзі Іванкам Прастачком. Прышлі да Іванкі старцы-дудары. Першы раз зайгралі—язык Іванку разьвязалі. У другі раз зайгралі—у сэрца жаласьці нагналі. Трэці раз зайгралі—Іванку сілу далі».

«І пачаў Іванка Прастачок па сьвеце хадзіць, у дудачку граць, людзям праўду казаць. От учулі ў палацах той вялікі голас ды і спалохаліся слугі зьмея. Пачалі яны войска зьбіраць ды Іванку Прастачка шукаць...»

Салавей ішоў па лясной дарозе і, думаючы і паўтараючы дзедаву казку, не глядзеў, што робіцца вакол. Але раптам успомніў, што яго могуць тут знайсці панскія гайдукі. Ён збочыў з дарогі ў лес і думаў аб дзедавай казцы, у якой гаворыцца аб „жалезнай булаве ў сорок падоў“. Надта баяўся зьмей гэтай булавы.

Салавей падумаў, што на пана Вашамірскага ня шкодзіла-б пайсьці з такой булавой і больш шпаркім крокам пайшоў наперад.

Ён ня ведаў, куды ідзе. Ня думаў аб гэтым. Толькі каб быць далей ад маёнтку. Раптам убачыў нешта шэрае каля пня. Сэрца калатнулася.

Ён падышоў бліжэй.

— Няйначай чалавек скорчаны ляжыць...

Нагнуўся.

Шэрань пакрыў сівізнай дзявочыя скалмачаныя валасы.

Перад вачыма Салаўя пачалі кружыцца дрэвы.

— Зоська!—крыкнуў не сваім голасам,—Зоська...

6

КАРОВА АЦЯЛІЛАСЯ

— Жывём мы на жарты і кпінкі для гоюў,— гаварыў Мэер свае ранічныя псальмы, паглядаючы на ўсход у бок нявідочнага Сыону.

Яго голас быў роўны, монотонны і мэлянхолічны. Мэер жмурыў вочы, ківаўся направа і налева, шчолкаў ад вялікага пачуцьця пальцамі

і забываўся аё усім на сьвеце... Ён веў цяпер
бяседу з богам Элогімам, апавядаў яму аб зьдзеках
над сабою на балі ў пана Вашамірскага; скардзіўся
на тое, чаму Элогім так захацеў.

Пры гэтым спалохаўся:

— Гэта-ж грэх... Я—нікчэмны чалавек, жанчы-
най нараджоны—учыняю грэх... Пачуцьцё спакоры
слабее. Замест спакоры злосьць кіпіць у маіх
грудзёх. Д'ябал думкі блытае...

Лісток за лістком Мэер перагортвае стары
пажоўклы псалтыр, які перашоў да яго ў спад-
чыну ад дзіда-дзеда.

Мэер стогне.

Квадратовыя літары на жоўтым полі паперы
скачуць перад ім, як чорныя кузуркі.

Чырвоная паласа ўсходу палае над лесам.

У хаце шэра. Ранічны сьветазмрок прабіваецца
праз маленькія шыбіны. Жонка Мэера, нізенькая
і дробная жанчына, тупаецца ля печы, соўвае
гаршкі, ладзіць сьняданьне. Першым чынам трэба
накарміць карову, якая ў гэту ноч ацялілася,
і дзеля чаго ў хаце вялікая радасьць. На гэту
сямейную ўрачыстасьць прышла і жонка суседа
Міхалкі—высокая, круглая і ружовая, з вечным
дзівам у вачох.

Каля печы стаіць цэбар, у якім ладзіцца
сягоньня смачнае сьняданьне для каровы: запар-
ваецца мякіна, абмешваецца варанай бульбай
і аздабляецца высеўкамі ад жытняй мукі.

— Гэта-ж проста панскае сьняданьне!—жартуе Мэерыха,—Ледзь дачакаліся малачка. А цяпер цэлы скарб у хаце будзе. Проста рай для дзяцей.

— А як-жа, а як-жа!—згаджаецца Міхальчыха.— Парсюкоў вы-ж ня колеце. У вас усё малако ды малако.

Мэерыха пачынае пералічаць усе выгады ад каровы:

— Тут табе і сыр, і масла, і сьмятана, і тварог, і кіслае малако, і масьлянка, і сырое малако, і паранае. Тут табе і да бліноў ёсьць прысмакі! Тут табе і да рознай стравы акраса. Без малака пустая хата. Без малака, як бяз рук.

— Дый што казаць,—спагадвае Міхальчыха, паўнютка хата дабра, калі карова дойна.

Мэер чытае псалмы і прыслухоўваецца адным вухам да бабскай гутаркі. На яго твары зьяўляецца ўсьмешка, але хутка хаваецца ў чорнай густой барадзе, бо радавацца—грэх. Ён бярэ са стала акраец хлеба, крышыць пальцамі і кідае ў цэбар. Пры гэтай рабоце ён ня спыняе сваіх псалмаў—глытае іх напамяць.

А яго старшы сын Мэндалька новага сябра набыў: забяўляецца з цялушкай, якая яшчэ ледзь стаіць на тонкіх ножках. Хлопчык мукае, як карова, пабрыквае вакол цялушкі на руках і нагах, гладзіць яе жоўтую шэрсць і нарадвацца ня можа гэтай вялізнай падзеі ў яго жыцьці.

Лёгка казаць, такога слаўнага таварыша мае.

Праз дзень-два цялушка ўжо будзе пабрык-ваць, скакаць ад стала да печы, ад печы да ложка. У хаце пойдзе такі гармідар і тарарам, ад якога Мэндэлька ўжо цяпер мае вялікую ўцеху. А праз тыдзень, дык чаго добрага, яму і Юрку, сыну Міхалкі, у цялушкі вучыцца прыдзецца, як час праводзіць, як на сьвеце жыць...

У хаце пануе сьвяточная радасьць. Кожны пасвойму малюе зьмену ў жыцьці да лепшага: ацялілася карова.

Скрып дзвьярэй перабіў агульны ўрачысты настрой. Адчыніліся дзверы, і пасья цялага воблака пары на парозе паказаўся высокі дзяцюк.

— Дзень добры ў хату!—казаў ён трохі ахрыплым голасам.

— Добры дзень!—адказалі кабеты.

— М-гу!—буркнуў і Мэер, які не хацеў перарваць малітвы.

— О-о-о! ну!—вёў далей Мэер гутарку з дзяцюком на мігі, як нямы, і паказаў рукою на зэдлік, што азначала: «прашу сесьці».

— Дзякую!—адказаў дзяцюк, —буду грэцца каля печы, бо вельмі азяб!

— Грэйся! грэйся!—гасьцінна папрасіла Мэерыха.—Вельмі ўжо ты лёгка адзеты. Не пазімоваму...

— Відаць, душа грэе,—пажартавала Міхальчыха і давай прыглядацца пільней да дзяцюка.

— А ці ня Сымон, панскі салавей?

— Сымон, але ўжо ня панскі салавей,—адказаў Салавей.—пан Вашамірскі выгнаў мяне.

— Ой, ой, ня можа быць!—казала Міхальчыха.

— Праўда, я цэлюю ноч у лесе бадзяўся. Там Зоська Халімонава мёртвая ляжыць. Трэба як-небудзь яе матцы наказаць.

— А божа-ж мой!—здзівілася Міхальчыха,— што дзеецца на сьвеце!

Мэер, ня спыняючы псальмаў, зьвярнуўся да жонкі на мігі.

— О-о-о! гам!

Яна зразумела адразу і папрасіла Салаўя на сьняданьне:

— Сымон пэўна сьнедаць хоча!

Міхальчыха задзівілася:

— Божа ж мой! Што на сьвеце робіцца! Ідзём у маю хату сьнедаць!

— А наша хата — ня хата? — пакрыўдзілася Мэерыха.

Мэер спыніў малітву і пачаў злавацца:

— Садзіся, Сымон! зараз есьці будзем!

— Для Сымона сала на сьняданьне зажару!— не адставала Міхальчыха, і яе здзіўленыя вочы паглядалі на ўсіх з просьбай,

Пачуўшы слова «сала», Мэер заткнуў вушы і адварнуўся да сьцяны, каб не атрафіць малітву...

Міхальчыха павяла Салаўя ў сваю хату.

У часе яды Салавей з Міхалкай доўга шапта-ліся.

Пасьля гэтага Салавей лёг спаць на печы. А пад вечар Міхалка даў яму стары кажух, торбу харчоў і выправіў у дарогу.

БОЖАЯ МАЦІ

Праз колькі дзён пасяля спэтаклю пан Ваша-
мірскі дазволіў Марылі, „прыгажэйшай за статую
Вэнэры“, ісьці да хаты.

Марыля ўзрадавалася.

Пры гэтым прысутнічаў ксёндз Марцэвіч. Яго
шэрыя вочы бліснулі. Ён строга замахаў на яе
пальцамі і сказаў урачыстым голасам:

— Ня радуйся дабраце пана! Табе грэх рада-
вацца. Ты грала на сцэне сьвятую матку боску.
Ты высабляла яе цудадзейны вобраз. У твае
грэшныя вусны былі ўложаны яе сьветлыя словы.
Калі на шляху сустрэнеш вялікія пакуты, дык
памытай, што пакуты цела гоць душу. Ты павінна
дзякаваць пану за тое, што выконвала ў палацы
слаўную ролю сьвентай маткі. Адмаўляйся ад
сваіх бацькоў ды лепш ідзі ў ціхі манастыр.
Я падрыхтую цябе пастамі, малітвамі ды спо-
ведзьдзю. Я буду тваім духоўным айцом!

Ксёндз Марцэвіч вільготна-масьялянымі вачыма
аглядаў прыгожую постаць Марылькі.

Дзяўчына пабляднела. Апусьціла вочы і шэп-
там сказала:

— Хачу да бацькоў...

— Ідзі!—гнеўна сказаў ксёндз.—Але памятай,
што ты перад панамі грала сьвятую Марыю.
Не грашы!

Было яснае сонечнае надвор'е, калі Марылька ішла да хаты бацькоў. Яна ня ведала, што дома робіцца.

Пад яе нагамі скрыпеў сьнег. Дарога блішчэла шліфаваным серабром.

На парозе маленькай хаткі яе сустрэў бацька, Каспар. Рукі і твар былі ў яго абматаны анучамі. Толькі вочы блішчэлі.

— Дачушка! — абрадаваўся бацька. — Мары-лечка...

І раптам бацька заплакаў.

— Чаго плачаш? спалохалася Марылька.

— Хадзем у хату, раскажу.

— Дзе маці?

— Раскажу... Я вось рукі і твар адмарозіў па панскай ласцы.

У хаце Марылька аб усім даведалася. Бацька ўсё раскажаў.

— Дык чаго ты так рагочаш?—устрывожыўся бацька. Радавацца няма чаго.

Марылька слова не сказала. Рагатала цэлы дзень. Не магла стрымаць свайго сьмеху. Калі змарылася, павалілася воб-зямлю ды ўсё рагатала. Трымалася за бакі ды рагатала... Глядзела на людзей няпрытомнымі вачыма ды рагатала... Змоўкла толькі тады, калі на яе вылілі ведро студзёнай вады. Пасьля рогату на яе напаў вялікі смутак. Пацямнелі яе сінія вочы, твар быў белы і вуснамі яна ледзь шаптала:

— Я матка боска...

— Яна звар'яцела,—тлумачылі Каспару суседзі.—Пільнай, каб з хаты не ўцякла!

Вясной яна ўцякла.

Каля рэчкі зелянелі кволымі фарбамі вербы. У сінявасьці неба купаліся птушкі, зьвінела на розныя галасы зямля, а шалёная Марылька брыла па палёх і дарогах. Хадзіла босая ў зрэбнай кашулі з распушчанымі валасамі. У яе вачох застыў вялікі сум. Хадзіла яна павольным крокам, моўчкі.

— Хто ты?—пыталіся часамі сяляне.

— Я матка боска...

Іншых слоў ад яе ніхто ня чуў.

Часам дождж і навальніца пануюць над зямлёю, вые-крэхча бор ад ветру, птушкі палохаюцца, людзі па хатах сядзяць. Часам сонца пячэ, сушыць глебу. Людзі ценю шукаюць. А шалёная ўсё ходзіць, брыдзе ад вёскі да вёскі ў доўгай зрэбнай кашулі. Людзі кормяць яе, пояць, а яна адно толькі шапаціць. Нават не дзякуе.—Я матка боска...

І чуткі, і казкі і дзівы носяцца па ваколіцы ад аднаго цёмнага чалавека да другога:

— Матка боская ходзіць па зямлі. Яна ў доўгай зрэбнай кашулі. Смутак у яе вачох, а над яе галавою зьзяньне.

Салоўка сьпявае у густых ляшчынах. Трэлі яго зьвіняць насупроць чырвонага месяца. А ўдзень на гэтым самым месцы зязюлька кукуе грудным

голасам. І плыве, коціцца ад вёскі да вёскі, нібы вільготны белы туман уночы:

— Матка боская ходзіць па зямлі. Дзе ступіць нагою, там жыта родзіць; дзе гляне вокам на гаўяду—гаўяда здаровая. Ваўкі ў полі чапаць ня будуць. Гляне на хворага—ачуняе. Гляне на сьляпога—сцвет сонейка пабачыць...

І людзі цёмныя на каленях, з малітвамі матку боску сустракаюць.

Ходзіць-брыдзе па ваколіцы шалёная Марылька.

І сустрэў яе каля цвінтару адзін ксёндз—Курачковіч, тоўсты і кароткі і завуць яго «Кірачковіч», каб прозьвішча ня ішло ад слова «курыца». Ён доктар богасловіі і філэзофіі.

«Маці боская», якая прывыкла жыць у панскім палацы пад камандай ксяндза Марцэвіча, спалохалася ксяндза і ўпала перад ім на калені.

Доктар богасловіі і філэзофіі загадаў ёй ісьці да яго ў памяшканьне. Яна паслухалася. Там угледзела яна шмат кніг, шмат панаў Язусаў: вялікіх і малых, дрыўляных, масянжовых, каменных, на малюнках.

Дзесяць дзён і дзесяць начэй яна жыла ў доктара богасловіі і філэзофіі.

Як пайшла ад яго, дык гаварыла сустрэчным і папярэчным на дарогах шырокіх:

— У маім чэраве сын божы. Малецеса, людзі!

І зноў хадзіла маці боская па зямлі ўжо не адна, а з сынам божым у чэраве.

Гаварылі людзі цёмныя, што маці боская з неба спусьцілася, з яснага сонейка на зямельку панскую, каб змякчыць сэрца лютых паноў, каб яны ня здзекваліся над прыгоннікамі.

Падхапіў гэтыя словы людзкія доктар богасловіі і філэзофіі—ксёндз Курачковіч, як завуць яго за вочы, альбо Кірычковіч, як кажуць пры ім.

Ён задумаўся над адным пытаньнем богаслоўска-філэзофскага характару—аб роўнавазе ў людзкіх суадносінах на зямлі.

— Тады паны можа перастануць здзеквацца над прыгоннікамі, калі прыгоннікі зробіцца паслухмянымі. Паслухмянства чалавек набывае праз страх божы. Страх божы павінен сеяць між людзьмі ён—доктар богасловіі і філэзофіі.

Ён у другі раз залабуніў да сябе «матку боску».

Дзесяць дзён і дзесяць начэй звар'яцелая Марыля знаходзілася ў пакоях Курачковіча. Слухала там яго сьвятыя словы. Пасьля гэтага народ бачыў яе ў касьцёле «Кроў Язуса». Яна паказвалася перад народам у залатых рызах, у бліскучай кароне. Бровы яе былі падмазаны грымам, роўныя, доўгія. Твар яе быў пакрыты бялліамі. Ва ўсёй яе постаці прыкметны былі: сум, спакора, набожнасьць, рахманасьць і мудрасць райская.

На гэта быў вялікі майстар грыміроўшчык з тэатру пана Вашамірскага. Жывая матка боская, здавалася, толькі што сышла з сьвятога абраза. Яна маўчала, глядзела на народ, ня мігала вачыма і ня рухала рукамі і нагамі.

Доктар богасловіі і філэзофіі гаварыў казаньні перад народамі пра божую славу, пра пакуту на зямлі, пра спакору перад панамі, якім «пан буг» аддаў люд паспаліты пад апеку. І яшчэ шмат аб чым гаварыў ён з богасловіі і філэзофіі.

Народ падаў на калені, маліўся, плакаў і ня ведаў, што яшчэ рабіць трэба.

Тады доктар богасловіі і філэзофіі тлумачыў, што яшчэ трэба:

— Трэба ўтрымаць сьвяты касьцёл «Кроў Язуса». На гэта патрэбны людзкія падаянні-ахвяры. Шчыра даюць паны на божы храм, але паноў мала. Людзі паспалітага многа, а люд мала дае ахвяр. Гэта вялікі грэх. Прыдзі сюды, пакалечаны целам, і калецтва тваё загоіцца! Прыдзі сюды пакалечаны духам, і дух ачысьціцца ад пошасьцяй, помыслаў злых, да ўчынкаў ганебных. Калі пан твой цябе крыўдзіць, памятай, што на тым сьвеце ён за гэта будзе пакараны панам над усімі панамі. А пакрыўджаны панам на зямлі, будзе ўзнагароджаны на небе панам над усімі панамі. Толькі супраціўляцца пану ня можна, бо тады будзе ліха і на гэтым і на тым сьвеце. Амін!

— Амін!—казала пры гэтым у голас і матка боская.

Праславіўся па ўсёй ваколцы касьцёл «Кроў Язуса».

На багамольле сюды хадзілі з блізкіх і далёкіх месц розныя людзі. Прывозілі хворых дзяцей, старых, розных кручаных і сапсаваных людзей.

І доктар богасловіі і філэзофіі парады даваў:

— У каго няма грошай, можа абкруціць тры разы хворага палатном, а пасья кінучь гэтае палатно перад нагамі маткі боскай. У каго няма палатна, можа зважыць хворага, пасья чаго такой вагі збожжа даць на карысьць «Крыві Язуса». У каго няма збожжа, можа даць авечку, гуся, цялушку на тую-ж карысьць. У каго такой жыўнасьці няма, можа прынесці сыру, масла, мёду, воску.

Голас ксяндза Курачковіча быў салодкі, як мёд, і пранікаў у сэрцы паравіян, нібы сьвяты меч анёла. Бліскучы ланцужок яго казаньня ў стылі «калі няма таго, можна чаго іншага» цягнуўся доўга-доўга—ад касьцёла «Кроў Язуса» да Бэтлеему.

Сьвятая Марыля часта паўтарала слова «амін».

Яна прывыкла да сваёй ролі. Пакруглела ў твары. «Кроў Язуса» ёй пашла на карысьць. Палюбіла матка боска гэты касьцёл. А богасловія і філэзофія расла ў ксяндза Курачковіча, як вінаградны сад пад пільным наглядам кемнага вінаградара. Показам гэтаму быў сьвяты живот ксяндза. І меў ён блаславеньне за такое божаскае выхаваньне паравіян ад самага біскупа. А біскуп меў пахвалу за такога ксяндза ад самага папы рымскага.

Тымчасам Каспар, бацька Марылі, абмотваў анучамі рукі. Па кавалачках, па суставах адпадалі пальцы, якія ён адмарозіў, дзякуючы лютаму панскаму войту. Твар у яго лупіўся, быў заўсёды чырвонага колеру, нібы голае аблупленае мяса.

Вочы гнаіцца пачалі, вечна сьлязіліся і было ня-
прыемна на яго глядзець ня тое, што шляхотнаму
чалавеку, але нават самаму простаму прыгоньніку.

— За грахі свае вялікія Каспар мае такі ганебны
выгляд,—пусьціў нехта пагалоску.

Каспар грашыў супроць сьвятой Марыі. Ён
так гаварыў:

— Пан Езус—мой унук, бо сьвятая Марыя—
мая звар'яцелая дачка Марылька... Няхай бы мяне
ўзялі за бога айца. Я-б тады загадаў усіх паноў
перадушыць.

Словы гэтыя былі такія страшныя, ажно людзі
баяліся данесьці аб гэтым да вушэй пана Ваша-
мірскага.

Тымчасам доктар богасловіі і філэзофіі любіў
карміцца ня толькі богасловіяй і філэзофіяй, але
і ахвяраваньнямі людзкімі, якія прыносілі бога-
мольцы ў касьцёл «Кроў Язуса». Пры гэтым ён
быў вельмі шчодры, частаваў сваіх бліжніх сытнай
ядою і хмельным пітвом. Ня ўсіх бліжніх карміў
ён, бо тады абяднеў бы касьцёл «Кроў Язуса».
З усіх бліжніх ён выбраў самага лепшага—матку
боскую.

Аднаго разу матка боская наелася пшанічных
бліноў, праз меру напілася касьцельнага віна.

Пры набажэнстве, калі сотні васковых сьвечак
гарэлі ў касьцёле, нібы зоркі ў чыстым небе, калі
сотні вачэй богамольцаў позіркамі ўпіваліся ў жы-
выя вочы маткі боскай, яны заўважылі ў яе вачох
вясёлы блеск.

— Павесялела матка боская—радаваліся людзі. Глядзеце, яна нам жартаўліва падміргвае! Благадаць божая на нас зьнісходзіць.

Раптам пачала прысядаць матка боская і нават ляскаць у далоні і прытаптываць нагамі:

І людзі пачулі словы новыя маткі боскай у залатых рызах і бліскучай кароне:

Тра-ля-ля, тра-ля-лю
Я ксяндзуліка люблю!

Захацелася матцы боскай яшчэ сьпяваць, але рогат богамольцаў спыніў яе. Яна апамяталася пад жудасным пазіркам заільдзянелых вачэй доктара богасловіі і філэзофіі ды ўцякла за сьвяты амбон у цень каменных ніш.

— Гэта-ж Каспарава Марылька!—рагаталі богамольцы.

Рогат даходзіў да скляпеньня касьцёла «Кроў Язуса», прабіў скляпеньне і залунаў у самае неба да «пана над усімі панамі».

Здавалася, што васковыя сьвечкі ўсьміхаліся дзесяткамі мігатлівых аганькоў. Здавалася, што сьвятыя на абразох жартаўліва паглядалі на людзей грэшных. Не сьмяяўся адзін толькі доктар богасловіі і філэзофіі. Ён пачырванеў, пабляднеў, яшчэ раз пачырванеў і яшчэ раз пабляднеў і спыніў чытаньне сьвятога эвангелья на паўслове.

І пасья гэтага матка боская была выгнана з касьцёла «Кроў Язуса»

Яе зноў прытулілі людзі па вёсках, кармілі яе, паілі. Але ранейшага страху перад ёю ў іх ня было. Людзі з ёю жарты заводзілі, гутаркі простыя.

А яна рыхтавалася да новага цуду: ужо колькі месяцаў носіць у сваім чэраве сына божага.

8

ТРЫВОЖЫЛІСЯ ЛЮДЗІ

Сонечная цяплынь гарачыла кроў пана Вашамірскага.

На вялізным дзядзінцы, недалёка ад сажалкі, муравалася новая камяніца—стайня для панскіх коняй. Дзеля гэтай справы прыехаў з Варшавы архітэктар. Былі таксама выпісаны спецыяльныя майстры, пад чым наглядам працавалі. Вялізная камяніца расла з кожным днём. Праца кіпела. Разам з архітэктарам пан Вашамірскі кожны раз разглядаў пляны і малюнкi новай стайні.

Доўга ён ня мог спыніцца на адным з многіх праяктаў стайні, прапанаваных яму архітэктарам. Пан углубляўся ў вывучэньні рознастайных стыляў розных эпох. Ён знаёміўся са стылямі стайняў старарымскіх часоў, нямецкіх рыцараў, прускіх каралёў, польскіх магнатаў. З усіх гэтых малюнкаў, зробленых для яго архітэктарам, у яго ўяўленьні аб стайнях стварылася вялікая блытаніна. Ад гэтай блытаніны вышла мешаніна розных стыляў. Стайня павінна была быць падобная ў

частках і непадобная ў цэлым да многіх стайняў, якія дагэтуль былі ў розных вялікіх людзей. Будыніна накштальт ні то хораму, ні то палацу, з белымі калюмнамі, з вялізнымі стральчатымі вокнамі, з уваходам, як у касьцёле, з барэльефамі на сьценах, са скульптурнымі фігурамі коняў на даху і з многімі іншымі ўкрасамі, нябачанымі і нязнанымі дагэтуль.

— Ніводны палац у маіх суседзяў не павінен быць так аздоблен, як мая стайня!—гаварыў пан Вашамірскі варшаўскаму архітэктару.

Былыя акторы з панскай студыі былі прыставаны канюхамі да коняў, якіх прыдбаў для пана па розных маёнтках пан Вольскі.

Коні покуль што месціліся ў старой панскай стайні. Да кожнага каня быў прыстаўлены адзін з актораў, які за ім глядзеў: карміў, мыў, чысьціў, прыбіраў.

Вышэйшым ідэалам пана Вашамірскага ў гэту вясну было—мець коняў лепшых, чымся ва ўсіх суседзяў ваколіцы.

Ён пачаў вывучаць гэту справу ва ўсю яе шырыню і глыбіню.—Пароды коняў. Адзнакі добрага каня. Конскія хваробы. Ежа. Як іх гадаваць. Язда на кані—і конна і на запрэжаным. Вывучаў нораў каня, яго псыхіку. Цікавіўся вельмі наезьнікамі, канакрадамі. Набыў аб конях багатую літаратуру.

З кім-бы пан Вашамірскі ні гутарыў,—ці то з панам ці то з простым чалавекам,—ён заўсёды накіроўваў гутарку на гэту тэму. З тым самым імпа-

там, з якім раней рыхтаваў тэатр, ён цяпер будаваў стайню і набываў дарагіх коняй.

Яго шталмэйстрам быў нейкі захудалы шляхціц, пан Анановіч. Ён быў прыняты на гэту пасаду толькі дзеля таго, што ведаў конскую хроніку ўсёй ваколіцы, ведаў розныя байкі аб канакрадах ваколіцы за апошнія сто гадоў.

Аб ранейшым панскім тэатры пан Анановіч адзваўся вельмі крытычна:

— Увесь тэатр ня варт аднаго добрага каня. Ад коняй ёсьць карысьць, а ад тэатру—ніякай. А сьпевы панскага Салаўя глупства ў параўнаньні з музыкай падковаў. Паны сярод людзей, а коні сярод жывёлін—самыя шляхотныя істоты на зямлі.

Такога роду філэзофію панскі шталмэйстэр выкладваў перад панам Вашамірскім на цэлыя томы.

У гэты час аб Салаўі ні слуху ні духу ня было. Ён прапаў.

Балярыны і актрысы з адрэзанымі косамі—пакараныя такім чынам па загаду нямаведама за што—працавалі на полі. Ім давалася самая цяжкая праца: чысьціць хлявы, вазіць гной і г. д.

Некаторыя з былых панскіх актораў ня вытрымалі такой рэзкай зьмены ад сцэны да стайні. Яны ўцяклі з маёнтку. Лясы пана Вашамірскага былі для іх больш прытульнымі за яго палацы. Лавіць цімакоў у лесе—тое самае, што лавіць ветра ў полі. Здарылася яшчэ адна бяда: тройку лепшых коняй укралі ў адну ноч.

— Ня іначай, гэта акторы зрабілі!—гаварылі ўсе.

І вось пан Вашамірскі мсціў тым з іх, якія ў яго засталіся. Ня было таго дня, каб іх не лупцавалі, каб хто-колечы з іх ня быў закуты ў цяжкія калодкі.

Ксёндз Марцэвіч і пры панскай стайні быў выкарыстаны панам Вашамірскім для ганаровай працы: ён зрабіўся конскім летапісцам. Зьбіраў поэзію аб конях з розных часоў: апісаньне характара каня ў бібліі, у рыцарскіх романах, у грэцкіх казках аб кентаўрах, аб амазонках, студ'яваў каня на малюнках сьвятога Юр'я, сьвятога Ільлі, зьбіраў для пана Вашамірскага калекцыю малюнкаў славурых маляроў, якія малявалі коняй. Сам пачаў вершы пісаць аб конях. Ён зьяўляўся зьбіральнікам конскага характара і поэзіі.

А прыгонныя людзі пана Вашамірскага працавалі ў панскім двары: капалі гліну, цэглу рабілі і ня было калі засеяць сваё поле. Па вёсках заставаліся толькі старыя і малыя. Хто не працаваў на панскай стайні, той абрабляў яго поле.

Трывожыліся сяляне. Ня ведалі, што рабіць. Пустыя шнуры, здратаваныя капытамі панскіх коняй былі для іх страшней за ўсе іншыя зьдзекі з іх пана Вашамірскага.

— Голад, страшны голад будзе ў нас,—гаварылі старыя.

Маладыя гарачыліся:

— Падпалім панскі маёнтак! Заб'ем самога пана!—крычалі яны.

Людзі сярэдніх гадоў раілі ў адзіночку, ціханька ўцякаць адгэтуль ды ісьці ў цімакі.

Усіх трывожыла адно:

— Што рабіць?

Дзеду Марціну больш за сто год. Ён малечкі, сагнуты ў качаргу. На яго галаве і барадзе рэдкі пушок колеру сухога жоўтага пяску. Сьлязьлівыя вочы. Твар вельмі зморшчаны, нібы абклесны лупінкамі з яловых шышак.

Ляжыць дзед на гародзе, пячэцца на сонцы. Кашуля расхістана на грудзёх. На яго целе шмат рубцоў. Некалькі пакаленьняў паноў Ваша-мірскіх пісалі бізунамі на целе прыгонніка свае жудасныя ўчынкі. Добра памятае дзед. Ужо больш за дваццаць год, як ён у кожную вясну памірае. Ляжыць на гэтай самай мяжы і канае. Яму ўсё здаецца, што канец падыходзіць.

— Як гэта чалавек так доўга жыць можа?— дзівіцца ён.

Ляжыць дзед нярухома. Да яго нават вераб'і прывыклі. Яны сьпяваюць над ім, скачуць на яго грудзёх. Зусім яго не баяцца. А недалёка малыя дзеці ў адных кашульках, цвёрдых, як бляха, ад бруду, гуляюць у «сьмерць дзеда». Адзін з хлап-

чукоў змайстраваў крыжык з лучын. Двое іншых узялі невялічкае карытца, палажылі туды ануч: гэта дзед у труне. Трэція магілу капаюць у пяску, а чацьвертыя галосяць, плачуць:

— На каго ты нас, дзядок, пакідаеш? Што-ж мы рабіць без цябе будзем?

Закапваюць дзеці «труну з дзедам» (карытца з анучамі) у зямлю, ставяць камень на магілцы, укопваюць крыж, зноў адкопваюць і пачынаюць гульнію спачатку.

Сонца пячэ. Дзед Марцін слухае і бачыць гэту гульнію. Ускаквае з мяжы са злосьцю. Дзеці палюхаюцца, уцякаюць.

Раней у гэту гульнію забаўляліся яго праўнукі, цяпер іхнія дзеці...

А дзед усё жыве.

Часта ляжыць на мяжы. Рубцы на яго цэле ад бізуноў некалькі пакаленьняў паноў Вашамірскіх пякуцца на сонцы. На мяжы толькі крапіва. Гудуць мухі.

— Што рабіць?—думае дзед.—Усе працуюць на панскай стайні і на панскім полі.

— Што рабіць?

Дзед цярэбіць левай рукою грудзі, потым падпярэзваецца цясьней вяровачкай і павольным крокам выходзіць на вуліцу вёскі Вашаміршчыны.

Пасярод вуліцы расьце трава. У лужынах смуродная вада зацягнута зялёнай тваньню. Улезла

ў гразь рабая сьвіньня, пачала качацца з боку на бок, смачна рохкае.

На прызбах сядзяць дзеці, старыя.

— Ой-ой-ой, як цяжка жыць!—чуе дзед голас шаптухі каля прызбы аднэй хаткі.

Дзед падняў на вуліцы крывы сукаваты кіёк і абапёрся.

— Лягчэй,—шапнуў ён і накіраваўся на поле.

Неба сіняе ў ледзь прыкметных ружовых плямінах. Над лесам адпачываюць бірузовыя хмаркі. На старым дубе кукуе вязюлька.

— Ку-ку!—лічыць яна дзедавы гады і зьлічыць ня можа.

Ідзе павольным крокам дзед Марцін і аглядаецца па бакох. Сярод паплавоў уецца вузенькая рачулька. Блішчыць расплаўленым серабром. Над рачулькай кружацца матылькі.

Раптам дзед спыніўся і войкнуў.

— Ня можа быць!—крыкнуў ён дрыжучым хрыплым голасам.—Ня можа быць!

Па сялянскіх паплавах пасьвяцца коні пана Вашамірскага. Цэлы табун коняй рознай масьці дратуе веснавую сьвежую траву. Рыжы, агнёвага колеру жарабок выгнуў па лебядзінаму шыю, на вострыў вушы, заіржаў і пусьціўся падбрыкваць па зялёным абшары лугоў.

— Чым-жа мы будзем нашу скаціну зімою карміць?—запытаўся дзед у здратаваных паплавоў.—Звар'яцеў пан. Як жыву такіх парадкаў ня бачыў!

Пан Вашамірскі загадаў забраць сёлета лугі ў прыгоннікаў. Яго шталмайстар параіў яму так зрабіць:

— Калі пан хоча вярнуць коням зграбнасьць і хараство тых часоў, калі яны жылі на волі ў дзікім стане, дык трэба іх пасьвіць на такіх някошаных лугох.

Часта пан Вашамірскі на захад сонца любаваўся тут на сваіх коняй. Ён тады ўспамінаў французскую гравюру, якая вісіць у адным з яго пакояў.

Захад сонца палае над лесам рознакаляровымі агнямі. Ад лесу цягнецца цень, які даўжэе, расьце з кожнай хвілінай. На захадзе сонца пан ладзіць тут-жа пры конях балюшкі з музыкай, з паненкамі.

І аб балюшках дзед ня ведаў, але аб гэтым яму апавядаў Каспар, які часта хадзіў глядзець свае адзірванелыя загоны. Пасьля панскай кары, Каспар ня мог працаваць. Адмарожаныя рукі былі пакалечаны да таго, што ледзь мог імі лыжку трымаць з посным шчаўем.

Бадай кожны дзень дзед сустракаў Каспара на пустых загонах.—Ня будуць у нас сёлета жорны гудзец,—гаварыў ён Каспару.—Вось глядзі, як неаранае поле ў лагчынах патрэскалася ад гарачыні.

Заплакаў дзед. Плач яго і да плачу ня быў падобны. Ён гігікаў бяз сьлёз. Здавалася, што ён зьбіраецца сьмяяцца.

— Ня плакаць, а злавацца трэба! Так злавацца, каб сваёй галавы не шкадаваць і пайсьці з сякерай на пана!—сказаў Каспар.

Гнойныя і чырвоныя вочы яго блішчэлі, наліваліся аганькамі.

Дзед Марцін махнуў рукою.

— Гэтак і мой бацька, сьвятой памяці, гаварыў. А я ўжо злуюся сто гадоў, ад самога, сынку мой, нараджэньня, і нічога з маёй злосьці ня выходзіць.

— Мянэ дзівіць адно,—сказаў Каспар.—Нас многа, а паноў мала. Ніяк ня ўцямлю чаму гэта і робяць з намі. Ніяк ня ўцямлю чаму гэта.

— На маёй памяці два разы мужычкі бунтаваліся. Я сам быў у гэтых бунтах адным з першых. Вось рубцы ад ран на сьпіне, але кожны раз паны бралі верх. Войска ім памагала. Вось што, сынку!

— Дык што-ж рабіць?

— А хто яго ведае. Вось каб згаварыліся разам прыгоньнікі па ўсіх маёнтках ды ў адну ноч перадушылі ўсіх паноў, тады можа і быў-бы толк.

— А як-жа яны згаворацца?

—А багавіца іх ведае.

Дзед зірнуў у блакітнае неба, жмурыў вочы на сонцы і зашаптаў:

— Эх, каб мне перад сьмерцю адну гадзіну, адну маленькую хвіліну, вольку-вольніцу пабачыць...

— Навошта табе воля, ты ўжо ледзь не да самых вушэй у магілу ўлез?—здзівіўся Каспар.

— А ўнукі. А праўнукі? Ды я-б хаця спакойна памёр. Ужо дваццаць год паміраю, а сьмерць-ліха не бярэ. Эх! хоць праз шчылінку хлява на волю зірнуць...

— Што рабіць?—прагаварыў яму Каспар у адказ.

Дзед абапіраўся на свой кіёк і глядзеў у далячыню пільным вокам. Праз некалькі хвілін зьвярнуўся да Каспара:

— Глядзі, сынку, хто там у белым ідзе на полі?

— Гэта-ж мая Марылька шалёная. Яна-ж маткай боскай была ў касьцёле. Уцякла адтуль. Яна цяпер у хаце гаспадарыць. Малых гадуе. Пачынае ачуняць ад хваробы. Толькі адна бяда, што вось кожны дзень на магільнік ходзіць. Сядзіць на магіле сваёй маткі ды маўчыць.

Дый гэта яшчэ не бяда, а вось цяжарная яна.

— Унук будзе,—сказаў дзед.—І гэта не бяда!

— Панскага ці ксяндзоўскага роду,—задумёна дадаў Каспар.

9

У ПУШЧЫ

Горда глядзяць у неба стагоднія хвоі. Дрыжаць вершаліны, шушукаюцца і прыслухоўваюцца да галасоў зьнізу. Трашчыць-хрусьціць гальлё пад нейчымі нагамі—ці то зьвера ці чалавека. Але чалавек рэдка бывае ў такіх непраходных нетрах,

дзе нават удзень сонца затулена дрэвамі, і пад імі спачывае вечны вільготны цень.

А ўночы цемра аплятае гушчыню пушчы. Ня відаць ні дрэў ні карчоў-вываратняў. Адна жуда пануе там. А часам бліснуць у цемры два аганькі, мільгануць, як запаленыя сьвечкі, воўчыя вочы. А часам сава дзіка зарагоча. Доўга цягнецца рогат і пераходзіць у плач. А часам месяц круглы, колеру крыві, зірне на вершаліны пушчы. Сыпле месяц агнёвае зерне на хваёвыя голкі, пільна ў гушчу ўглядаецца.

У самым сэрцы пушчы, у непраходнай глушы выкапана зямлянка. Гарыць вогнішча, палыхае. У гліняных гаршчкох нешта варыцца. На жалезных пругох скварыцца сала.

Невялікі круг асьвятляе вогнішча. Твары людзей абветраныя, бронзавыя.

Вочы ва ўсіх цёмныя ад скупого водсьвету вогнішча.

Першым уцяклі сюды Салавей, чорнабароды Язэп з сынам і бялявы дзяцюк Пятрусь. У адзіночку пачалі прыходзіць акторы з былога тэатру пана Вашамірскага.

Нялёгка было дабірацца сюды праз балоты. З панскіх людзей ніхто не адважваўся рыхтаваць тут аблавы на цімакоў.

Ужо некалькі месяцаў жывуць цімакі ў гэтай пушчы. Спачатку думалі перабрацца адгэтуль на Украіну, але раздумалі.

Чорнабароды Язэп, які быў выбраны атаманам, сказаў так:

— Мы то самі ўцячэм, а што нашыя браты? Няўжо-ж мы іх пакінем на зьдзекі пану Вашамірскому?

— А што-ж мы можам рабіць?—пыталіся некаторыя з актораў.

— Як што? Калі пан не палепшае, дык зробім так, што ад яго маёнтку адны каменькі застаюцца.

— А мужычкі па вёсках?

— Лепш загінуць, чымся цярпець усё гэта. Яны-ж усё роўна з голаду перамруць. Усё роўна няма жыцця ад груганоў панскіх.

Чарнелі вочы чорнабародага атамана Язэпа, бялелі зубы. Шмат сілы было ў яго шырокіх плячоў. Ён глядзеў на малайцоў агнёвымі вачыма і гаварыў:

— Здужаем пана! Усе яго прыгонныя вёскі нам дапамогуць! Нас многа!

Салавей быў на яго баку. Аднак былі і такіх, што не згаджаліся з атаманам.

— Самі прападем, цэлыя вёскі прападуць, а нічым не дапаможам. Акаянныя паны такімі і застануцца. Яшчэ горш лютымі стануць. Царскае войска ім даламожа.

Так плылі дні, месяцы. Ні ісьці далей, каб дзе небудзь у чужой краіне застацца цімакі не рашаліся: сваіх не хацелі пакідаць, і ні расправіцца з

панам Вашамірскім ня пробвалі: зноў-жа сваіх
вяскоўцаў шкадавалі, каб іх ня зьнішчыла войска
Шумела пушча.

Часам сярод белага дня рабілася цёмна, як
уночы. Неба было атулена чорна-сінімі-кажухамі
хмар. Грымоты будзілі пушчу ад сна. А маланкі
рэзалі яе хваёвыя грудзі агнёвымі нажамі, а даж-
джы мылі яе, лупцавалі вадзянымі доўгімі, ад
неба да зямлі, вяроўкамі.

Страшна было тады ў пушчы, няпрытульна. У
часе такой навальніцы цімакі хаваліся ў зямлян-
цы. Адзін толькі атаман, чорнабароды Язэп, не
хаваўся ад навальніцы. Ён адзін заставаўся на не-
вялікай паляне і любаваўся навальніцай. Заўсёды,
з маладых год, ён любіў такую пагоду.

І ён думаў:

— Вось, каб людзі адважыліся такую наваль-
ніцу - мяцеж пажарам пусьціць па панскіх маён-
ках: з агнём, са злосьцю, з дзікім шумам, з во-
стрымі нажамі, з сякерамі...

Заўсёды навальніца выклікала ў яго думках
вобраз страшнага мяцежу супроць агідных паноў.

Пасьля такой навальніцы ў пушчы атаман за-
ўсёды сам раскладваў агонь, сушыў вопратку і
доўга думаў. Грозныя былі тады вочы ў чорна-
бародага Язэпа, губы сьціснуты, і ніхто да яго
тады не падыходзіў з гутаркамі.

Аднаго разу прывалокся сюды, у пушчу му-
зыка Антон. Яму ўдалося захапіць з сабою
скрыпку.

— Бяз скрыпкі я-б сюды ня ўцёк,—гаварыў ён
цімаком.

На гэта атаман зморшчыў лоб і грозным гола-
сам сказаў:

— А як нам трэба будзе ісьці ў госьці ў ма-
ёнтак пана Вашамірскага, скрыпку ў зямлянцы
пакінеш, і возьмем сякеру. Толькі раней добра яе
навострыш. Пакуль што, раскажы, што там ро-
біцца.

Антон расказаў.

Тады атаман сыціснуў кулакі і працадзіў праз
зубы:

— Хутка пойдзем у госьці да пана Вашамір-
скага!

— Сягонья-ж пойдзем!

— Зараз пойдзем!

— Хадзем!

Так гаварылі цімакі.

— Ціха!—крыкнуў атаман,—калі ня хочаце
мяне слухаць, дык выбірайце сабе другога атама-
на. Буду яго слухацца.

Цімакі змоўклі.

— Ты, Антоська, пакуль што грай!—звяр-
нуўся атаман да скрыпача.—Грай так, як табе
самому хочацца. А мы ўсе будзем слухаць. Добра,
што ты да нас прышоў...

Сеў Антон на паваленым пні і давай настрай-
ваць скрыпку. Цімакі селі ў кружок, моўчкі, сур'

ёзна нібы чакалі ад скрыпача нечага такога, ад чаго залежыла іх жыццё і сьмерць.

Здавалася, што грозныя стагоднія хвоі з нецярплівасьцю чакалі. Здавалася, што вершаліны шумець перасталі.

Антон зайграў.

У першы раз пушча чула такія гукі. У першы раз прыгоньнікі чулі такую музыку.

Антон зусім забыўся, што вакол яго сядзяць людзі. Ён граў для «сябе». У адзін і той самы час чуваць былі розныя галасы: адна струна заходзілася ад плачу, другая дзіка рагатала, а трэцяя струна кудысьці клікала-звала грозным крыкам. Ня было на гэты раз тэй кволасьці ў яго ігры, якая чуваць была ў панскім палацы.

Антон адчуваў, што яму горача: гарыць лоб, вочы, а ў грудзёх страшнае пажарышча. Каб рукі ня былі заняты іграю, ён бы сьціснуў далоні ў цьвёрдыя кулакі, сякеру ўзяў-бы...

Чамусьці ў гэты час усе цімакі ўспомнілі адно і тое самае:

Сьвісты бізуноў па акрываўленых плячох прыгоньнікаў, жудасны плач сялян і рогат, дзікі нястрыманы рогат, лютага войта і азьвярэлых панскіх гайдукоў.

— Біць! Рэзаць! Паліць!—крыкнуў адзін з цімакоў ды ўскочыў з свайго месца.

— Хадзем! Маёнтак падпалім!—крыкнуў другі.

ад
не-
ліны
ршы
зяць
час
одзі-
эцяя
кам.
ігры,
лоб,
рукі
ні ў
адно
пры-
і ня-
пан-
з ці-
другі.

— Усю свалату перарэжам!—залямантаваў трэці.

Кожны па свойму выказваў сваю злосьць.

Адзін толькі атаман маўчаў. Толькі жылы на яго ілбе выступілі, і над самым носам углыбіліся дзьве змаршчыны.

Над палянай вісела гарачае рыжае сонца. Пахла смалою і травамі.

Антон спыніў ігру.

— Лоўка граеш!—пахваліў яго атаман.

— Перад мужыкамі лепш грае, чымся перад панамі, аж за сэрца бярэ,—заўважыў адзін з былых панскіх актораў.

— Што гэта?—усхапіўся раптам ад дзіва атаман. Хто тут плача?

Водаль пад хвойй корчыўся ад плачу Салавей.

— Чаго хнычаш?—злосна крыкнуў атаман.— Мяккае ў цябе сэрца, як бачу. Не салаём трэба быць, а злосным каршуном! Нашаму брату, плакаць не выпадае. Ідзі сабе да пана, Салоўка, паплачац перад ім. Можа ён і зьлітуецца...

Салавей засароміўся, змоўк.

— Далей чакаць нельга! Пойдзем!—пачуліся галасы цімакоў.

Пасьля згоды атамана людзі пачалі зьбірацца ў дарогу.

— А ты можа тут застанешся па салаўінаму сьпяваць і сьлёзы ліць?—звярнуўся атаман да Салаўя.

Салавей пакрыўдзіў я, апусьціў галаву і маўчаў.

— Ведаеш што,— сказаў яму атаман больш мяккім голасам.— Мы каля маёнтку ў гушчары пачакаем, а ты трохі пажартуй з пана Вашамірскага. Наладзь яму генэральную рэпэтыцыю.

Пасьля гэтага мы прыдзем табе на дапамогу.

Так яно можа нават і лепш будзе.

Абрадаваўся Салавей.

— Грым, вопратка і конь будзе для мяне?—
запытаўся Салавей.

— Усё дадзімо,—сказаў атаман.

Сьвяціла сонца над палямі. Ціха і патаемна гу-
лі вершаліны старагодняй пушчы.

Цімакі парашылі назаўтра ісьці ў дарогу.

10

ПАН СКШЫМБЖЫЦКІ

Слава аб стаеньніках пана Вашамірскага разь-
ляцелася па ўсіх вакольных і нават далёкіх маён-
ках. Разносіў гэту славу на крыльях свайго кра-
самоўства шляхціц Вольскі. Яму вельмі да сэрца
былі новыя ўчынкі пана Вашамірскага. Апрача
таго, што вялікая частка панскіх грошай, якія вы-
даваліся на куплю коняй, заставалася ў Вольскага,
ён меў яшчэ добрую нагароду ад пана натурай:
дзьвёх балярын.

З усіх ваколіц прыяжджалі паны ў маёнтак
пана Вашамірскага любаватца яго коньмі.

Аднаго разу прыехаў здалёку нейкі пан
Скшымбжыцкі. Гэта быў чалавек гадоў пад
шэсьцьдзесят пяць, з доўгай белаю барадой, вы-
сокі, надзіва стройны і спрытны на свой узрост.

Пан Вашамірскі паказаў пану Скшымбжыцкаму
коняй і яшчэ няскончаную новую стайню.

У старога пана вочы блішчэлі, як у маладога,
кожны раз, калі выводзілі са стайні на паказ но-
вага каня.

Відаць, пан Скшымбжыцкі быў вялікім знаўцам на коняй: кожнага каня аглядаў з ног да галавы, зблізку і здалёку, мацаў крыж, глядзеў капыты, зубы; беспамылкова характарызаваў каня, як толькі раз гляне на яго; гаварыў цэлыя прамовы аб харастве каня, аб яго ходзе, хваліў пана Вашамірскага за яго новыя ідэі і за іншыя добрачыннасці.

— Калісьці,—казаў пан Скшымбжыцкі,—і мой бацька быў аматарам да добрых коняй, але да такіх коняй, як у пана, было яму далёка.

Компліменты старога пана былі вельмі да спадобы пану Вашамірскому, і сымпатыя да гасця расла ў яго з кожнай хвілінай.

Пасьля абеду пан Вашамірскі прапанаваў пану Скшымбжыцкаму пакатацца конна на адным з лепшых сваіх жарабцоў.

— Але можа, ласкавы пане, па старасьці пану больш пажадана на лёгкай брычцы праехацца?—запытаўся пан Вашамірскі.

— Ды я з панам яшчэ конна бяруся ў выперадкі!—з скрыпучым старчым сьмехам, кашляючы, прагаварыў пан Скшымбжыцкі.—Калісьці і я быў на гэта ахвотнікам!

— Слова гонару, пану можна зайздросьціць, калі так. Аднак-жа думаю, што пан Скшымбжыцкі са мною ня справіцца.

— Ня ведаю. Спрабуем.—Калісьці справіўся-б!—працадзіў праз белую бараду пан Скшымбжыцкі і моцна закашляўся.

— Эт, калісьці,—гаварыў госьць далей дрыжучым ад старасьці голасам,—і я быў адным з першых наезнікаў! Гады... гады...

Госьць глыбока ўздыхнуў, наставіў засмучаныя вочы ўдаль і ўвайшоў успамінамі ў мінуўшчыну.

Пан Вашамірскі з шчырым спачуваньнем зірнуў на пана Скшымбжыцкага. Слова «калісьці» кранула самыя чулыя струны яго душы. Ён успомніў свайго дзеда з такой-жа барадой, з такім-жа «калісьці». Вось як-бы той з магілы падняўся.

— Мы будзем ехаць паволі. Выбярэм самых спакойных коняй, ласкавы пане!—супакойваючым, нібы да дзіцяці, тонам, сказаў пан Вашамірскі.

Госьць доўга разважаў, пасля махнуў дрыжачай рукой, сьмешна тупнуў нагою і адважыўся:

— Калі на тое пайшло, пане Вашамірскі, дык няхай ужо будуць коні самага лепшага гатунку. Стары вол баразны ня псуе. Калісьці і я быў не з апошніх малайцоў!

Па загаду пана Вашамірскага канюхі асядлалі двух коняй.

Стаеньнікі білі капытамі зямлю, стрыглі вушамі, чакаючы паноў.

Спрытна ўскочыў на каня пан Вашамірскі. Ён сядзеў на тлустым «Віхоры» (так зваўся конь) лёгка і зграбна—нібы во ў танец пусьціцца.

Пан Скшымбжыцкі ўзьбіраўся на другога каня, па назьве «Нэрон», цяжка, з воханьнем. Падскочыў адзін з канюхоў і памог яму. Але як сеў у

сядло, дык таксама выпрастаўся, як-бы прырос да каня і выглядаў, нібы барадаты кентаўр на старасьвецкім малюнку.

— Эх, калісьці не карабкаўся я на каня, як старая баба,—уздыхнуў пан Скшымбжыцкі.

— Куды паедзем?—запытаўся ён больш цьвёрдым і пэўным голасам.—Нібы акрэп і памаладзеў, седзячы ў сядле на такім слаўным кані.

— Едзем прысадамі на шырокі тракт, ласкавы пане!—запрапанаваў пан Вашамірскі.

— Не, пане, можа паедзем праз гумно ў бок лесу,—папрасіў госьць.—У лесе павінна быць вельмі прыемна цяпер. Калісьці я так любіў лес.

— Што-ж, можна, ласкавы пане!—згадзіўся пан Вашамірскі.

Яны пусьціліся праз гумно павольным крокам. Мінуўшы гумно, паехалі шпарчэй.

Пан Вашамірскі захацеў пафарсіць перал гасьцём, лягнуў па бакох жарабца канчуком і панёсься, як вецер.

Аднак пан Скшымбжыцкі ад яго не адстаў.

— Што-ж, я то стары, але «Нэрон» малады,—гаварыў пан Скшымбжыцкі пану Вашамірскаму, калі яны пад'ехалі к лесу. —Калісьці і я быў маладым.

— Ня глядзячы на тое, што «Нэрон» мой малады, але яго род стары і танаровы, ласкавы пане! Яго бабка з стайні графоў Патоцкіх

Так сказаў з гонарам пан Вашамірскі і пачаў пералічаць пахаджэньні ўсіх сваіх коняў.

З вялікай цікавасцю слухаў яго госьць, устаўляў свае рэплікі і сваё «калісьці».

— Так, так, пане Вашамірскі! У пана добры густ. Калісьці і я меў някепскі густ. Я чуў ад пана Вольскага яшчэ цікавыя рэчы, нібы ў пана быў чалавек, які салаўём сьпяваў?

Так запытаў госьць, і яго сівая барада траслася ў тахт яго словам.

Пан Вашамірскі задумаўся перад тым, як адказаць на запытаньне.

Яны ў гэты час былі ўжо ў лесе. Ехалі лясной дарогай. Абапал дарогі сьцяною стаялі, нібы ў белае палатно апранутыя, бярозы. Маладыя зялёныя лісьці ледзь дрыжэлі ад лёгкага ветрыку. Глыбей у лесе відаць былі шэрагі елак. Спаміж дрэў прабівалася сонейка, якое асьвятляла сухія леташнія лісьці і шышкі, якія былі месцамі навалены ў кучы. На розныя галасы радаліся птушкі. Сьвежай прэласьцю аддавала ад аграмадных вываратняў і карчоў.

— Салавей...—казаў у раздум'і пан Вашамірскі, —ды пане ласкавы гэтым мне напамінае аб маіх глупствах, аб маім тэатры. Я хацеў хама зрабіць на пана. Я думаў задзівіць сьвет. Салавей уцёк, а актораў сваіх я на канюхоў перарабіў.

— Добрая справа, і я быў вось такім самым, як пан Вашамірскі, — буркнуў у бараду пан Скішымбжыцкі.—Я-б запрапанаваў трохі нам прагуляцца пехатою па лесе. Хачу паглядзець, можа калі на паляваньне да пана прыеду.

— Вельмі прашу!—згадзіўся пан Вашамірскі.

— Я такі адчуваюся ня зусім добра. Даўно ня ездзіў конна. Гады даюць аб сабе знаць. Калісьці ня быў такім трухлявым.

Пан Вашамірскі спрытна саскочыў з каня і падбег да гасьця, каб памагчы яму зьлезьці.

Якраз мой дзед,—падумаў пан Вашамірскі, і у яго з кожнай хвілінай расла ўсё большая чуласць да пана Скшымбжыцкага.

Яны прывязалі коняў да пня.

— А я ведаю панскага Салаўя,—сказаў раптам пан Скшымбжыцкі жартаўлівым голасам.—Ён быў у маім маёнтку і сьвістаў салаўём...

— О, ласкавы пане!—здзівіўся пан Вашамірскі.

— Я нават і сьвістаць ад яго навучыўся. Калісьці і я любіў вясёлыя жарты. Люблю і цяпер пажартаваць.

Ня глядзячы, што гэтае «калісьці» ставіла мяжу паміж старым і маладым, аднак пан Вашамірскі пачуў да яго блізасць.

Пан Скшымбжыцкі пачаў сьвістаць салаўём...

Водгаласкі пайшлі па лесе...

Пан Вашамірскі выставіў на яго пару здзіўле-

— Дык няхай пац Вашамірскі ня дзівіцца — ных вачэй і глядзеў, як зачарованы. сказаў пан Скшымбжыцкі і сарваў з сябе бараду і парык з галавы,—бачыце, акторы з панскай сту-

дыі, якія нядаўна ўцяклі ад пана, прынеслі мне парыкі і грыму—прыгадзілася. Я грымаваўся пад панскага дзеда. Я вельмі добра памятаю яго.

Перад панам Вашамірскім стаяў яго ранейшы Салавей...

Пан Вашамірскі пабляднеў, зуб аб зуб ляпаў. Пан быў такі спалоханы, што нават не супраціўляўся, калі Салавей прывязаў яго да дрэва крэпчай вяроўкай: яна была схавана ў Салаўя за пазухай.

— Можа цяпер, пан Вашамірскі, сьвісьне салаўём? А можа ваўком завые?—А калі пан ня хоча, дык...

Салавей пачаў дубасіць пана Вашамірскага па чым папала канчуком, прыгаварваючы:

— Вось гэта табе, яснавяльможны пане, за тэатр! Вось гэта—за лупцоўку цяперашніх кантохоў—ранейшых актораў! Вось гэта табе за Зоську! Вось гэта—за зьдзекі над прыгоннікамі!

Вось гэта...

Салавей пералічыў усё панскія грахі. Многа разоў паўтараў «вось гэта»...

— Глядзі, яснавяльможны пане, калі ня спыніш зьдэкаў над людзьмі, дык Салавей яшчэ раз сьвісьне!

Пры гэтых словах Салавей адвязаў пана ад дрэва, сеў на каня, другога ўзяў за павады і паехаў хутка лясной дарогай, дзе ўжо чакаў на брыцы яго «фурман»—адзіі з цімакоў.

МНІХ-БЭРНАРДЫНЕЦ

Пані Вашамірская хворая яшчэ з часоў балю. З кожным днём ёй ўсё горш ды горш. Дзіўная хвароба ў пані старой. Яна ні з кім не гаворыць, ня скардзіцца ні на якія болі. Нейкая панская хвароба.

Яе апанаваў сум.

Ня сьпіць па начох, а ўсё думае-думае. Свае думкі таіць пры сабе, нават духоўніку, ксяндзу Марцэвічу, нічога ня кажа.

Пані ўвесь час думае пра Салаўя. Рассылала людзей па ўсёй ваколіцы шукаць яго. Катоў сваіх яна выпусьціла на волю, выганяла з паколў, калі яны лезлі туды назад. Яны прымушаны былі ладзіць свае вясеньнія канцэрты на стрэхах.

Ня выпісвае пані да сябе ніякіх дактароў, бо ведае, што адно толькі лякарства ёй можа дапамагчы—Салавей. Толькі мець яго ў сваіх пакоях. Салаўіных песняў яна цяпер у сьне ня чуе, бо яна наогул ня сьпіць, але душа пані на яве сьніць—сьніць Салаўя.

— Няйначай, памрэ пані,—шэпчацца чэлядзь у пакоях.

Пані Вашамірская ляжыць на ложку. чакае сьмерці. Ад распачы ёй нічога іншага чакаць не засталася.

Ксёндз Марцэвіч даўным даўно падрыхтаваў яе да сьмерці красамоўным маляваньнем чарцей і анёлаў пекла і рая.

Пасьля таго, як пан Вашамірскі распусьціў свой тэатр, выправіў на свой кошт у Парыж французскіх пэдагогаў—рэжысэра і балетмайстра, ксяндзу Марцэвічу ад сваёй драматургіі застаўся адзін прыемны ўспамін: хвальба доктара боаслові і філёзофіі—Курачковіча аб гым, што пекла ксяндза Марцэвіча можна параўнаць да пекла Дантэ.

Гэта моцна засела ў галаве ксяндза Марцэвіча. Давай,—думаў ён,—буду разьвіваць далей сваё маляваньне пекла. Магу давясць яго перад старой паняй Вашамірскай да вялікага мастацтва.

Старая пані аказалася добрай глебай для імпрывізацыйнай пякельнай творчасьці ксяндза Марцэвіча.

Дзень у дзень ксёндз, які цяпер не адыходзіў ад пані ні на крок, убіваў ёй у мазгі жывыя малюнкi страшнага пекла. Рай ён перад паняй мала прадстаўляў. Ён спецыялізаваўся, галоўным чынам, на малюнках пекла.

Часта ён расьпісваў перад паняй у жудасных фарбах «апошні шлях грэшнай душы». Першым чынам, ён тлумачыў старой, што зьяўляецца грэхам, а пасьля гаварыў аб карах за грэх:

— Калі чалавек грэшны, калі не шануе духоўнікаў, калі не дае на касьцёл горшы, калі богу ня моліцца, дык да такога яшчэ пры кананьні прыходзяць чэрці—рагатыя, з казьлінымі бародамі, з ка-

пытамі, з хвосьцікамі. Вочы у іх гараць-гараць зя-
лёнымі аганькамі, гараць-гараць....

Ксёндз Марцэвіч гаворыць шэптам, монотонна.
У яго самога шэрыя вочы так блішчаць, ажно па-

ні Вашамірская баіцца зірнуць на яго. Ксёндз пераходзіць на больш драматычны тон:

— Абцугамі пачынаюць чэрці рваць душу з чалавека. Ня хоча грэшная душа выходзіць з грэшнага цела, вельмі ня хоча. Баіцца, лемантуе, трапечашца, крычыць... Чалавек корчыцца, пакутуе, дыханьне стрымліваецца. Нарэшце, вырвалі душу. Панесьлі чэрці душу грэшную праз горы, праз лясы, праз моры-акіяны, панесьлі-павалаклі ў апраметную. А там, унізе, пякельны агонь гарыць-палае, смала ў вялізных катлох пеніцца...

— Ой...—стогне пані Вашамірская,—а далей што?

— А там маршалак чарцей, Люцыпар пытаецца ў грэшнай души: «Ты духоўнікаў шанавала? Карміла іх? Песьціла іх? Спавадалася перад імі? На божы касьцёл давала грошы? Богу малілася?» Дрыжыць грэшная душа ад страху. І кідаюць грэшную душу ў гарачую смалу. «Ой, горача-горача!»—крычыць грэшная душа. Тады выймаюць яе з гарачай смалы і топяць у халодную, як лёд, ваду. «Ой, халодна-халодна!»—зноў крычыць грэшная душа.

Пані Вашамірская хапаецца за сэрца:

— Я-ж, ойча сьвяты, ня грэшная,—кажа яна ў вялікім сполаху,—я і вам памагаю, і на касьцёл даю, і богу малюся, і спавадаюся...

— Я кажу, наогул, аб грэшніках,—гаворыць салодкім голасам ксёндз Марцэвіч,—пані Вашамірская сьвятая. Пані дык напэўна ў рай пападзе.

Ксёндз пераходзіць на трагічны лад:

— Сьмяецца Люцышар, рагоча. Чым больш грэшная душа пакутуе, тым прыямней маршалку пякельніцы. Ён кліча чарцей рознага росту: вялікіх, маленькіх, маленечкіх і самых дробненькіх, як шпылечкі. Яны рвуць у грэшнай душы язык за тое, што богу не малілася, што духоўнікаў не шанавала, што на сьвяты касьцёл не давала. І адрэзваюць ногі ў грэшнай душы за тое, што ў касьцёл не хадзіла. І адрываюць вушы за тое, што ня слухала сьвятых званоў. І гарачым жалезам пратыкаюць сэрца грэшнай душы за тое, што ня была набожнай. І разьдзіраюць цела на драбнюткія кавалачкі і кідаюць зноў у смалу гарачую...

— Ой,—стогне пані Вашамірская,—ойчанька, зьлітуйся...

Ксёндз Марцэвіч як-бы ня чуе і гаворыць далей аўтарытэтным голасам:

— З гарачай смалы душа грэшная зноў выплывае цэлая, цэленькая нібы толькі што на сьвет нарадзілася. На яе нападае вялікі голад, такі голад, быццам яна пасьцілася сорак дзён і сорак начэй. Тады чэрці падносяць ёй золата, брыльянты, шаўкі, аксаміты; падносяць усё тое, што грэшная душа мела пры жыцьці. «Ты гэта не хачела даваць на касьцёл—на, еж! грызі» Чэрці кормяць грэшную душу ўсім гэтым, так кормяць ажно ўсё назад з горла лезе...

Пані Вашамірская дрыжыць ад страху і шапоча:

— Усё, усё сваё багацьце аддаю на касьцёл...

Щодрой рукою пані Вашамірская сыпала золата. Вось хутка ксёндз Марцэвіч пачне будаваць гэты касьцёл. Яшчэ вось трохі часу пачакае, бо на званіцу не хапае грошай...

У той час з'явіўся сюды адзін мніх-бэрнардынец, які таксама збіраў грошы на касьцёл.

Ня рад быў свайму конкурэнту ксёндз Марцэвіч. Ён хмурыўся на мніха. Але мніх быў такі набожны, што ксёндз да яго доступу ня меў. Мніх вечна малітвы шаптаў і набожнымі вачыма шукаў на сьценах пакояў пані Вашамірскай сьвятых абразоў.

Мніх быў вельмі строгі і грозны. Ён заняў адразу першае месца ў набожным сэрцы старой. Мніх падабаўся ёй сваім выглядам, які напамінаў біблейнага прарока. Ён быў таксама красамоўным, таксама расьпісваў пекла перад паняй Вашамірскай. У яго пекла мела трохі інакшую ахварбоўку, было больш інтымнага эвангелічнага характару. Грэшная душа, паводле слоў бэрнардынца, тая, якая шануе багатых і зьневажае бедных:

— Па грэшную душу прыходзяць чэрці, такія самыя, аб якіх кажа ксёндз: рагатыя, барадатыя, хвастатыя. Яны накідваюць на грэшную душу пятлю і, як цялушку, цягнуць у пекла. Люцыпар пытае ў грэшнай душы во так—грозна, злосна: «Ты катавала прыгоньнікаў? Ты здзеквалася над мужыкамі? Ты жыла ў шаўку і золаце, а твае падданыя ў гнаі капаліся? Ты ела смачныя рэчы, а яны

душыліся заціркай з мякіны? Ты піла заморскае віно, а яны пот і кроў сваю пілі?

Мніх-бэрнардынец бліскае страшнымі вачыма на паню Вашамірскую. Старая няме ад сполаху, маўчыць.

— Вельмі грозны гэты самы Люцыпар.—«Гэй, слугі мае!» камандуе ён, «прынясеце сюды тыя самыя бізуны, якімі бедных людзей катавала во гэтая грэшная!» Можа сто, а можа тысяча чарцей валакуць панскія бізуны, чырвоныя, завэцганыя ў мужыцкай крыві, у хамскім мясе. Б'юць, лупцюць чэрці гэтымі бізунамі грэшную душу. Крычыць грэшная душа, літасьці просіць. Рагоча Люцыпар. «А ты,—кажа ён,—грэшная душа, зьлітавалася над людзьмі?» І кідаюць грэшную душу ў тую самую смалу, аб якой гаварыў ксёндз. Смажыцца грэшная душа ў смале, як ячня на патэльні. «Яшчэ смалы! Мала смалы!—крычыць злосна Люцыпар.—Гэй, чарцюгі, ліха на вас, яшчэ смалы!» «Мы змарыліся»,—кажуць рагатыя і касматыя. Тады прыбягаюць нябожчыкі-прыгоньнікі, якіх грэшная душа мучыла пры жыцьці. Яны на крык Люцыпара з раю ў пекла спусьціліся, пашкадавалі Люцыпара, хацелі яму дапамагчы. «Мы паночку лябедзіку, — кажуць мужыкі-прыгоньнікі, — прывыклі працаваць яшчэ на зямлі. На панскім прыгоні ой як працавалі! У раі мы разгультаіліся без работы. Ад абібоцтва косьці ломіць. Будзем дзеля забаўкі ліць смалу на нашу яснавяльможную панечку!»

— О, матка найсьвентша!—стогне пані Вашамірская і рукі ламае.

Бэрнардынец ледзь прыкметна ўсьміхаецца і далей гаворыць:

— Хлопы цягнуць поўныя бочкі смалы і льлюць на грэшную душу. Тады рагатыя і касматыя чэрці пробуюць грэшную душу на смак, пробуюць так, як часам кухар пані смажанае і печанае спрабуе, абліжуцца яны, паложачь грэшную душу на другі бок і зноў смажаць... Як грэшная душа зарумянiцца, бы скварка, тады Люцышар кажа: «Гатова!» І страшны Люцышар кліча тады катоў на сьняданьне. Тых самых катоў, якіх пані няньчыла і песьціла. «Няў-няў,» няўкаюць каты. Яны галодныя. Вочы блішчаць. Кіпцюры распупчаны. Шэрсць натапоршчана. Ой, як страшна... Каты кідаюцца на грэшную душу, грызучь, рвучь на кавалачкі...

— Досыць...—просіць літасьці пані Вашамірская.—Вады! Вады!..—Яе лоб пакрываецца халодным потам.

Аднаго разу, калі ў адсутнасьці бэрнардынца, ксёндз Марцэвіч даводзіў пані мо' ў дзесяты раз, што грэшнаму чалавеку зьяўляецца чорт перад самай сьмерцю, калі ён прыходзіць па душу, каб яе ў пекла забраць,—нячутна, ціха адчыніліся дзьверы пакою, дзе ляжала пані. У пакой увайшоў чорт, высокі з казьлінымі рагамі, з хвосьцікам, з бліскучымі вачыма...

Ксёндз Марцэвіч сядзеў каля пані і заканчваў новую імпровізацыю пра чорта:

— Во якраз такі, як пані бачыла на абразох, дзе намалёваны страшны суд,—канчаў апошнія словы ксёндз Марцэвіч.—Але толькі грэшныя павінны яго баяцца...

— Мэ-э-э! — замэкаў чорт пры дзвяхрох.—Я прышоў па душу пані...

Пані з крыкам падскочыла на ложку і зірнула ў бок чорта.

Ня менш за яе спалохаўся і ксёндз.

Ён пачаў класьці крыжы і шаптаць:

— Згінь, сіла нячыстая! згінь! У імя айца і сына і духа сьвятога. Аман!

— Ня бойцеся,—сказаў чорт,—я той самы мніх, я пажартаваў...

Чорт сарваў з сябе рогі, якія стукнуліся аб падлогу, сарваў хвост—стаяў ранейшы мніх...

Ксёндз Марцэвіч кінуўся да яго з кулакамі.

Бэрнардынец яго далікатна спыніў:

— Я і ня мніх.

Мніх зьняў з сябе грыву і сьвіснуў салаўём.

Пані Вашамірская ўжо ня чула і ня бачыла Салаўя, бо заснула навекі.

Ксёндз Марцэвіч вытрашчыў вочы.

— Як вам, ойча, падабаецца мой мніх і чорт?—запытаўся Салавей лагодным тонам у ксяндза Марцэвіча.—Не дармо-ж я быў у панскай студыі пад вашай апекай...

Салавей выняў з кішэні канчук...

ПОМСТА

— Няхай толькі выздаравею,—шаптаў пан Вашамірскі самому сабе,—тады я з імі, хамамі, пасвойму расплачуся. За ўчынак Салаўя жылы буду цягнуць з усіх прыгоннікаў. Нікога не прапусчу.

Пан Вашамірскі ляжыць на ложку хворы ўжо некалькі дзён. Сам сабе халодныя кампрэсы да сьпіны прыкладвае. Ад сораму ён нават нікому з сваіх блізкіх людзей не гаварыў, што пан Скшымбжыцкі, гэта значыць, Салавей, пад ім учыніў.

Вось ужо трэцяя ноч пасья ўчынку Салаўя, а злосьць у пана Вашамірскага расьце. Ён ад болю, і злосьці спаць ня можа. Ён глядзіць праз адчыненае вакно і прыдумляе страшнае катаваньне над усімі.

— Яны ня лепшыя адзін аднаго. Кожны з маіх прыгоннікаў, каб толькі меў магчымасьць, учыніў бы нада мною тое самае, што і Салавей... Усіх, усіх люта пакараю!

Праз вакно ён бачыць, як па начным небе праходзяць чорныя, як атрамант, хмары з залатымі краямі. Часам выплывае з-за хмар акрываўлены серп месяца. Зірне месяц у пакой пана Вашамірскага ды зноў схваецца. А вецер гоніць хмары па небе, нібы пастух стады дзівосных жывёлін. То соваюцца наперад некалькі аграмадных мядзьве-

дзяў бяз ног. Праз хвіліну мядзьведзі перакідваюцца ў нейкую істоту без галавы з доўгімі нагамі з залатым хвостом. Яшчэ праз хвіліну істота без галавы рассыпаецца ў стада цёмна-сініх лебедзяў. Вецер гоніць іх наперад.

Шуміць вецер у парку. Пан Вашамірскі ловіць вухам шушуканьне дрэў. Няпрыемна яму гэтае шушуканьне падобнае да шэптаў многіх людзей. Прыслухоўваецца пан Вашамірскі да начных галасоў у маёнтку і дзівіцца:

— Чаму-ж гэта сягоньня сабак ня чуваць?

Ён пачынае непакоіцца.

— І бражджоткі старога вартаўніка таксама ня чуваць...

Страх нападае на пана Вашамірскага.

— Што гэта можа быць?

Шуміць вецер у парку. І нібы крокі чуваць з розных куткоў вялікага дзядзінцу, і нібы гоман людзкі.

Пан Вашамірскі адчувае, што ў яго грудзёх пуста робіцца, а валасы на галаве растуць, растуць...

Ён ціханька адчыняе вакно і высоўвае галаву. Па вуглох будынкаў мітусяцца людзкія цені. Не-вялікімі грамадкамі—па тры, па пяць чалавек.

Хацеў пан Вашамірскі крыкнуць: «ратуйце!» і ня мог, язык анямеў. Хацеў ён шапнуць: «пан Езус»..., ды твар яго скрывіўся. Ён усломніў Каспаву Марыльку, якая «божай маткай» стаяла ў касьцэле «Кроў Язуса». Мільгануў у яго ўяўленьні

«дух сьвяты» у постаці доктара Богасловіі і філэзофіі ксяндза Курачковіча.

Хоць страшна было пану Вашамірскаму глядзець уніз праз вакно, але вачэй адрываць ня мог.

Цяпер ён пачуў гул людзкіх галасоў ва ўсіх пакоях палацу. Тупат ног па мяккіх дыванох, нейкае бароканьне, хрыпы, лаянкі.

Адварнуўся пан Вашамірскі ад вакна толькі тады, калі блізка за сваёй сьпіною пачуў у сваім пакою гулкі сьвіст.

Перад ім стаялі Салавей і чорнабароды Язэп. Яны запалілі сьвечку і чорнабароды Язэп зьвярнуўся да пана:

— Давай грошы!

Пан Вашамірскі ня мог і слова сказаць ад страху, толькі рукою паказаў на кованую скрыню пад ложкам.

Яны кінуліся да скрыні. Скрыня не адчынялася.

— Ключы!—крыкнуў чорнабароды Язэп.

— Я ведаю, дзе ключы,—сказаў Салавей,—у пана за пазухай на шоўкавым шнуры.

Калі яны даставалі ключы ў пана, у яго зьвявіўся голас. Ён падняў крык.

— Крык не паможа,—засьмяяўся чорнабароды Язэп.—Усе твае гайдукі зьвязаныя ляжаць, а іншая твая чэладзь нам памагае. Сабак мы атруцілі.

Войкнуў пан Вашамірскі і апусьціў галаву.

Пана зьвязалі, заткнулі яму рот анучаю і крыкнулі праз вакно да людзей.

Прыбеглі чатыры чалавекі з былых панскіх актораў. Павалаклі яго ўніз. Пана пры гэтым пацяшаў Салавей голасам і словамі ксяндза Марцэвіча:

— Пакуты цела—гаеньне для духа...

Сьвечка засталася гарэць на стале. З адчыненага вакна дзьмуў вецер. Аганёк сьвечкі круціўся ва ўсе бакі, нібы агнёвае джала зьмяі. Вось-вось, здаецца, патухае. Сьцены пакою заплывалі змрочным ценем. Але раптоўна зноў успыхне сьвятло і бледным водсвєтам абальле сьцены і стол пакою. Асьвятлілася на хвіліну французская гравюра, на якой красаваўся стэп, дзікія коні ў першабытным харакстве скакалі па стэпу.

Ажыўлялася на хвіліну гравюра і зноў нікла ў ценях. Пасярод пакою стаяла адчыненая кованая скрыня і пара круглых тумбачак, абабітых дарагім аксамітам, ляжалі бокам на падлозе. Блішчэлі чышчанай медзьдзю маленькія калёсікі прышрубаваныя да тумбачак зьнізу.

У нізе, у драўляным будынку, на скотным дварэ пан угледзіў на падлозе зьвязаных усіх сваіх адданных людзей—дзікіх гайдукоў, лютага войта і нават ксяндза Марцэвіча.

Салавей паглядзеў ксяндзу глыбока ў вочы, пахлопаў яго па сьпіне і сказаў у другі раз:

— Пакуты цела—гаеньне для духа. Сьвятлыя вашыя словы, ойча вялебны...

Ксёндз Марцэвіч маўчаў. Ён можа нешта сказаў-бы, але і рот духоўніка быў запханы анучаю.

Глядзі, чорнабароды,—звярнуўся Салавей да атамана—ксёндз не згаджаецца з тым, што пакуты цела—гаеньне для духа!

Пры гэтым Салавей паказаў рукою на твар ксяндза Марцэвіча.

Вочы ксяндза на лоб вылазілі ад злосьці і натугі. Яны злосна блішчэлі. Вось зараз праколіць імі і Салаўя і чорнабародага Язэпа і ўвесь сьвет.

— Так,—адказаў чорнабароды Язэп,—ксёндз супроць сваіх уласных сьвятых слоў. Гэта вельмі жепска. Сягоньня, як паедзе на той сьвет разам з панам Вашамірскім ды з усімі панскімі гіцлямі, дык пан бог яго за такі грэх у рай ня пусьціць...

Чорнабароды Язэп сказаў гэта лагодным набожным голасам.

Заварушыліся ўсе зьвязаныя і давай тарагыць ва ўсе бакі спалоханыя вочы.

— Што? і вы ня згодны, што пакуты цела—гаеньне для духа?—са злосьцю запытаўся чорнабароды Язэп.—Тады і ваша месца ў раі іншыя займуць...

Праз некалькі хвілін пасьвятлела на дзядзінцу. З усіх будынкаў маёнтку шугала полымя. У падпалу прымалі ўдзел усе прыгоньнікі пана. Прыбеглі людзі з блізкіх вёсак.

Вецер рос. Галавешкі, цэлыя снапы агня перакідваліся ў паветры з даху на дах, ляцелі агнёвымі птушкамі.

Будынкi панскага маентку трашчэлі. З вокнаў
высоўваліся чырвоныя языкі полымя.

Сьветла стала ў маентку, як сярод белага дня.
Водаль цямнеў парк. Па дзядзінцы насіліся галё-
пам дзiesiąткі панскіх стаеньнікаў, якія былі па-
добны цяпер да французскай гравюры ў панскім
пакоі. Людзі выганялі з хлявоў кароў, быкоў, аве-
чак, сьвіней, курэй, гусей. Жывёліны былі вельмі
напалоханыя. Дзікімі галасамі равелі, мычалі, віз-
гталі і крычалі. Стаяў страшэнны садом.

Над кожным будынкам палыхаў агонь, які вы-
сачэзным слупам іскраў і дыму шугаў у неба да
хмар.

Каменныя львы на парадным ганку панскага
палацу ружавелі ад водсьвету пажару і здаваліся
жывымі.

Да будынкаў, якія стаялі водаль ад пажару,
людзі падносілі пукі саломы і падпальвалі.

Усё гэта рабілася з жудасным супакоем, аку-
ратна, не сьпяшаючыся, нібы прыгоньнікі праца-
валі на панскім полі. Толькі пры гэтай рабоце ня-
звычайная радасьць сьвяцілася ў сялянскіх вачох,
нібы радасьць хмельнага гадовага сьвята...

Раптам уздрыганулася зямля. Пачуліся выбухі
гарматнай страляніны.

— Што гэта?—спалохаліся людзі.

— Ня бойцеся, сказаў чорнабароды Язэп,—
гэта бровар гарыць, бочкі са сьпірытусам бу-
хаюць...

— Ай-ай-ай... Навошта падпаліў так раптоўна?—пашкадавалі людзі.—Мы-б выпілі на гэтым панскім балі.

— Ня можна сягоньня піць!—крыкнуў чорнабароды Язэп.

А бровар трашчаў. Мора сіняга агню пырскала фонтанам, страшнай навальніцай. Пахла сьпірытусам.

Шыпела, гуло, бухала, грымела. Трэснуў цягляны бровар ад выбуху, і на вялікім абшары разлілося возера сіняга полымя. Пасьля выбуху сьпірытус пачаў гарэць роўным спакойным агнём.

Тым часам загарэўся і парк. Корчыліся лісьці вугліліся вершаліны дрэў. Сотні залатых кудзерцаў мільгаліся па дрэвах, пераскоквалі малажывымі дугамі-вясёлкамі адразу на многа сажняў у гару, потым вуглёвымі лапамі шорхаліся па зямлі паўзьлі прыгінаючыся.

— Генэральная рэпэтыцыя,—сьмяяўся Каспар, пакалечаны мінулай зімою на лютым марозе па загаду пана.

— Так. Генэральная рэпэтыцыя—сказаў чорнабароды Язэп і зірнуў удаль спакойнымі задуменымі вачыма.—Можа некалі ўсе маёнткі лютых паноў засьвецяцца. А пакуль-што няхай гэта будзе нашай генэральнай рэпэтыцыяй.

— Дай, божанька!—пачуўся старэчы, дрыжучы голас.

— Дай, божанька, волю для нашых братоў!

Гэта сказаў стагодні дзед Марцін, які таксама прывалокся на пажар.

А жудаснае вока пажару наскрозь прасьвідрывала ноч. Сьвяціла на вялікую адлегласьць вакол яркай зарніцаю.

Пэўна, дзесьці па далёкіх вёсках, угледзеўшы зарніцу, думалі, што сонца ўзыходзіць.

Пэўна знекуль здалёку ведалі, што гэта зарніца пажару.

Пэўна, з іншых маэнткаў людзі беглі сюды ратаваць маэнтак пана Вашамірскага.

У той-жа час на пагорку за выганам вёскі Вашаміршчыны стаяла шалёная дачка Калпара.

Пажар быў перад ёю, як на далоні. Галавешкі насіліся птушкамі аж да яс.

Марылька была ў аднэй кашулі.

— Сьціхні, пажар сьціхні! Я, матка боская, табе кажу...

Раптам яна пачала церці вочы кулакамі, нібы толькі што ад сну прабудзілася.

— Гэта-ж гарыць маэнтак пана Вашамірскага!—прашаптала яна.

Шчасьлівая ўсьмешка мільганула па яе твары. Прытомнымі вачыма яна зірнула вакол. Стаяла на гэтым месцы і любавалася на пажар аж да самай раніцы, калі на ўсходзе неба пачало бляднець.

Пачаў накрапліваць дожджык.

— Ой, чаго я тут стаю ў аднэй кашулі? — усхапілася Марылька.—Людзі ўгледзяць. Сорамна...

Яна пабегла да хаты.

САЛАЎІНЫ КУРГАН

Вось такую гісторыю чуў я ў саўгасе, у былым маёнтку пана Вашамірскага, ад старога дзеда, былога панскага лёкая.

Мы сядзелі з ім на мяжы некалькі гадзін. Я ўвесь час моўчкі слухаў, а дзед апавядаў. Пры гэтым ён час-ад-часу рабіў спынкі і дыміў «казіныя ножкі» з махоркі. Ён задумана пазіраў у бок лесу. Вочы яго сядзелі глыбока пад сівымі кустамі брывей.

— Ага, дзе я там спыніўся?—запытаўся ў мяне дзед.

Пажар у маёнтку пана Вашамірскага,—падказаў я.

— Але... але...

— Чым гэта скончылася?—нецярпліва запытаўся я.

— Як усе мужыцкія мецяжы,—сказаў дзед.— Праз некалькі дзён з'явіўся цэлы полк лютага войска.

— Ну...

— Страшна было. Нават малыя дзеці не засталіся. (Дзед махнуў рукою). Усіх, усіх знішчылі. Прыехаў пасля гэтага дзядзька пана Вашамірскага, па прозьвішчу таксама Вашамірскі. Перасяліў сюды з сваіх вёсак новых людзей. У памяць загінуўшага пляменьніка ён адбудаваў маёнтак і надаў яму ранейшы выгляд.

Дзед пацёр белай рукою лоб і зірнуў на мяне
— Што я хацеў сказаць?—запытаўся ён.

Дзед доўга думаў.

— Успомніў—абрадаваўся ён.—Ня ўсе людзі з прыгоннікаў пана загінулі. Яны ўцяклі ў лясы. І зноў сьвісты Салаўя чуваць былі. Ён і чорнабароды Язэп часта нападалі на панскія маёнткі гэтай ваколіцы. Ня раз у маёвую ноч дрыжэлі ад страху пачуўшы песьню нават звычайнага салаўя. Яны тады чакалі непажаданых гасьцей.

— Зірні туды!—звярнуўся да мяне дзед і паказаў рукою, куды я павінен глядзець:—Вунь там, за гэтым лесам, там ёсьць вялізныя пасекі. Туды бабы ходзяць увосень апенкі зьбіраць. Там стаіць курган. Даўней там усюды была непраходная пушча. Такая была гушчэч, што і днём было страшна. Вось там і жыў Салавей з сваёй кумпаніяй. Той курган яшчэ і цяпер завецца «Салаўіным курганам». Невясёлы гэты курган,—кажа далей дзед,—хоць і салаўіны. Пры паляках там легіёны панскія тутэйшых вясковых дзяцюкоў стралялі. У гэтым маёнтку войска панскае стаяла. Праўда, партызаны пасля такога перцу задалі паном, ажно горача і моташна ім стала. Вось і некалькі вёсак знішчылі паны пры уцёках ад бальшавікоў. Цяперашнія паны ня лепшыя за даўнейшых, трэба сказаць. Вось анэгды прыбег сюды з таго боку адзін дзяцюк. Ён гаварыў такія штукі, ад якіх валасы дуба становяцца.

і дзед расказаў мне адзін з тысячаў жудасных фактаў катаваньня ў панскіх турмах невінаватых людзей.

Ад густога парку цягнуўся па полі доўгі цень. Адпала гарачыня летняга дня. Нібы косьці шкілета, тырчэлі з пяску на дарожцы вакол вялізнага запушчанага кветніка абломкі каменных ільвіных лап.

Калісьці львы нема і горда паглядалі ў даль з высокага танку панскіх палацаў.

Менск, 1926-1927 г.

З Ъ М Е С Т

	<i>Стар.</i>
Ад аўтара	3

Частка першая

1. Сьпевы салаўя	5
2. Нядзельныя званы	6
3. Ільвіныя лапы	11
4. Галасы зямлі	18
5. Пан цівун варон страляе	23
6. Падарунак па-панску	30
7. Умею быць панам	36
8. Мастацтва чыстае, як неба	44
9. Певень і курыца	56
10. Каты і пані Вашамірская	64
11. Кашачы канцэрт	72
12. Розныя мары розных людзей	78

Частка другая

1. Вайна між рэжысэрам і драматургам	83
2. Хамскі дух	89
3. Генэральная рэпэтыцыя	95
4. Дубовы пан Езус	106
5. Ледзь пра Зоську не забыўся	114
6. Устану я, красная дзеўчына	116
7. Ня чужы, а свой	119
8. Згон на панскі баль	125
9. Фантастычная ноч	132

10. „Муї жыдэк“	137
11. Дантаўскія мотывы	147
12. Пан Вольскі, купец польскі	153
13. Прарочыя сны	159
14. Ня хочу быць панскім салаўём	164

Частка трэцяя

1. Кплівы сьмех і французская гравюра	169
2. Дзевяць муз	175
3. Замест тэатру стайня	181
4. Зоська літасьці не прасіла	186
5. Дзедава казка	193
6. Карова ацялілася	198
7. Божая маці	203
8. Трывожыліся людзі	212
9. У пушчы	221
10. Пан Скшымбжыцкі	230
11. Мніх-бэрнардынец	237
12. Помста	246
13. Салаўіны курган	254

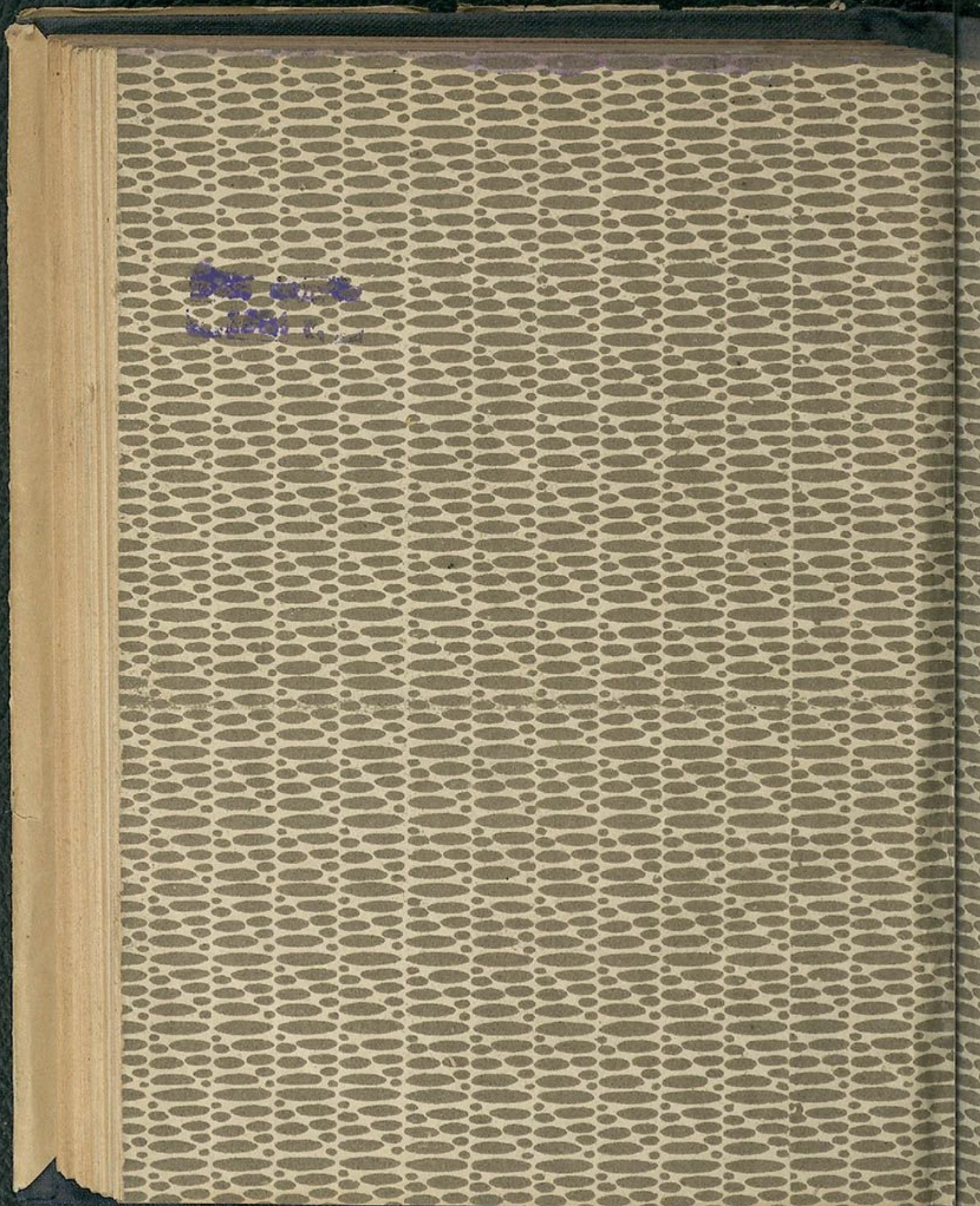
360602

157404

137
147
153
159
164

169
175
181
186
193
198
203
212
221
230
237
246
254

1890
1890
1890

80000004033755

755

100

~~ЦЕНА 1 р. 50 к.~~
Переплёт 44 к.

1р.

1.11

